

BARNAVÅRD TILL SALU

APPELL FÖRLAG

BARNAVÅRD

till salu

FÖRLOSSNINGSHEM OCH BARNPENSIONAT
1900-1975

JOHANNA SKÖLD
JOHANNA SJÖBERG

INNEHÅLL

7 KOMMERSIELL BARNAVÅRD I SVERIGE

- 9 Barnavård före välfärdsstaten
- 12 Bokens syfte och frågeställningar
- 13 Barn, pengar och politik
- 19 Material och metod
- 20 *Barnpensionat*
- 24 *Privat mödra- och spädbarnsvård och privata förlossningshem*

31 PRIVAT MÖDRA- OCH SPÄDBARNSVÅRD OCH FRAMVÄXTEN AV FÖRLOSSNINGSHEM

- 32 Den privata förlossningsvårdens omfattning
- 35 Bättre flicka söker obemärkt inackordering
- 40 Skammens kostnader
- 47 Tillflykt på annons
- 53 Förändring över tid
- 59 De privata förlossningshemmens geografiska utbredning
- 63 Avslutning

65 PRIVAT LÅNGTIDSBARNPASSNING – BARNPENSIONAT

- 66 Affärsmässig långtidsbarnpassning
- 71 Egentliga barnpensionat
- 74 Antalet verksamma barnpensionat i Sverige
- 77 Varför barn inackorderades på barnpensionat
- 79 Klass och målgrupp
- 83 Friska men något klena stadsbarn på landsbygden
- 86 Subventionerade priser och samhällsvisioner
- 88 Problem och inspektioner
- 91 1960- och 1970-talens barnpensionat
- 92 Avslutning

95 ENTREPRENÖRERNA

- 97 Förlossningshem
- 99 Privatpraktiserande barnmorska med särskilt intresse för de obemärkta
- 108 Entreprenörskap i storformat: Hvita Korset
- 128 Barnpensionat
- 132 Sjuksköterska i skärningspunkten mellan företagande och föreningsliv
- 139 Barnpensionatsförestandarinnor som minns
- 149 Avslutning

153 BARNNS VÄRDE OCH FÖRÄLDRARS FRIGÖRANDE FRÅN SINA BARN

- 154 Att överlåta sitt barn åt andra
158 Marknad för föräldrars bästa
161 De oproblematiske separationerna
170 Den goda barnpensionatsvistelsen
173 Barns ekonomiska värde
175 Kritik mot att separera barn från föräldrar
181 Avslutning

185 STRIDEN OM EN FRI MARKNAD – NÄR FÖRLOSSNINGSHEM OCH BARNPENSIONAT FÖRSVANN

- 186 En ren inkomstkälla
188 Barnavårdsmarknadens reglering under 1920- och 1930-talen
195 Julia Stéens strid för den privata barnavården
200 De privata förlossningshemmen stängs
208 Barnavårdsmarknadens reglering under 1940- och 1950-talen
213 Varför försvann barnpensionaten?
217 Avslutning

219 BARNAVÅRD TILL SALU – IGÅR, IDAG, IMORGON

- 219 Välfärdsstaten utmanar barnavårdsmarknaden
221 Barnavårdsmarknadens dekommodifiering
223 Välfärdsstaten möjliggör barnavårdsmarknaden

225 Tack

227 Noter

242 Bibliografi

- 242 *Otryckta referenser*
243 *Tryckta och digitala referenser*
252 *Tidningar*
252 *Övrigt (inklusive webbsidor)*

253 Personregister

Kommersiell barnavård i Sverige

I Agnes von Krusenstjernas roman *Kvinnogatan* sitter läkaren Jacob Levin i sin bil och röker. Året är 1911 och han funderar över sin framtida karriär. Han gör upp planer på att öppna ett »förstklassigt förlossningshem med storartad modern inredning«. Det är en affärsidé som ligger helt i tiden:

En ny generation läkare höll på att framträda. En helt ny typ läkare-grosshandlare: snabba, klarögda och affärsmässiga. Han gillade dem och var stolt över att tillhöra det skräet. Det forna ältandet om barmhärtighetsgärningar och offer, där penningbegäret i alla fall försåtligt lurade, passade icke längre ihop med tiden.

Människorna behövde bot och vård. Javäl! Så fingo de också betala därför. Aldrig satt penningpungen så löst som vid sjukdomsfall eller vid lyckliga tilldragelser i familjen. Inte fick man ockra därpå precis, men vad läkarens studier kostat måste tagas igen. Sådant borde man se på med nyktra blickar. Hade inte de där gamla barmhärtighetsdoktorerna ändå samlat sig förmögenheter, utom ett och annat original, som ännu lunkade omkring i sliten rock och med tomma fickor? Tiden var tydligt bestämd att bli industriens och motorernas tid, rastlös, girig, hänsynslös.¹

Romanens Jacob Levin vet att ta betalt för förlossningar och att vårda kvinnor som drabbats av missfall och allehanda gynekologiska åkommor. Men hans affärsidéer på vårdens och omsorgens område stannade inte där. I romanen förestår han även en populär tidskrift dit oroliga föräldrar kunde vända sig med frågor, han lanserar en hudsalva för barn och driver ett barnpensionat om somrarna:

Om somrarna hade han tillsammans med sin gamle klasskamrat och trofaste vän, doktor Vårdman, ett barnpensionat, »Levin & Vårdmans sommarhem«, uteslutande skött av fruarna, och de tjänade på detta in så mycket, att deras egna barn levde gratis till och med under vintermånaderna.²

Genom skildringen av Jacob Levin fångade författaren von Krusenstjerna hur filantropins barmhärtighetsideal i organiseringen av vård och omsorg under tidigt 1900-tal utmanades av kapitalistiska värden. Han är entreprenören som lever på att sälja vårdtjänster i samma anda som industrikapitalismens företagare ägnade sig åt sina affärer.

Boken som du nu håller i din hand handlar om entreprenörer som Jacob Levin, deras kunder, och den syn på barn som kom till uttryck på en marknad där vård och omsorgstjänster var till salu. Mer specifikt handlar boken om privat mödra- och spädbarnsvård och om barnpensionat där föräldrar kunde inackordera sina barn för längre eller kortare tid.

Där von Krusenstjerna skildrar en manlig läkare som resonerar kring hur han kan tjäna pengar på förlossningshem och barnpensionat, visar vi emellertid i den här boken att det sällan var män – och speciellt inte läkare – som förestod sådana verksamheter. Det var i stället kvinnor som arbetade som privatpraktiserande barnmorskor, som drev förlossnings- och inackorderingshem samt barnpensionat. Kommersiella intressen drev visserligen på framväxten av denna barnavårdsmarknad, men i boken kommer vi också att problemati-

sera hur annat, såsom synen på barns bästa, skam och ojämlika villkor mellan kvinnor och män inverkade på hur den här marknaden tog sig uttryck. Såväl privat mödra- och spädbarnsvård som barnpensionat existerade i en tid som utmärktes av ett genuskontrakt där barn var mödrars ansvar, inte fäders, och där mannen utgjorde normen och fäders behov följaktligen överordnades andra familjemedlemmars.³ Oavsett om barnen kom från kärnfamiljer eller från familjer som vid den här tiden betraktades som ofullständiga – till exempel familjer som endast bestod av mor och barn – blev omsorg om barnen mödrarnas dilemma.

BARNAVÅRD FÖRE VÄLFÄRDSSTATEN

Vid den tid då Levin smider affärsplaner i romanen *Kvinnogatan* hade välfärdsstaten ännu inte formerats. Då, under 1910-talet, ombesörjde vare sig stat eller kommun sådant som vi idag förväntar oss att det offentliga ska sköta eller åtminstone bekosta, så som förlossningar, mödravård, barntillsyn, adoptioner och fosterhemsplaceringar. Behoven fanns ju, men vad fanns före välfärdsstaten? »Ett sprängfullt tomrum«, har historikern Torkel Jansson svarat utifrån sina studier av 1800-talets föreningsväsende och idéburna sammanslutningar.⁴ Enligt Jansson skapades detta tomrum i ett skifte mellan två samhällssystem: å ena sidan en feodal och patriarkal ordning där ett kungligt envælde styrde och samhället var organiserat utifrån ståndssamhällets principer, å andra sidan en begynnande industrikapitalism där nya samhällsklasser växte fram och krävde medborgerligt inflytande samtidigt som arbetsgivare tog allt mindre ansvar för sina anställda.

Övergången från den feodala samhällsordningen till den kapitalistiska förändrade så småningom förutsättningarna för vad staten kunde vara, vad som var allmänna intressen och vad som var enskilda intressen, vad som var privat och vad som var offentligt. Men

så länge som det var oklart vart samhället var på väg, fanns det ett tomrum där många verksamheter med olika bevekelsegrunder kunde existera samtidigt.⁵

I detta tomrum, där ingen stat reglerade hur barn skulle tas om-hand och den kommunala fattigvården var mycket restriktiv med sitt stöd till utsatta familjer, verkade filantroper, ett myller av välgörenhetsinrättningar samt kristna samfund. De hade alla sina egna idéer om vem som var förtjänt av hjälp, vilken hjälp som skulle ges och hur man bäst lindrade nöd.⁶ Parallellt med dem verkade även mängder av människor som erbjöd vård och omsorgstjänster mot betalning. För det fanns en kundgrupp av kvinnor som var villiga att betala för tjänster i samband med graviditet och förlossning och föräldrar som på ett eller annat sätt hade behov av att någon annan tog hand om deras barn. Vår bok belyser det faktum att det i Sverige länge fanns utrymme för en kommersiell, vad vi idag skulle kalla vinstdriven, barnavård vid sidan om filantropiskt och offentligt organiserad barnavård.

Vi använder ordet barnavård som samlingsbegrepp för flera olika vård- och omsorgsverksamheter för barn som funnits under 1900-talet. Till dessa hör – förutom förlossningshem och barnpen-sionat – barnhem, mjölkdroppar⁷, uppfostringsanstalter, sommar-lovskolonier, arbetsstugor, barnkrubbor, barnträdgårdar, förskolor och fritidshem som förtjänstfullt har belysts i tidigare forskning.⁸ Det har uppmärksammats att finansieringen av dessa verksamheter, trots att de flesta haft sitt ursprung och sin hemvist inom filantropin, kunde utgöras av en mix av donationer och insamlingar, offentliga bidrag, barnavgifter, ja till och med av lån eller investeringar som i bästa fall genererade avkastning till finansörerna. Finansieringen av den barnavård som tidigare undersökts var alltså sällan renodlat filantropisk; såväl offentliga som kommersiella inslag kunde förekomma, även om verksamheterna betecknats som filantropi.⁹

Omvänt har offentligt organiserad barnavård inte enbart bekostats av offentliga medel, barnavgifter har också förekommit och förekommer fortfarande i form av exempelvis förskoletaxor.¹⁰ Den barnavård vi undersöker i den här boken var dock såväl privat som kommersiell till sin karaktär. Den var privat i betydelsen att den både utfördes och anlätades av privatpersoner, i de flesta fall utan inblandning av vare sig myndigheter eller ideella krafter. Den var kommersiell såtillvida att den bedrevs utan offentligt eller filantropiskt understöd och därför behövde bära sig ekonomiskt genom priset på sina tjänster. Dess utbud och efterfrågan reglerades på en marknad som länge stod utanför statlig insyn och kontroll. Gränserna mellan vad som var privat, offentligt, kommersiellt och ideellt var dock inte givna. Som vi ska se kom de att utmanas och förändras under 1900-talet.

Den historiska betydelsen av kommersiella intressen inom vård och omsorg är inte särskilt känd i Sverige, där folkhemmets generella välfärdspolitik har haft stark symbolstatus. Särskilt barn har uppfattats som en del av det offentliga ansvaret, vilket har osynliggjort de barn som omhändertogs mot betalning av andra än välfärdsstatens och filantropernas institutioner. Byggandet av välfärdsstaten i Sverige har ibland uppfattats som något som skedde snabbt. Från att ha varit ett fattigt land i Europas utkant blev Sverige ett framstående välfärdsland på bara ett par decennier efter första världskriget.¹¹ Men äldre sätt att organisera barnavård försvann inte omedelbart när olika välfärdsinstitutioner inrättades.

Den här boken tecknar konturerna av den barnavårdsmarknad som existerade både före och parallellt med den offentligt organiserade välfärden för barn. Boken skildrar därmed tiden från sekelskiftet 1900 fram till 1970-talet då många statliga reformer hade etablerat barn- och familjefrågorna som ett offentligt ansvarsområde.¹²

Bild 1. BB-avdelning på privat förlossningshem. Barnmorska Elsa Eriksson, Nygatan 7, Gävle. 1920. Foto: Carl Larssons Fotografiska Ateljé AB. Länsmuseet Gävleborg.

BOKENS SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Syftet med boken är att analysera den marknad som möjliggjorde för föräldrar att köpa vård och omsorgstjänster samt att synliggöra hur denna marknad utmanades av eller harmoniserades med välfärdsstatens framväxt. I fallet med den privata mödra- och spädbarnsvården behandlar boken sådana institutioner som, liksom Jacob Levins »förstklassiga förlossningshem« i Krusenstjernas roman, etablerades i glappet mellan hem- och BB-förlossningar. Vårt fokus ligger emellertid på tjänster som erbjöds kvinnor som blivit gravida utom äktenskapet och som ville föda sina barn i hemlighet – eller »obemärkt« som det kallades. Hur de »obemärktas« barn skulle tas omhand blev en del av affärsuppgörelsen och därför kunde den privata mödra- och spädbarnsvården även dölja en handel med barn.

Barnpensionat utgjorde å sin sida en flexibel barnpassnings-tjänst med helinackordering där föräldrar kunde placera sina barn under längre perioder när de av olika orsaker inte själva kunde eller ville ta hand om sina barn. Dessa barnpensionat existerade i en tid där barnomsorg ännu inte var ett självklart begrepp – det började användas först på 1970-talet. Barnomsorgen, så som vi känner den genom vår tids förskolor och fritidshem, hade ännu inte formerats som en dagsöppen pedagogisk verksamhet. Under den tid då barnpensionaten var verksamma var det fullt tänkbart att barntillsyn kunde lösas genom att barn placerades utanför hemmet för längre perioder än några timmar.

Vi ställer frågor om hur utbredda dessa verksamheter var, vilka deras tjänster riktade sig till, vilka som drev dem och varför de så småningom försvann. Slutligen undersöker vi vilken syn på barn som möjliggjorde marknaden för – och kom till uttryck genom – privat mödra- och spädbarnsvård respektive barnpensionat.

BARN, PENGAR OCH POLITIK

Trots att den kommersiella barnavårdens existens förutsatte att någon kunde betala kan vi inte utgå från att det bara var resursstarka familjer som köpte vård på förlossningshem och barnpensionat. Historikerna Shurlee Swain och Renate Howe har i en australiensisk studie visat att fattiga ogifta mödrar på grund av skam köpte tjänster på förlossningshem för att kunna hemlighålla sina utomäktenskapliga barn.¹³ Vi gör liknande iakttagelser för Sveriges del. Boken är faktiskt en berättelse om vad det kostar att inte ha råd med ett barn. Men den är samtidigt en berättelse om dem som hade råd – råd att köpa sina barn vad som salufördes som en lycklig och stärkande barndom, råd att köpa sig egentid. Det är en berättelse om att tillfälligt eller för alltid köpa sig fri från sitt barn, och framför allt är det en berättelse om dem som gjorde detta möjligt.

Tidigare historisk forskning om barn som tillbringat delar av barndomen åtskilda från sina föräldrar har framhållit att sådana separationer främst var en konsekvens av att filantroper eller myndigheter gjorde interventioner i familjen.¹⁴ Men föräldrar har också aktivt valt att lämna bort sina barn. Ibland på grund av nöd eller för att barnet varit oönskat. Ibland för att det framstått som bäst för barnet eller för att föräldrarna varit upptagna med annat. Huruvida det varit socialt och moraliskt accepterat att betala någon för att ta hand om ens barn har också varit avgörande. En aspekt att väga in är därför vad som har ansetts vara rimliga sätt att behandla barn på. År 1985 utkom den amerikanska sociologen Viviana Zelizer med boken *Pricing the Priceless Child*. Genom att undersöka sociala konflikter om vad som var moraliskt acceptabelt att tjäna pengar på eller lägga pengar på när det gäller barn bidrog boken med nya perspektiv på vad som format relationer mellan barn och vuxna genom historien.

Zelizer menar att vi behandlar barn annorlunda idag än under tidigt 1900-tal och att det beror på en förändrad syn på barns värde. Från att ha haft ett ekonomiskt värde blev barn alltmer ekonomiskt värdelösa i takt med att barnarbete avskaffades och skolgången förlängdes. Samtidigt skedde en sakralisering av barndomen som gjorde att barn blev emotionellt ovärderliga, vilket i sin tur medförde att barn mer än någonsin tidigare blev föremål för konsumtion. Enligt Zelizers teori har det i vissa tider varit accepterat att föräldrar och andra vuxna tjänat pengar på barn, medan det enda rimliga och moraliskt riktiga i andra tider har varit att föräldrar spenderat pengar på barn genom konsumtion av varor och tjänster som uppfattats gagna barnens bästa.¹⁵ Det är just kring denna konflikt – huruvida det varit förenligt med barns bästa att någon (en förälder, arbetsgivare, vårdgivare) tjänar pengar på dem – som delar av den tidiga välfärdspolitiken för barn formerades.

I det sprängfyllda tomrum där såväl kommunala, filantropiska

som kommersiella aktörer verkade i början av 1900-talet fanns det flera konflikter som den tidiga välfärdspolitiken behövde navigera kring. En gällde synen på vad som var privata och vad som var offentliga frågor, en annan rörde huruvida barns bästa var förenligt med vuxnas intresse av att tjäna eller spara pengar på dem. Att lösa de konflikterna tog tid. Den tröghet som präglade välfärdsstatens formering kan illustreras med att lagstiftningen på barnavårdsområdet länge villkorade barns skydd utifrån olika principer som vi presenterar nedan.

Det offentliga ansvaret för barn började mejslas ut i och med att de första barnavårdslagarna instiftades 1902. Det var tre lagar som reglerade hur vanartiga barn, minderåriga förbrytare och fosterbarn skulle tas omhand. Men långt ifrån alla berörda barn omfattades av lagstiftningen; detta eftersom mycket i barns och familjers liv ansågs höra till den privata sfären som det offentliga inte borde lägga sig i. Den privata mödra- och spädbarnsvården hade länge ingen egen lagstiftning, men eftersom ogifta mödrar som köpte sådana tjänster för att förbli »obemärkta« behövde någon som tog hand om deras barn tangerade dessa verksamheter frågor om både fosterhemsplaceringar, adoptioner och barnhemsvård. Det var vanligt att fosterhem ordnades av enskilda – antingen via välgörenhetsföreningar eller på privat väg genom att släkt och vänner anlätades. Det var också vanligt att föräldrar annonserade i tidningar efter fosterhem eller adoptivhem åt sina barn.¹⁶

Adoptioner reglerades i svensk lag först 1917, men det dröjde innan adoptivbarn gavs samma status som biologiska barn. På 1950-talet fick adoptivbarn samma arvsrätt som biologiska barn, men ända fram till 1970 kunde adoptivföräldrar häva adoptionen.¹⁷ En viktig aspekt av adoptionslagen 1917 var emellertid att inblandningen av pengar reglerades när personer tog upp någon annans barn i sin familj. Domstol som förrättade en adoption fick befogenhet att förordna att en eventuell ersättning, så kallat vederlag, som

de biologiska föräldrarna betalade till adoptivföräldrarna skulle användas för barnets bästa. Genom en ändring av adoptionslagen 1923 blev det förbjudet att betala vederlag till adoptivföräldrarna direkt; det skulle betalas till barnavårdsnämnden som skulle investera pengarna i en livränta för barnet. Sålunda skulle ingen tjäna ekonomiskt på att bli adoptivförälder.¹⁸

Just inblandningen av pengar markerade en skillnad mot de barn som blev fosterbarn eller barnhemsbarn; vården av fosterbarn och barnhemsbarn fick man ta betalt för. Samtidigt blev betalning ett villkor för att stat och kommun skulle få insyn i något som annars uppfattades som helt privata angelägenheter. Enligt den första fosterbarnslagen från 1902 skulle fosterföräldrar anmäla till kommunen om de tagit emot fosterbarn under sju år mot betalning. Kommunen hade sedan ansvar att kontrollera att de små fosterbarnen hade det drägligt i sina fosterhem.¹⁹ Lagen var en reaktion på den mycket höga dödligheten bland just små fosterbarn. I landet som helhet var dödsfallen under första levnadsåret 280 av 1 000 fosterbarn som placerats i fosterhem som bebisar. Det kan jämföras med den genomsnittliga dödligheten för barn under samma tid, då 108 av 1 000 levande födda barn dog.²⁰

1902 års fosterbarnslag var villkorad. Den var inte tillämplig om fosterföräldrarna var barnens far- eller morföräldrar, styvföräldrar eller laga förmyndare, om fosterbarnen var äldre än sju år och om fosterföräldrarna åtagit sig vården om barnet utan att ta betalt. Med fosterbarnslagen kom sådant som barnets ålder, släktskap med fosterföräldrarna och frågan om huruvida pengar hade ingått i transaktionen när barnet bytte familj att villkora det offentliga ansvaret för barnets skydd. Stegvis försköts dessa villkor så att fler och fler fosterbarn omfattades av samhällets ansvar för dem.

Med 1924 års barnavårdslag kom tillsynen att gälla alla barn under 16 år som omhändertogs mot betalning. Det gällde såväl barn på barnhem som i fosterhem. Tillsynen skulle utföras av den barna-

vårdsnämnd som skulle finnas i varje kommun. Släktskap var då inte längre ett skäl till att det offentliga inte skulle ha insyn i fosterhemmen. År 1945 gjordes vissa förändringar av 1924 års barnavårds­lag och då lyftes även betalningsvillkoret bort. Alla barn under 16 år som vårdades hos andra än sina föräldrar eller laga förmyndare i fosterhem eller på barnhem skulle stå under barnavårds­nämndernas tillsyn. Men det var först när 1960 års barnavårds­lag trädde i kraft som alla fosterföräldrar skulle vara godkända av myndigheterna innan de tog emot ett barn, något vi ser som självklart idag.²¹

Trettio år tidigare, 1931, infördes kravet att enskild person som drev en barnavårdsanstalt, skulle ha ett förhandstillstånd, så kallad koncession, innan några barn fick tas emot där. Anledningen till att ett sådant koncessionstvång infördes hade att göra med att Statens inspektion för fattigvård och barnavård hade upptäckt att det förekom missförhållanden på privata förlossnings- och spädbarns­hem: »där mångenstädes förekommande hänsynslösa utnyttjande i vinningssyfte av det nödläge, varuti mödrarna, ofta fattiga eller ensamstående, befunne sig.«²² Återigen framhölls pengar, eller vinstintressen, som skäl till att myndigheterna skulle ha mer insyn i den privata barnavården. Vad som skulle räknas som en barnavårds­anstalt var emellertid inte självklart. Barnhem som erbjöd stadigvarande vård för barn ingick, medan andra institutioner befann sig i gråzonen.²³

Före den kommunala barnomsorgens etablering i Sverige fanns en mängd institutionaliserade barnpassningsalternativ som inte stod under barnavårdsnämndernas tillsyn.²⁴ Parallellt med verksamheter som barnkrubbor och barnträdgårdar som erbjöd halv- och heldagspassning existerade även barnpensionat som erbjöd en mycket flexibel typ av barnpassning. Där inackorderades barn i helpension mot betalning under så lång tid som föräldrarna önskade. För barnen kunde det innebära att bli inackorderad tillsam-

mans med andra barn under flera dagar, veckor och i extrema fall hela år. Barnpensionaten kunde alltså erbjuda långtidsbarnpassning, eller vad som skulle kunna kallas stadigvarande vård. Men trots att barnpensionaten därmed liknade barnhem så omfattades barnpensionaten varken av koncessionstvång eller tillsyn fram till 1930- och tidigt 1940-tal.²⁵

Att barnpensionat länge stod utanför statsmakternas reglering och kontroll – trots att de var privata och tog emot barn mot betalning – gör barnpensionaten särskilt intressanta att granska. De utgör också en utforskad aspekt av den svenska barnomsorgens historia som hittills främst har fokuserat på dagöppen verksamhet i småbarnsskolor, barnkrubbor, barnträdgårdar, arbetsstugor, förskolor och daghem.²⁶ Barnpensionaten och den stadigvarande vård som erbjöds där visar hur föreställningar om tid kan komplicera bilden av barnomsorg och familjeliv.

Idag är kommersiella aktörer återigen ett vanligt inslag inom både skola, förskola och social barnavård. År 2022 drevs 30 procent av landets förskolor av privata utförare – 14 procent i bolagsform.²⁷ Inom den sociala barnavården märks detta ännu tydligare. År 2021 drevs 78 procent av hemmen för vård och boende för barn (HVB) av vinstdrivande utförare.²⁸ Dessa kommersiella intressen uppmärksammas idag i forskning om såväl förskola som social barnavård mot bakgrund av de politiska beslut från 1980- och 1990-talen som uppmuntrat och tillåtit en ökad marknadsiering. »Business of childcare« har blivit ett begrepp inom forskning som studerar hur vinstdrivande aktörers verksamheter inverkar på förskola och barnomsorg, även på barnomsorg som utförs inom ideell och offentlig sektor.²⁹ Utbildningshistoriker har gett viktiga bidrag som visar att den marknadsiering som skett de senaste decennierna har en lång förhistoria av privata aktörer som konkurrerat med varandra och med offentliga institutioner på en marknad.³⁰ När det gäller socialt arbete finns numera ett livaktigt forskningsfält om

socialtjänstmarknader och privatisering av tjänster inom den sociala barnvårdens heldygnsvård.³¹ Barndomshistorisk och socialhistorisk forskning har däremot – med några få undantag – ägnat mindre uppmärksamhet åt barnavård och mödravård som varit till salu på en marknad.³² Vårt bidrag med den här boken är att visa vad som har fått sådana marknader att blomstra och förtvina tidigare i historien.

MATERIAL OCH METOD

Forskningsprojektet som ligger till grund för boken bygger på en bredd av material och historiska källor.³³ Vi har haft en källpluralistisk ansats,³⁴ vilket innebär att vi skulle kunna orda långt och länge om hur vi arbetat. Här vill vi dock ge en övergripande bild av materialet och vårt arbetssätt.

Den historiska kommersiella privata barnvården i Sverige är svår att granska och det beror just på att den var privat. Till skillnad från offentligt drivna verksamheter har dessa inte varit arkivbildare i offentliga arkiv. De har heller inte alltid varit kända av myndigheterna, varför mycket statistik är ofullständig trots att de stora statliga utredningskommittéerna – *Befolkningskommissionen* och *Socialvårdskommittén* – under 1930- och 1940-talen publicerade en rad betänkanden där såväl förlossnings-, mödra- och spädbarnsvård som barnvårdsanstalter kartlades. Av de här anledningarna finns inga givna källor att undersöka för att förstå hur verksamheterna fungerade och hur många som fanns.

För att kartlägga existensen av privat barnavård har vi därför, till att börja med, vänt oss till dagstidningar som publicerades under den aktuella tidsperioden. Dagstidningarna har sökts fram i Kungliga bibliotekets databas *Svenska dagstidningar* där digitaliserade svenska tidningar från 1600-talet och framåt finns inskannade.³⁵ Databasen utökas ständigt och inkluderar ännu inte samtliga utgivna titlar och årgångar.³⁶ Hela utgivningen av de största tidning-

arna *Svenska Dagbladet (SvD)*, *Dagens Nyheter (DN)*, *Expressen* och *Aftonbladet* är dock digitaliserad.

Sökningar i databasen *Svenska dagstidningar* görs genom att sökord och söksträngar skrivs in i en sökruta och att tidningstitlar och publiceringsdatum kan avgränsas. Vid sökningen listas de tidningssidor där det aktuella sökordet finns, varefter de enstaka sidorna kan granskas närmare. Existensen av den här databasen gör att det går att arbeta med historiskt tidningsmaterial på helt andra sätt än tidigare. Det går fort att kartlägga hur vanligt ett ord varit i pressen i olika tider och det går att få fram tidningsmaterial med specifikt innehåll utan att själv behöva leta och söka igenom hela tidningar. Risken med databassökning är dock att det ger en känsla av kontroll som kanske inte finns. Studier visar att programvaran i liknande databaser ibland har svårt att koda av originaltexten på grund av att trycksvårta varit kladdig, att det finns fläckar i det inskannade originalet eller att vissa teckensnitt inte kan läsas av korrekt.³⁷ Därmed är det möjligt att de sökningar som gjorts inte gett helt korrekt sökträff. Att inte ha gjort det manuella arbetet att bläddra igenom tidningarna där tidningsmaterialet finns publicerat ger också en fragmentisering, en viss brist i att till fullo förstå tidningens och kanske det historiska sammanhangets kontext. Det har vi dock försökt att motverka genom att arbeta reflexivt och källpluralistiskt.³⁸ För de båda delstudierna om barnpensionat respektive mödra- och spädbarnsvård har vi arbetat med databasen på olika sätt, vilket vi nu kommer att redogöra för.

Barnpensionat

För det material som rör barnpensionat har vi helt utan avgränsningar sökt efter begreppet »barnpensionat«. Det innebär att vi fick träffa rakt igenom hela det digitaliserade tidningsmaterialet och i en bredd av artiklar, notiser, frågespalter, insändare, kåserier,

nekrologer och annonser, publicerade mellan 1899 och 2017. Det blev 1 576 sökträffar, vilket alltså visar antalet gånger som ordet barnpensionat använts i pressen. Det motsvarar 689 annonser,³⁹ separata artiklar och annat redaktionellt material. Sammantaget visar detta stora material när och hur barnpensionat har fått uppmärksamhet i press och ger förståelse för den mediala och samhällsliga diskursen om företeelsen.

Tidningsannonserna där barnpensionat nämns har varit särskilt betydelsefulla i forskningsprojektet eftersom deras publikationsdatum mellan 1915 och 1972 visar att barnpensionat då aktivt sökte kunder. Det indikerar vidare att det framför allt var mellan dessa årtal som barnpensionat existerade i Sverige. Vi samlade in och sorterade alla annonser som innehåller ordet barnpensionat, vilket gav en bild av mängden annonserande barnpensionat. Annonsinnehållet analyserades också och på så vis skapade vi förståelse för hur barnpensionaten själva beskrev sin verksamhet och på vilka sätt de försökte tilltala och locka potentiella kunder. Artiklar, notiser, frågespalter, insändare, kåserier, nekrologer och andra typer av redaktionellt tidningsinnehåll gav i stället utomstående ord på vad barnpensionat var och vilken betydelse de hade eller borde ha.

Databasen *Svenska dagstidningar* har varit helt central för delstudien om barnpensionat. Utan den hade annonser behövt sökas fram manuellt ur mikrofilmade tidningar, något som är så tidskrävande att det närmast varit ogörligt.⁴⁰ Två studentuppsatser har tidigare skrivits om barnpensionat och de använde ett sådant manuellt arbetssätt. Deras sökresultat blev då också högst begränsade. De fann endast 12 respektive 11 annonserande barnpensionat,⁴¹ medan vi genom sökning i databasen kunde identifiera 160 olika barnpensionat.

Att databasen *Svenska dagstidningar* fortfarande är under uppbyggnad har inverkat i arbetet med att kartlägga barnpensionaten. För trots att databasen under tiden vi gjorde insamlingen innehöll

mer än 500 tidningstitlar och 25 miljoner sidor, inkluderar den ännu inte varje enskilt nummer av alla utgivna dagstidningar i Sverige. Det gör exempelvis att ett barnpensionat som annonserade i en lokaltidning som ännu inte blivit digitaliserad har gått oss förbi. Det betyder att vi med all säkerhet inte kunnat finna samtliga tillfällen då ordet barnpensionat nämnts i svensk press. Det ska dock noteras att de största tidningarna⁴² – som också sannolikt var de mest attraktiva annonsplatserna för barnpensionat – är färdigitaliserade. Det kan möjligen betyda att vi inte hade fått så många fler sökträffar även om fler dagstidningar varit digitaliserade.

För att få ytterligare förståelse för barnpensionatens existens och betydelse bygger vi även på statliga utredningar om barnavård vilka skrevs på 1930-, 1940- och 1950-talen.⁴³ I dem nämns barnpensionat mycket kort, förutom i Socialvårdskommitténs betänkande om revision av lagstiftningen om barnavårdsanstalter och fosterbarnsvård (SOU 1944:34) där det finns en något mer utförlig diskussion. Socialvårdskommittén försökte kartlägga samtliga barn på barnhem i Sverige genom att skicka ut frågeformulär till alla barnhem som man lyckats identifiera, totalt 359 stycken.⁴⁴ Av dessa visade sig åtta inte vara barnhem utan barnpensionat, men de har ändå fyllt i enkäten. Därför finns det i Socialvårdskommitténs arkiv svar från åtta barnpensionatsinnehavare som svarat på frågor om vart och ett av de barn som de inackorderat under 1940.⁴⁵ Vi har tagit del av det enkätmaterial, vilket ger inblick i förhållandena kring att barn inackorderades på barnpensionat. Precis som i annonserna är det barnpensionatsinnehavarnas egna formuleringar vi där får syn på, och liksom för annonserna får vi utgå ifrån att dessa noga valt sina ord utifrån vad de tänkte att mottagarna, de presumtiva kunderna respektive de statliga utredarna, ville höra. Den inblick vi får genom de här materialen är alltså på så vis vinklad.

Kolmårdens Konvalescenthem är ett av de åtta barnpensionat som ingår i förarbetet till den statliga utredningen SOU 1944:34.

Just det barnpensionatet har vi följt upp ytterligare genom att besöka hembygdsföreningen i Krokek och där kunnat granska det material som de har arkiverat. Vi fick då kunskap om att Sigrid Karlson som drev Kolmårdens Konvalescenthem var aktiv i Föreningen Östergötlands barn, vilket väckte vårt intresse. För att ta reda på mer om Sigrid Karlsons engagemang för barn samt huruvida Föreningen Östergötlands barn bekostade inackorderingar på Kolmårdens Konvalescenthem har vi gått igenom delar av föreningens protokoll och kassaböcker.⁴⁶

Ett ytterligare material som varit av betydelse är radiodokumentären *Jag minns mina barnpensionat* som journalisten Ylva Mårtens producerat och som sändes i Sveriges Radio för första gången 1993.⁴⁷ Vi har fått tillgång till Mårtens oredigerade intervju-material, i vilket såväl barnpensionatsföreståndare, personer som varit inackorderade på barnpensionat som barn och föräldrar som använt sig av barnpensionat hörs.⁴⁸ I forskningsprojektet har doktorand Klara Andersson fördjupat sig i de berättelser om barnpensionatsvistelser som framkom i programmet och dess efterspel samt gjort egna intervjuer. Resultaten kommer att redovisas i hennes doktorsavhandling, men i den här boken fokuserar vi på dem som både gjorde det möjligt och så småningom gjorde det omöjligt att lämna barn på barnpensionat. En sådan person var Socialstyrelsens byråchef och sedermera tillförordnad generaldirektör Göta Rosén (1904–2006), som gjorde inspektioner på barnkolonier och barnpensionat och som var mycket kritisk till barnavård i privat regi. Ylva Mårtens intervjuade henne inför sin radiodokumentär, vilket har utgjort ett värdefullt material också för oss.

Sammantaget har det här källmaterialet gett en god inblick i vad barnpensionat var för någonting och hur privata kommersiella barnpensionat fungerade. En viktig reflektion är dock att det säkerligen bara är en bråkdel av de barnpensionat som fanns som vi fått syn på genom dagstidningsmaterialet och att underlaget till

den statliga utredningen liksom Mårtens efterforskningar endast berör ett fåtal barnpensionat. Det betyder att det med all sannolikhet fanns fler barnpensionat än dem vi hittat och att vår sammanställning därmed inte är att betrakta som någon fullständig bild av barnpensionatens historia.⁴⁹

Privat mödra- och spädbarnsvård och privata förlossningshem

Den person som utförde många av inspektionerna på privata förlossnings- och spädbarnshem och vars rapporteringar ledde fram till koncessionstvånget för barnavårdsanstalter var kyrkoherde Hagbard Isberg (1880–1960). Efter drygt tjugo års engagemang i frågor om fattigvård och barns rätt, där han bland annat avslöjade flera fall av änglamakeri i hemstaden Malmö⁵⁰, förordnades han 1928 till social inspektör under Statens inspektion för fattigvård och barnavård. Det var en befattning han innehade till 1938. Isberg har lämnat ett rikt personarkiv efter sig, som finns på Lunds universitetsbibliotek där hans rapporter från oanmälda besök på hundratals privata förlossnings- och spädbarnshem runt om i Sverige finns bevarade.

Vi har använt Isbergs rapporter för att kartlägga förekomsten av privata förlossningshem i Sverige under 1920- och 1930-talen. För kartläggningen har uppgifter om vilka förlossningshem han inspekterade samkörts med en statlig expertutrednings register över förlossningsanstalter, Skatteverkets lista över församlingar med förlossningsanstalter fram till 1947 samt insamlade tidningsannonser som presenteras mer ingående nedan.⁵¹ Isbergs rapporter har även använts för att göra fördjupningar i enskilda förlossningshem. I Isbergs arkiv finns dessutom flera klippböcker med tidningsurklipp där han omnämns. Detta material är ett viktigt komplement till databassökningar eftersom klippböckerna innehåller tidningsartiklar från lokalpress som ännu inte har digitaliserats.

KASCHERAD, OBEMÄRKT ELLER DISKRET GRAVIDITET

ETT TIDIGT BEGREPP för att hemlighålla en graviditet för sin omgivning var »kaschera«. Vi ser exempel på att det användes 1812 av barnmorskor som ville informera om sin verksamhet och hyra ut rum till »kascherade fruntimmer«⁵² och »kascherade damer«⁵³. Efter år 1900 verkar ordet ersättas alltmer av begreppet obemärkt. Obemärkt noteras i SAOB, förutom som ett begrepp för just gravida kvinnor, som synonymt med icke observerad, obeaktad, förbisedd, okänd, icke allmänt känd, icke framträdande, hemlig, förstulen.

Parallellt med begreppet obemärkt förekommer i vårt annonsmaterial även ord som okänd, tystnad, diskret och

diskretion. Säkerligen användes även andra, och kanske lokala, ord och omskrivningar för att tala om hemliga graviditeter. Ett exempel på omskrivning är »att resa till Tyskland«, vilket nämns i den självbiografiska romanen *Kungens rosor* av Moa Martinson. Där skriver hon: »Att resa till Tyskland var från början ett talesätt, då fina fruntimmer fick barn som de inte ville visa folk. Meningen hade [sedan] mist sin betydelse, i så måtto att man sa om alla som fick barn att de varit i Tyskland.«⁵⁴

Vad gäller tjänster kopplade till privat mödra- och spädbarnsvård har vi arbetat med den digitaliserade tidningsdatabasen *Svenska dagstidningar* på ett annat sätt än för barnpensionaten. För den här delen av arbetet låg vårt fokus helt och hållet på att samla in annonser. Det gjordes för att kunna undersöka huruvida en privat marknad existerade innan Isbergs inspektioner påbörjades, identifiera hur den såg ut, hur och vem som annonserade samt ta reda på om det fanns ett särskilt intresse för ogifta mödrar, så kallade obemärkta. För att få ett stort, men hanterbart, material att granska gjorde vi insamlingar ur *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet* och *Stockholms-Tidningen* under mars vart femte år 1905–1935.⁵⁵

Insamlingarna gjordes i databasen *Svenska dagstidningar* genom sökningar på söksträngen »förlossningshem OR obem* OR barnm* OR mödrahem«. Eftersom vi bara ville samla in annonser fick vi manuellt gå igenom och sälla bort träffar som fanns i artiklar och annat redaktionellt material. Vi sållade även bort annonser som rörde annat än mödra- och spädbarnsvård. Sökbegreppet »barnm*« som vi använt för att försöka fånga upp förkortningar av ordet barnmorska, gav exempelvis träff på annonser med ordet barnmössa – vilka vi förstås direkt kunde sälla bort.

Det visade sig att annonser som rör mödravård ofta var publicerade på specifika annonssidor i tidningarna och placerade i kluster. Det gjorde att vi även fann, och kunde samla in, fler annonser med samma budskap men med andra formuleringar än de vi angett i söksträngen. Det gällde exempelvis annonser där ordet ackuschör-ska använts i stället för barnmorska eller okänd använts i stället för obemärkt.

Eftersom inte alla nummer av de valda tidningstitlarna fanns digitaliserade i databasen gjorde vi också manuella sökningar efter annonser i mikrofilmade tidningar. Vi kombinerade alltså olika former av digitalt och manuellt sökarbete. Arbetssättet gav en samling av 584 unika⁵⁶ annonser, publicerade totalt 921 gånger. Materialet

ger en tydlig bild av vilket annonsmaterial som en läsare av någon av de tre största dagstidningarna kunde hitta vid tiden för publicering. Det visar förändring över tid och möjliggör förståelse för när och hur den privata mödra- och spädbarnsvården aktivt sökte efter kunder. Både vad gäller det digitala och det manuella sökarbetet finns emellertid risken att vi inte lyckats identifiera precis alla annonser av intresse för studien, vilket innebär att de vi fann ska betraktas om ett minimiantal.

Liksom majoriteten av alla annonser i de tre dagstidningarna under den här tiden var de flesta insamlade annonserna som rör privat mödra- och spädbarnsvård helt textbaserade. De innehöll mycket sällan bilder eller andra utsmyckningar. Annonserna sparades som digitala bilder, men för att kunna granska dem närmare och göra sökningar i textinnehållet skrevs samtliga annonser av. Genom att annonserna på så vis lades in i en Wordfil har de kunnat sorteras och granskas väldigt noggrant. Med hjälp av ordbehandlarens sökfunktion har vi kunnat jämföra begrepp, söka fram information om hur många gånger ett särskilt ord använts, hur ofta en viss aktör annonserat och hur många unika annonser som publicerats.

Det här arbetet har gett insikter i den bredd av aktörer som erbjuder privata mödra- och spädbarnsvårdstjänster. Det var inte bara barnmorskor och barnsköterskor som utgjorde den här tjänstemarknaden. Även privatpersoner som förefaller helt ha saknat medicinsk eller omvårdande kompetens erbjöd tjänster, och det gäller särskilt för de 489 annonser, publicerade 672 gånger, som i sitt ordval riktade sig specifikt till ogifta gravida kvinnor.

Arbetet synliggjorde att det var mer än dubbelt så sannolikt att en dagstidningsläsare, oavsett nedslagsår, möttes av en annons som explicit tilltalade en ogift gravid kvinna, ofta med ordet »obemärkt«, än av en annons som riktade sig generellt till kvinnor i behov av en barnmorska. Det bekräftar att det fanns en aktiv marknad som specifikt såg de ogifta kvinnornas situation som en möjlighet att tjäna pengar.

Med utgångspunkt i de insamlade annonserna och Isbergs arkiv fick vi syn på flera särskilt intressanta förlossningshem och individuella barnmorskor som vi följde upp genom utökade sökningar i *Svenska dagstidningar*. Det var exempelvis *Skänninge Privata Förlossningshem* och Julia Stéen som drev förlossningshem i Örebro och sedan i Älmhult under företagsnamnet *Hvita Korset*. Båda dessa förlossningshem blev föremål för rättstvister efter Isbergs inspektioner, och flera andra förlossningshem behövde också stänga. Vi har gått igenom den rättsliga dokumentation som funnits bevarad i Isbergs arkiv samt tidningsmaterial där föreståndarinnorna försvarade sina verksamheter, vilket också ger en inblick i deras syn på sin samhällsgärning eller sitt entreprenörskap.

Genom att vi medverkat i medier och pratat om forskningsprojektet blev vi kontaktade av privatpersoner som på olika sätt har kunskaper om specifika förlossningshem och individuella barnmorskor. Därmed fann vi exempelvis Anna Lovisa Pettersson som var verksam som privatpraktiserande barnmorska i Göteborg under 1900-talets första två decennier och som tidigt drev ett privat förlossningshem i staden. Ulla Bjurde som genomfört fritidsforskning om Anna Lovisa hjälpte oss till Regionarkivet i Göteborg där vi kunde granska hennes barnmorskedagböcker.

Med hjälp av det här breda materialet har vi kunnat få syn på många aspekter av den marknad för privata vårdtjänster som erbjöds från 1900-talets början och fram mot 1970-talet. Det har gett inblick i såväl enskilda livsöden som stora strukturella förändringar. Genom våra analyser och bearbetningar har vi i den här boken försökt att teckna en lättillgänglig bild som förhoppningsvis kan ge en historieintresserad läsare ny kunskap om framväxten av det svenska välfärdssamhället.⁵⁷

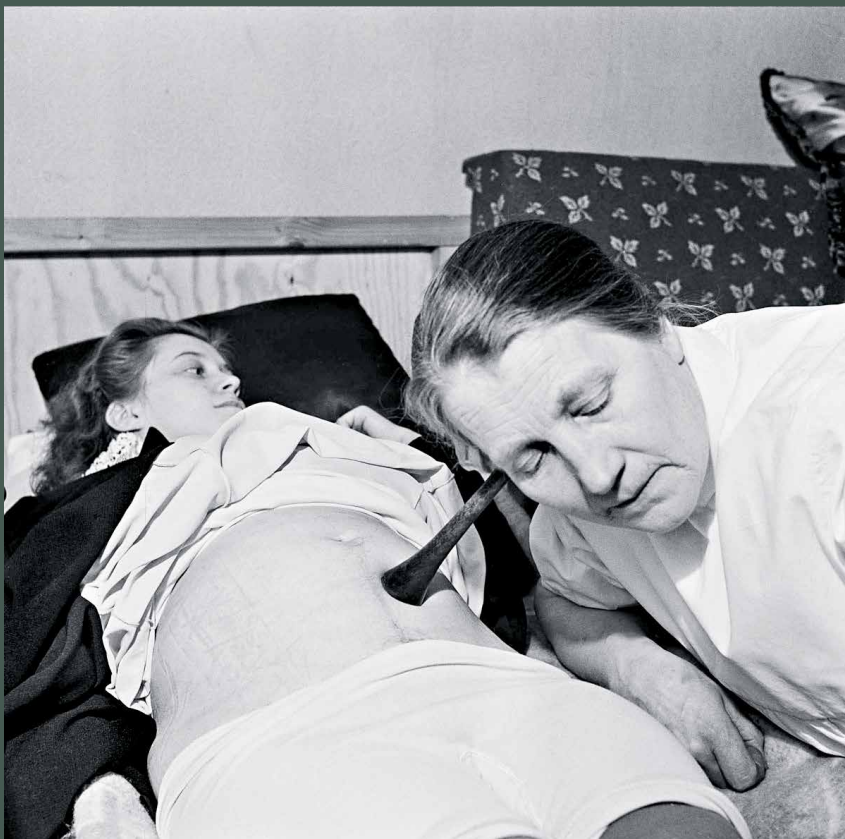

Bild 2. Barnmorska i arbete. Namnen på barnmorskan och den gravida kvinnan är okända. 1950.
Foto: KW Gullers. Nordiska museets arkiv.

Privat mödra- och spädbarnsvård och framväxten av förlossningshem

I dagens Sverige behöver gravida inte betala för sin förlossning. Men för hundra år sedan kostade det att föda barn, såvda inte fattigvården trädde in eller kvinnan kunde få plats på en filantropisk förlossningsinrättning som tog emot födande utan avgift. Barnafödande var ännu inte en offentlig angelägenhet som ombesörjdes av en välfärdsstat utan något som föräldrar förväntades ordna med och betala för själva.

Det var inte bara förlossningen och vården i samband med den som kostade. Om en kvinna blivit gravid utom äktenskapet kunde annat – såsom socialt anseende, bostad och arbete – stå på spel. I det tidiga 1900-talets Sverige fanns möjlighet att köpa sig både förlossningsvård i enskilt rum, uppehälle i god tid innan barnet skulle födas så att graviditeten kunde hemlighållas och anskaffning av fosterhem eller adoptivföräldrar åt barnen. Många aktörer erbjöd, som vi ska se, en mängd olika tjänster och det fanns också skilda sätt att betala för dem. Det här kapitlet tecknar en bild av de komplexa omständigheter som låg till grund för att det fanns en marknad för privat förlossningsvård. Kapitlet svarar på frågor om vilka tjänster det var som erbjöds och efterfrågades, vilka kostna-

derna var, hur många aktörer och var de fanns samt hur marknadens sammansättning förändrades över tid.

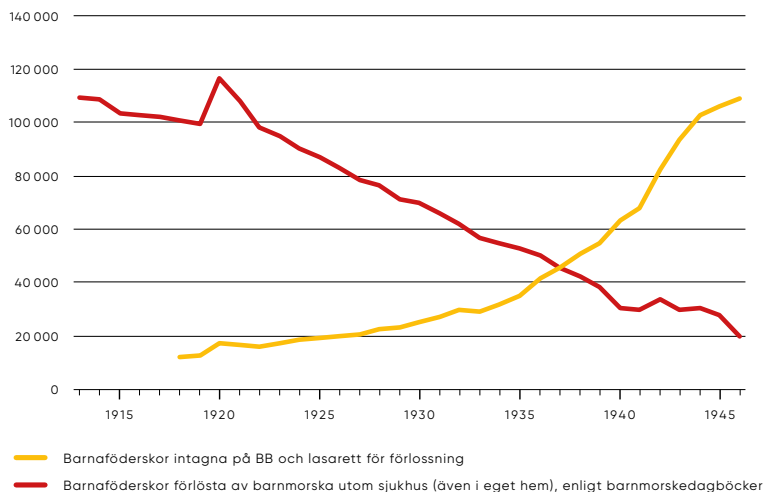
DEN PRIVATA FÖRLOSSNINGSVÅRDENS OMFATTNING

Fram till mitten av 1930-talet var kvinnans eget hem – eller barnmorskans – den vanligaste platsen för en förlossning i Sverige. Men under 1920-talet ökade antalet anstaltsförlossningar, det vill säga förlossningar på BB, sjukhus, lasarett och i anstaltslika förlossningshem. I Sverige skedde övergången till anstaltsförlossning tidigare än i andra europeiska länder där hemförlossningar fortfarande kunde förekomma på 1950- och 1960-talen. Den tidiga övergången påbörjades långt innan Sverige införde fri förlossningsvård 1938.¹

Som förklaringar till denna tidiga övergång till anstaltsförlossning under 1900-talets första decennier har forskning listat en rad faktorer: boendesituationen där såväl trångboddhet som att kvinnan var inneboende hos någon annan gjorde att hon föredrog anstaltsförlossning, att smärtlindring enbart var möjligt att få på sjukhus och att dödligheten för både mödrar och barn minskade med anstaltsförlossningar, att oro för bristen på barnmorskor gjorde att kvinnor sökte sig till anstalter för att vara säkra på att få vård när de behövde, att det var svårare att få eftervård i hemmet samt behovet av vila från det vardagliga hushållsarbetet och familjen.² Befolkningspolitiska ambitioner har också anförts, vilket i sin tur ledde till utbyggnad av antalet förlossningsplatser på anstalt.³ I det här kapitlet kommer vi emellertid att peka på andra orsaker som har att göra med ogifta mödrars situation och synen på utomäktenskapliga barns rättigheter.

År 2021 fanns det 45 förlossningskliniker i Sverige, men hundra år tidigare fanns det många fler institutioner för barnafödande.

Diagram 1. Barnaföderskor inom och utom sjukhus 1913–1946.

Källa: Sveriges Officiella Statistik (SOS), Allmän hälso- och sjukvård, 1913–1946.

Anm.: Statistikserien som vi har använt oss av här saknar uppgifter om antal barnaföderskor på BB och lasarett 1913–1917. I historikern Lisa Öbergs avhandling finns ett diagram som redovisar antalet förlossningar i hem och på anstalt, vilket visar att anstaltsförlossningarna var färre än 10 000 per år under tidigt 1900-tal.⁴

År 1929 listade en statlig utredning totalt 141 förlossningsanstalter runt om i landet. Av dessa drevs endast en tredjedel av det offentliga (stat, landsting, kommun). En dryg fjärdedel drevs av det vi idag skulle kalla för civilsamhället: föreningar, stiftelser och företag som Jonserefs fabriker eller AB Luossavaara-Kiirunavaara, vilka grundade förlossningshem och sjukstugor för sina arbetare. En annan civilsamhällelig aktör var Röda Korset som drev många förlossningsanstalter (29 st.), vilket är en relativt okänd aspekt av organisationens historia.⁵

Nästan 40 procent av de förlossningsanstalter som den statliga utredningen kartlade (54 st.) drevs av enskilda personer som var en slags privata entreprenörer i förlossningsvård. Det kunde vara barnmorskor som förestod ett privat förlossningshem, men här fanns också sköterskor, läkare och andra personer som startat förlossningshem. Utredningen ger en ögonblicksbild av hur många privata förlossningshem det fanns i landet när inventeringen gjordes i slutet av 1920-talet.⁶ Genom att kombinera utredningens kartläggning med flera andra källor har vi identifierat minst 181 privata förlossningshem som varit verksamma i Sverige från 1910- till 1940-talet.⁷ Minst 174 av dem var verksamma 1928 och/eller senare, vilket antyder att den statliga utredningen inte lyckades identifiera alla privata förlossningshem som fanns i slutet av 1920-talet. I stället för cirka 40 procent av förlossningsanstalterna kan de privata förlossningshemmen ha utgjort en betydligt större andel av förlossningsvården i landet.

Det behöver understrykas att själva begreppet förlossningshem är svårt att definiera då det har haft skiftande innebörd. I vårt material har förlossningshem ibland inbegripit personer som utan egen vårdutbildning inackorderade havande kvinnor och lät dem bli förlösta av tillkallad barnmorska i hemmet.⁸ Detta var givetvis inte detsamma som en anstaltsförlossning. Men som vi ska se fanns det politiska skäl till att de som systematiskt försörjde sig på att inackordera havande kvinnor kallades för innehavare av förlossningshem av statens inspektörer.

Verksamheten på de privata förlossningshemmen var oftast ganska småskalig, de hade sällan fler än 10 vårdplatser, enligt den statliga utredningen. Vårdavgifterna, däremot, var högre än på förlossningsanstalter som drevs av civilsamhälle eller det offentliga. Där var förlossningsavgiften sällan högre än 20 kronor. De privata förlossningshemmen tog mer betalt: på 24 av 55 privata förlossningshem som den statliga utredningen identifierade kostade det

20 kronor eller mer enbart för förlossningen. Summor om 50 kronor var inte ovanliga.⁹ En piga tjänade cirka 35 kronor i månaden förutom mat och husrum som hon erhöll av sin arbetsgivare,¹⁰ vilket antyder att det inte var de fattigaste som vände sig till de privata förlossningshem som den statliga utredningen redogjorde för.

Utöver denna avgift behövde en kvinna som födde barn betala för den tid hon var inlagd – så kallad vårddygnsavgift. De flesta offentliga anstalter hade ett pris på 1–3 kronor per dag, men de privata verksamheterna hade en helt annan prisbild. Endast 6 av 39 som lämnat upplysning om pris till den statliga utredningen tog mindre än 3 kronor per dag. Vårddygnskostnaden kunde variera mellan 2,50 och upp till 20 kronor per dag. Hur mycket en barnafödelse kostade berodde alltså på om förlossningen skedde i privat, offentlig eller civilsamhällets regi, men dessutom på hur många vårddygn som kvinnan var intagen. Vistelsens längd påverkades av de medicinska vårdbehoven, men också av helt andra faktorer. Det fanns förlossningshem som erbjöd en tids inackordering före förlossning. Detta var ett erbjudande som särskilt riktades till kvinnor som ville vara »obemärkta«, alltså ogifta kvinnor som önskade dölja sin graviditet och som därför ville föda sina barn i hemlighet och sedan lämna bort barnen.

BÄTTRE FLICKA SÖKER OBEMÄRKT INACKORDERING

Våren 1933 annonserade en kvinna – fröken M.A. – i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* under signaturen »bättre flicka« efter ett gott hem på landet där hon kunde få vistas som obemärkt, som alltså var en omskrivning för att hon var gravid utom äktenskapet och ville finna någonstans att bo där hon kunde dölja sin belägenhet. Fröken M.A. sökte någon som kunde ta emot henne under dessa omständigheter och där också barnet kunde få stanna som fosterbarn.

Hon fick svar från fru Hanna Petersson om att inackordering erbjöds i »bildat lugnt o fridfullt hem, hos ensam fru« i Blekinge. »Barnet får stanna som eget barn utan ersättning om så önskas«, skrev Petersson. Hon var inte den enda som hade svarat på annonsen, men just det att barnet skulle tas som eget barn var något som fröken M.A. fäste sig vid eftersom många andra tycktes ha en mer affärsmässig inställning:

Har erhållit rätt många svar på min annons, men de flesta synes vara mycket affärsbetonade. Då jag måste lämna bort barnet, är det ju mycket värt att göra det under sådana förhållanden, då man ej kan veta, hurdan vården blir. Min förvåning var därför mycket stor, då jag erhöll fru Peterssons svar, ty erbjudandena tycker jag ju äro mycket stora som svar å endast en annons. Att lämna bort barnet under sådana förhållanden är ju det tryggaste för oss båda, då man förstår, att vården måste bli god. När det erbjödes att taga ett barn som sitt eget, måste det ju ligga en vanlig längtan efter och moderlig kärlek för ett barn. Jag är mycket tacksam för ert svar på mitt brev och hoppas, jag ej blir missförstådd, då jag gärna ville höra fru Peterssons tankar om hur det skulle ordnas för barnet, om det blir adopterat som eget. Jag väntar det i mitten av oktober. Är läkarevård inberäknad i priset? Kan jag stanna i fam. tills barnet är fött, och erhålla vård där?¹¹

Hanna Petersson svarade att hon sökte efter ett barn »av bättre föräldrar« att adoptera. Förlossningen skulle kunna ske i hemmet, på lasarett eller BB. Läkare fanns i närheten och släktingar kunde få komma och hälsa på och bo med fröken M.A. i hemmet. Inackorderingspriset om 90 kronor per månad var beräknat »i ett för allt«, vilket antydde att allt ingick – såväl förlossning, vistelse som att barnet skulle få stanna.

Korrespondensen mellan fröken M.A. och Hanna Petersson vi-

sar hur en kvinna som behövde köpa diskretion kring sin graviditet helst önskade att den hon anlidade inte tog emot henne och det väntade barnet för pengarna utan verkligen ville ha barn själv. Det som var ett marknadsutbyte mellan två främlingar kunde därmed omformuleras till ett reciprokt hjälpande av varandra.¹² Hanna Petersson som, skulle det visa sig, hade svarat på flera annonser och inackorderat flera gravida ogifta kvinnor i sitt hem mot en avgift, visste också att ett säljargument var att just dekommodifiera affärsuppgörelsen genom att tala om hur barnkär hon var och hur mycket hon längtade efter ett barn att ta hand om.

Hur sådana här arrangemang kom till och såg ut är i allmänhet svårt att veta eftersom de skedde utan myndigheters inblandning och därför sällan har bevarats i arkiven. Att vi har tillgång till korrespondensen mellan fröken M.A. och Hanna Petersson beror på att den har bevarats som avskrifter i den sociala inspektören kyrkoherde Hagbard Isbergs personarkiv, som beskrevs i det inledande kapitlet. Eftersom han var mycket kritisk till marknadiseringen av privat förlossningsvård, eller exploatering av mödrar och nyfödda barn som han själv benämnde det,¹³ samlade han åtskilliga bevis för att få förlossningshem som drevs av vinstintressen stängda och dess föreståndare åtalade. Det gör också att vi måste vara medvetna om varför just den här korrespondensen finns bevarad. Den var, med Isbergs ord, ett bevis för hur »brutalt och hänsynslöst« Hanna Petersson hade gått till väga.¹⁴

Isberg hade fått korrespondensen genom barnavårdsnämnden i Göteborg där fröken M.A. var hemmahörande, och barnavårdsnämnden där nedtecknade också hennes egen version av händelseförloppet. Isberg inledde en fördjupad undersökning av Fru (Jo)-Hanna Peterssons förlossningshem i Nättraby och fick därmed tillgång till såväl korrespondensen som fröken M.A.:s egen berättelse samt tre andra kvinnors öden efter att de haft kontakt med fru Petersson. Gemensamt för dem var att de antingen hade fått svar

på egna annonser, eller att de hade svarat på en annons från fru Petersson i *Skånska Dagbladet* om att kvinnor som väntade nedkomst kunde få plats och att barnet kunde få stanna som eget (utan betalning).

Ett annat gemensamt drag var att ingen hade fått föda sitt barn hos fru Petersson utan överraskande blivit flyttade därifrån kort före nedkomst. Fru Petersson hade skylld på att arrendatorn som hon hyrde sitt hus av förbjöd henne att ta emot gravida inackorderingar. Petersson blev sedermera dömd till fängelse en månad samt till böter för bedrägeri.¹⁵ Fröken M.A. skildrade händelseförloppet så här, enligt rapporten från Göteborgs barnavårdsnämnd:

Hon tog in hos den 68-åriga fru Petersson den 9 juni 1933 som tillsammans med sin man, som var järnvägsarbetare, bodde i ett sex rum stort hus i Nättraby. Eftersom fröken M.A. väntade barn i oktober var alltså tanken att hon skulle bo hos makarna Petersson i fyra månader för vilket hon betalade 90 kronor i månaden i förskott. Den 4 september meddelade Hanna Petersson att förvaltaren på gården sagt »att hon icke fick hysa ogifta havande mödrar« och att fröken M.A. därför behövde flytta. Petersson föreslog att fröken M.A. skulle ta in på Iverssens förlossningshem i Växjö i stället, men hon tyckte att fröken M.A. kunde vänta med flytten till 9 september, vilket innebar att fröken M.A. skulle behöva betala ännu en månads förskottshyra.

Den 8 september blev emellertid fröken M.A. svårt sjuk och vattnet gick. I stället för att tillkalla barnmorska eller läkare föreslog Hanna Petersson att fröken M.A. skulle resa med bil till förlossningshemmet i Växjö. Fröken M.A. bad Petersson att följa med men hon fick resa fyra timmar med taxi ensam till förlossningshemmet som alltså låg 10 mil bort. Vid framkomsten konstaterade förlossningshemmets föreståndarinna fru Iversen att fröken M.A. hade »svår äggvita«.

det vill säga led av havandeskapsförgiftning, och fru Iversen under-
rättade läkare. Förlossningsarbetet påbörjades under natten den 9
september och senare samma dag födde fröken M.A. tvillingar – två
pojkar där den ena förlöstes med tång. Några dagar senare fick frö-
ken M.A. ett brev från Hanna Petersson som skrev att hon inte fick
tillstånd att adoptera pojkarna på grund av sin ålder:

Kära lilla M.

**Jag har av »myndigheten« fått klart för mig att jag är
olämplig (på grund av min höga ålder) att adoptera ett
barn, måste jag nu sorgligt nog avsäga mig vården och
fostran åt M:s pojkar.**

**En sådan överraskning: En åt far o en åt mor så slipper ni
kivas om vem som ska ha pojken.**

**När nu barnen ska lämnas åt främmande, tyckte jag
det såg lite snöpligt ut att ha endast gammalt tyg. Jag köpte
därför lite ny flanell istället för de gamla skjortorna och
säder alltsammans med.**

**Hoppas att de små oskyldiga pyren skola få ett allt i allt
gott hem o snälla föräldrar.**

Hj. Hälsningar

Tant.¹⁶

Den glättiga tonen i brevet motsvarade knappast den svåra situ-
ation som fröken M.A. och hennes barn hade hamnat i. Hon som
trodde sig ha hittat någon som ville ta emot hennes barn »som eget«
och köpt en tjänst som inkluderade »ett för allt« befann sig nu stå
utan adoptiv- eller fosterföräldrar åt barnen, hon var sjuk och hon
behövde dessutom betala vistelsen på Iversens förlossningshem.
Detta inbegrep förlossningsavgift (50 kr), läkaravgift (25 kr) och
inackorderingsavgift för henne själv (65 kr). Eftersom hon var så
sjuk efter förlossningen och därmed inte kunde ta hand om sina
barn fick hon dessutom betala 1 krona per dag för barnen den knap-
pa månad som hon och barnen stannade på förlossningshemmet.

Den 6 oktober kom pojkarna som fosterbarn till en fru Johansson, vilket sannolikt också kostade en summa även om källmaterialet inte ger upplysning om hur mycket. Båda pojkarna avled sedermera i influensa en dryg månad senare, den 22 november.¹⁷

Förutom de fysiska och känslomässiga förluster vi kan föreställa oss att fröken M.A. drabbades av så kostade graviditeten och hemlighållandet av den henne minst 437 kronor med inackordering hos Hanna Petersson och förlossning på Iversens förlossningshem. Eftersom fröken M.A. hade annonserat som »bättre flicka« kom hon sannolikt inte från ett arbetarhem, vilket ytterligare understryks av att såväl hennes syster som mor kom och hälsade på och stannade hos henne i Nättraby någon vecka, som de betalade Hanna Petersson 45 kronor för – trots att Petersson från början uppgett att M.A. kunde få ta emot besök kostnadsfritt. Även om fröken M.A. troligen inte var fattig kan kostnaderna ha varit kännbara eftersom de var svåra att förutse.

SKAMMENS KOSTNADER

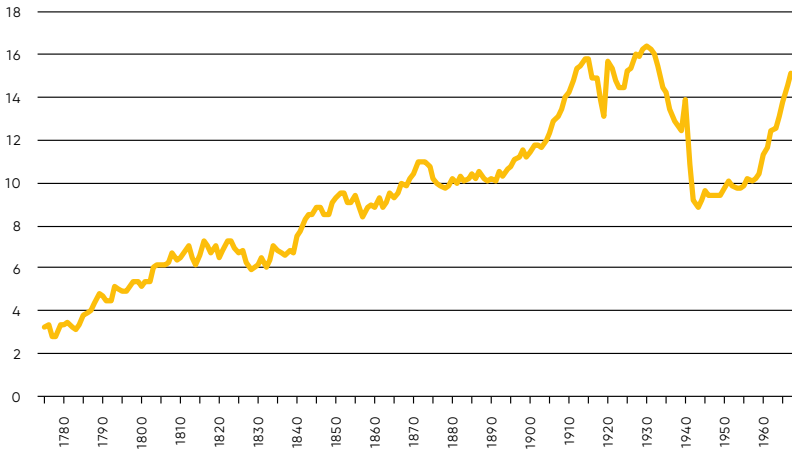
Samtidigt som de flesta förlossningar vid den här tiden var avgiftsbelagda bottnade fröken M.A.:s situation i att hon önskade vara obemärkt, det vill säga hålla graviditet och förlossning hemliga och sedan lämna bort barnet (barnen) för att därefter kunna återvända hem som om inget hade hänt. Även om hennes mor och syster kände till hennes belägenhet då de kom och hälsade på henne, fanns det troligen andra i omgivningen som man ville dölja den oönskade graviditeten för. Orsakerna till att detta hemlighetsmakeri var nödvändigt stavas skam – det stigma som det innebar för en kvinna att få ett utomäktenskapligt barn. Hur omfattande stigmat har varit för ogifta mödrar har debatterats i historisk forskning sedan 1970-talet. Mindre utforskat är dess ekonomiska konsekvenser och hur det kunde drabba mödrar och barn.

Forskning har visat att graden av stigmatisering har berott på sådant som geografisk plats, religion och klass. På platser i landet där de utomäktenskapliga barnen var få har det antagits att stigmatiseringen av ogifta mödrar var större eftersom de tydligt avvek från normen. Enligt samma logik var skammen inte lika kännbar i områden där många utomäktenskapliga barn föddes.¹⁸ I jordbruksområden med många självägande bönder, såsom i västra och centrala Götaland, föddes få utomäktenskapliga barn och en orsak som diskuterats är att den sociala kontrollen var påtaglig i sådana samhällen. I städer och i områden med stora gods, där arbetskraften utgjordes av arbetare, torpare, arrendatorer och tjänstefolk, ska den sociala kontrollen inte ha varit lika stark, och där föddes följaktligen fler barn utom äktenskapet.

De utomäktenskapliga barnen var särskilt många i södra och östra Götaland samt i Svealand.¹⁹ Från 1700-talets sista decennier till 1930-talets början skedde en stadig ökning av andelen barn födda utom äktenskapet i Sverige (se diagram 2) och faktum är att andelen utomäktenskapliga barn var som störst i början av 1930-talet när fröken M.A. födde sina tvillingar. Ökningen märks särskilt tydligt i norra Sverige från och med 1860-talet då Norrland industrialiserades med bland annat trävaru- och gruvindustri – och järnvägen som fick sträckning till Boden och via Malmbanan ända till Riksgränsen. Men de lokala variationerna i andelen barn födda utom äktenskapet var stora.²⁰ Områden som präglades av stark religiositet, exempelvis Västerbotten, hade lägre förekomst av utomäktenskapliga barn. Historikern Robert Eckeryd har visat att i vissa av dessa områden var det få kvinnor som fött fler än ett utomäktenskapligt barn, vilket kan indikera att stigmatiseringen drabbade kvinnorna särskilt hårt i dessa religiösa bygder – de fick inte fler utomäktenskapliga barn efter sitt första »misstag«.²¹

Om ogifta mödrar senare kom att ingå äktenskap har det tolkats som att de inte var särskilt stigmatiserade av sin omgivning.

Diagram 2. Utom äktenskap födda i procent av levande födda 1775–1967.

Källa: SCB, *Statistiska meddelanden Serie A Bd I:4, Utom äktenskapet födda barn I* (1914), tabell 1. Barnafödelskor med oäkta barn samt levande födda barn utom äktenskapet, 1751–1911; SCB, *Sveriges officiella statistik, Befolkningsrörelsen: översikt för åren 1911–1950*; SCB, *Historisk statistik för Sverige, del 1 Befolkning 1720–1967* (Stockholm 1969), tabell 37.

Föräktenskaplig konception, det vill säga att kvinnan redan hade eller väntade barn vid giftermålet, var vanligt i Dalarna, Jämtland och Ångermanland under tidigt 1900-tal.²² Det är områden där den så kallade nattfrieriseden var utbredd, vilken innebar att det var allmänt accepterat att unga män uppvaktade jämnåriga kvinnor genom att tillbringa kvällen eller natten med dem.²³ Att föräktenskaplig konception förekom också i andra områden är inte så konstigt om man tänker på att giftermålsåldern var relativt hög, 26–27 år för kvinnor i genomsnitt, och många kvinnor gifte sig inte alls.²⁴

I Stockholm levde många av arbetarklassens män och kvinnor

sedan 1800-talets mitt i så kallade Stockholmsäktenskap, det vill säga i samboförhållanden utan att gifta sig. Att det föddes utomäktenskapliga barn i dessa förhållanden var inte ovanligt och det har anförts som ett skäl till att skammen inte var så kännbar där.²⁵ Men historikern Margareta Matovic, som just forskat om Stockholmsäktenskapen under 1800-talets andra hälft, uppger att få ensamstående ogifta kvinnor med barn är synliga i folkräkningar från den tiden och att det kan bero på att endast ett fåtal av barnen togs omhand av sina mödrar.²⁶ Att kvinnor lämnade bort sina barn kan i sin tur tolkas som att skammen, eller något annat, trots allt drabbade de kvinnor som inte sammanbodde med fadern till barnet. Det fick hur som helst konsekvenser för barnen.

De ekonomiska konsekvenserna av ett utomäktenskapligt barn var en stor utmaning för ensamstående ogifta kvinnor. Den ekonomiska utsattheten kunde bero på stigmat, men också på att modern blev ensam med kostnaderna – oavsett om hon behöll barnet eller inte. De ekonomiska kostnaderna blev faktiskt högre för ogifta mödrar under 1800-talet än tidigare, menar historikern Marie Lindstedt Cronberg, eftersom fäder då i större utsträckning kunde slippa att betala underhåll. Anledningen var det barnamordsplakat som kung Gustav III lanserade 1778 i syfte att förhindra barnamord och underlätta för ogifta mödrar att undkomma skammen.²⁷ Under 1600- och 1700-talen var sexualmoralen mycket sträng och det var straffbart att ha sex utom äktenskapet, vilket ett utomäktenskapligt barn var det ultimata beviset för. Den desperata situation som många ogifta mödrar hamnade i ledde till att en del tog livet av sina barn. Faktum är att en tredjedel av dödsdomarna i Sverige under 1700-talets mitt gällde just barnamord.²⁸

Med barnamordsplakatet, eller skrivelsen till hov- och överrätterna som det faktiskt var, gjorde kungen det möjligt för en ogift gravid kvinna att föda sitt barn anonymt och att låta anteckna föräldrarna som okända i kyrkoboken. Varken barnmorskan eller

UTDRAG UR REPORTAGEBOKEN
EN PIGA BLAND PIGOR
AV JOURNALISTEN ESTER BLENDA
NORDSTRÖM. BOKEN KOM UT 1914:

– Fy fasan du – tro aldrig på karar! var Annas ständiga och ideligen upprepade varning till mig. Ja säger de du, att ja ä så rädd för karar så dä knappt ja törs dansa me dom på logen en gång. Di lurar flickorna så dä synn å skam å mamma hon har allti sagt att dom ä de farliaste som finns.

– Dä törs du väl aldrig gifta dig heller? frågar jag, ty detta är innan Anders dykt upp vid horisonten.

– Jo gifta! men innan en kommer så långt du, så ä de mycke! Innan en får dom dit du! Gifta sig det törs en väl, men var du säker på, att kan dom komma unnan prästen så gör dom.

Anna ser otroligt viktig ut och hennes runda ögon stirra rätt ut i begrundan. Anders är ännu en chimär och hennes själ har ännu inte berörts av kärlekens förunderlighet. Varför hon med den utomstående obarmhärtighet välbehagligt dröjer vid faran av umgängelse med manfolk och oklokheden av att intressera sig för dem, och aldrig kan hon i nog starka ord framhålla sin räds-la och avsky för dem.

– Du är dum, predikar jag med den förlovades säkerhet. Karar ä inte ett smul farliga. Egentligen ä de bara dumma.

– Dumma! Dom! Näej du, men jäntera ä dumma, dä va dom ä! Ä de undlit om ja ä rädd, när ja har så många bekanta flickor som de gått galet för. Har ja inte en syster kanske som kom hem i vårasse – å nu sitter hon där me en unge å pojken som ä far te'n ger tjyven i bå henne å barnet. Han har inga pengar å hjälpa dom me å nu får mamma ha dom båda två. Dä inte rolit inte å komma hem på de viset. Förr ginge ja i åna än ja tordes gå hem om de blidde så för mej. Ja säger de du – va tror du dom skulle säga hemma om du kom hem å talte om, att du skulle få en oäkta. Ja bara säger de, va tror du din mamma skulle säga?

– Det vet jag verkligen inte.

– Nä, du vet inte de, å de vet inte ja heller. Men fy tjyven, de säger ja. Förr ginge ja i åna två gånger om. Måntro, di går här å ä så styva med sina fästmän, jäntera så länge de varar, för glädjen ä inte så lång. Sen går dom där. Å pojka har inte så dom kan gefta sej å knappt så di kan hjälpa te å beta-la för ungen. Tror du dä så livat då? Nej, ja säger de du – fy fasen för karar! ²⁹

prästen i den församling där barnet föddes fick fråga ut modern om hennes och faderns identitet. Modern, samt i förekommande fall fadern, slapp framträda offentligt i kyrkan och i de domstolsförhandlingar som fördes när någon hade begått ett så kallat lägersmål – det vill säga brottet att ha ingått en utomäktenskaplig sexuell förbindelse. Detta gjorde att fädernas möjligheter att slippa försörjningsansvar ökade, och på så sätt fick barnamordsplakatet oavsedda ekonomiska konsekvenser för mödrarna.³⁰

Förutom uteblivet underhåll från fäderna var utomäktenskapliga graviditeter förbundna med andra ekonomiska kostnader, särskilt för kvinnor ur arbetarklassen. Bland ogifta barnafödorskor 1908–1911 var tjänarinna det vanligaste yrket; 32 procent av de ogifta mödrarna var tjänarinnor – eller pigor som de också kallades – enligt en utredning av Statistiska centralbyrån.³¹ Pigor bodde vanligtvis hos sina arbetsgivare, och om de blev gravida kunde de bli av med både arbete och bostad. Orsakerna kunde vara att arbetsgivaren inte ville bli förknippad med stigmat, inte ville ha barn i hushållet eller inte önskade en piga med nedsatt arbetsförmåga.³² Eckeryds studie av ogifta mödrar i Ångermanland under tidigt 1900-tal visar att endast tre av tio pigor som fått barn bodde kvar i hushållet de tjänade tre månader efter födseln. De flesta flyttade hem till sina föräldrar, men det fanns också de som behövde se sig om efter en annan anställning.³³

Till skillnad från arbetarklassens kvinnor födde medel- och överklasskvinnor relativt få utomäktenskapliga barn.³⁴ Kvinnor inom dessa grupper hade mycket mer att förlora i socialt anseende på att få ett utomäktenskapligt barn. Skammen innebar sociala kostnader för dem, som kunde innebära att de i framtiden gifte sig med en man ur en lägre socialgrupp eller inte gifte sig alls.³⁵ Det är möjligt att medel- och överklassens kvinnor – och män – hade större kunskap om och tillgång till preventivmedel samt andra utvägar vägar, såsom abort, än vad arbetarklassbefolkningen hade. Detta kanske särskilt efter att

Lex Hinke – en lag som förbjöd preventivmedelsinformation, trätt i kraft 1910.³⁶ Men det är också möjligt att medel- och överklassens kvinnor oftare utnyttjade möjligheten att förbli okända mödrar för att dölja sina utomäktenskapliga graviditeter. Med barnamordsplakatet lades grunden för att gravida ogifta kvinnor skulle kunna resa iväg och föda sina barn på annan ort och sedan lämna barnet i någon annans vård. Därigenom skapades en efterfrågan på, och ett utbud av, tjänster som riktade sig till dem som på detta sätt ville hålla sin graviditet hemlig.

Kungamakt och stat bidrog med vissa »lösningar«. Under 1800-talet kunde utomäktenskapliga barn »köpas in« på barnhus som fanns på flera platser i landet. Det innebar att föräldrar, som önskade vara okända, kunde betala för att få lämna in sitt barn på barnhus.³⁷ På Allmänna barnhuset i Stockholm var mellan 19 och 27 procent av de intagna barnen inlösta av okända föräldrar under perioden 1906–1915.³⁸ Historikern Birgit Persson menar att det främst var välbeställda mödrar och fäder som hade råd att betala den avgift som krävdes för full anonymitet. Anonymitetsrätten blev därför en klasslag.³⁹ På Allmänna barnhuset var det möjligt att en ogift mor fick summan reducerad om hon ammade minst två spädbarn i åtta månader innan hon lämnade barnhuset.⁴⁰ En fattig eller ogift mor kunde också få lämna barnet mot en lägre avgift, men då gick det inte att vara anonym.

Allmänna barnhuset var öppet för dessa typer av arrangemang fram till att lag om barn utom äktenskap trädde i kraft 1917. Denna lag innebar slutet på en nästan 140-årig epok där staten sanktionerat anonyma föräldraskap. Varje utomäktenskapligt barn skulle nu få sina föräldrar registrerade. Efter att Allmänna barnhuset, liksom flera andra barnhus, hade stängt möjligheten för föräldrar som ville vara okända att lämna in sina barn mot avgift, återstod för oönskat gravida kvinnor som ville vara »obemärkta« att resa i väg och föda sina utomäktenskapliga barn i hemlighet, såsom fröken M.A. gjorde. Det kunde vara ett sätt att undfly skammen för att bibehålla sina

egna möjligheter till ett gott liv. Sammantaget kunde ogifta gravida kvinnor, oavsett klasstillhörighet, behöva parera såväl sociala som ekonomiska kostnader till följd av en utomäktenskaplig graviditet.

TILLFLYKT PÅ ANNONS

Med tidningsmarknadens utveckling under sent 1800-tal, då allt fler billiga dagstidningar började distribueras i Sverige,⁴¹ etablerades tidningsannonser som en ny kanal för kontakt mellan kvinnor som ville vara obemärkta och erbjudanden om diskreta förlossningar och inackorderingar. Annonser riktade till obemärkta förekom så gott som dagligen i de största dagstidningarna under 1900-talets två första decennier.

För att undersöka vilka tjänster som erbjöds »obemärkta« har vi samlat annonser ur *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet* och *Stockholms-Tidningen* som publicerades i mars månad vart femte år 1905–1935. Totalt identifierade vi 584 unika annonser, varav 489 i sitt ordval riktade sig specifikt till obemärkta. Under de tidsperioder vi bevakade var dessa annonser publicerade 672 gånger eftersom samma annons kunde förekomma i flera tidningar samtidigt eller under flera dagar.

142 av annonserna marknadsförde vårdtjänster och inackordering till obemärkta, många gånger i kombination. Avsändarna var vanligtvis privatpraktiserande barnmorskor eller sjuksköterskor som tog emot kvinnor för förlossning i sina hem, men några rubricerade sig som privata förlossningshem som hade ogifta gravida kvinnor som särskild målgrupp. Gemensamt för annonsörerna var att de genom ordval som »obemärkt«, »ogenerad« och »diskret« signalerade att de var medvetna om, och använde sig av, det sociala stigma som en utomäktenskaplig graviditet innebar. Förutom vård kunde en kvinna, eller flicka som det ofta stod i annonserna, erbjudas inackordering en tid innan förlossningen.

Mat, husrum och vård kunde vara avgiftsbelagda, men det förekom även att barnmorskor tog emot »obemärkta« i utbyte mot att den gravida kvinnan utförde visst arbete. Eftersom egna arbetsinsatser kunde reducera priset var detta en lösning för ogifta kvinnor utan kapital. Barnmorskor kände givetvis till den svåra situation som många ogifta mödrar befann sig i och kan ha agerat av solidaritet, men samtidigt var detta ett sätt att erhålla billig – eller till och med gratis – arbetskraft. Privatpraktiserande barnmorskor befann sig själva i en svår ekonomisk situation några decennier in på 1900-talet, då deras verksamhet mötte konkurrens från ett ökat antal förlossningsplatser på BB.⁴²

Annonserna gällde framför allt tjänster i Stockholmsområdet, vilket inte är så konstigt med tanke på att de tidningar vi valt var Stockholmsbaserade även om de distribuerades ut i landet. Men det finns exempel på annonser från Malmö i söder till Umeå i norr. Sammanlagt nämndes 22 andra orter förutom Stockholm. Det visar att denna typ av tjänsteutbud inte uteslutande var ett storstadsfenomen utan fanns i hela landet.

Bland annonsörerna fanns de som förutom vård och inackordering erbjöd sig att ordna ett hem för barnet. Det var en helhetslösning som såldes: möjligheten att köpa sig såväl vård som diskretion kring både graviditet och barn.

Att en sådan helhetslösning erbjöds framgick inte alltid av annonsen, utan var information den gravida kunde få efter att ha kontaktat annonsören. Vi vet exempelvis att Skänninge privata förlossningshem anordnade såväl fosterhem som adoptivhem åt barnen utan att det explicit uttrycktes i deras annonser.

Skänninge privata förlossningshem var ett förlossningshem som fick den sociala inspektören Hagbard Isbergs ögon på sig 1930 då han undersökte vad som hände med barnen som fötts där. Av 28 mödrar som han lyckades få kontakt med hade endast tre behållit sitt barn. Åtta mödrar hade själva skaffat fosterhem eller placerat

Obemärkt flicka
 erhåller billig inackordering 1:sta April
 eller senare, hos barnmorska. Mot att
 hjälpa till med förefallande göromål.
 Svar märkt "Barnmorska 1920", d. t. k.,
 f. v. b.

Bild 3. SvD 29/3 1920, s. 16.

Obemärkt dam
 erbjudes god inackordering i stilla trefligt
 hem, Bästa vård och skötsel. Barnets ut-
 ackordering ombesörjes. Fru Anna Nessel-
 qvist, Barnmorska, Malmö, Husargatan 5.
 Tel. 17 57.

Bild 4. SvD 12/3 1910, s. 15.

Obemärkt nedkomst.
 Hos skicklig barnmorska erbjudes trygg
 och ogenerad vistelse i vacker trakt på
 landet, nära stad. Gott hem till barnet
 finnes. Svar till "Verkligt god omvård-
 nad", Box 235, Stockholm, f. v. b.

Bild 5. DN 5/3 1915, s. 16.

barnet på barnhem medan en mor hade låtit sitt barn stanna på förlossningshemmet och 16 mödrar hade tagit föreståndarinnans hjälp för att skaffa fosterhem.⁴³ Inspektionen visade att föreståndarinnan och hennes man som tillsammans drev förlossningshemmet, hade sysselsatt sig med illegala adoptioner. De hade tagit 300 kronor per barn för att skaffa ett adoptivhem, vilket 2021 motsvarar drygt 9 000 kronor.⁴⁴ Dessutom hade makarna förmedlat ersättningar till adoptivföräldrarna (1 000–2 000 kr), vilket var i strid med gällande lagstiftning eftersom adoptivföräldrar inte fick tjäna pengar genom att ta hand om barn. Visserligen kunde biologiska

Bild 6. DN, 1925, 17 mars, s. 17

föräldrar välja att betala ett så kallat vederlag för att trygga barnets uppväxt. Men vederlag fick inte betalas ut direkt till privatpersoner utan skulle betalas till barnavårdsnämnden som kunde investera pengarna i livränta åt barnet.⁴⁵

Mödrar som anlidade Skänninge privata förlossningshem betalade mellan 1 200 och 2 300 kronor för att få barnet bortadopterat. Dess-

utom behövde de betala inackorderings- och förlossningsavgift samt allehanda andra utgifter som tillkom efter hand. En kvinna med ansträngd ekonomi berättade att hon hade betalat 1 750 kr för inackordering, vård och adoption.⁴⁶ Summan motsvarade två års-löner (kontant lön + kost och logi) för en piga.⁴⁷ Detta antyder att den här typen av lösningar knappast var möjliga för de fattigaste kvinnorna. Man behövde kapital för att kunna köpa sig fri från skam.

Den största grupp av annonser (347 st.) som vi har identifierat kom från privatpersoner eller personer som i vart fall inte presenterade sig som vårdgivare. Dessa annonsörer framträdde inte med någon yrkestitel utan endast med kortfattade kontaktuppgifter, och annonsörens namn skrevs sällan ut. Annonserna erbjöd allt från hyra av rum till jobb åt ogifta gravida kvinnor. Också inom denna grupp av annonsörer salufördes olika arrangemang för barnen – som att fosterhem eller adoptivhem kunde anskaffas eller att barnet efter födseln kunde få stanna.

En effekt av skammen kring en utomäktenskaplig graviditet var att kvinnan kunde riskera att förlora både arbete och bostad om det blev känt att hon väntade barn. Pigor som bodde hos sina arbetsgivare var extra utsatta. Att ta anställning hos någon som öppet deklarerat att de välkomnade en ogift gravid kvinna kunde därför

bli en lösning. Kvinnor som var i akut behov av ny bostad och arbete hade troligen en sämre förhandlingsposition om lönevillkor än andra. Därför kan annonserna i själva verket ge oss en inblick i en marknad för särskilt lågavlönat tjänstefolk. Många annonser skriver fram att den obemärkta kan få mat och husrum mot lättare arbete eller någon hjälp i hemmet. Annonssören sålde då mat, husrum och tystnad i utbyte mot arbete. Pengar tycks inte ha varit en del av transaktionen. Det var av allt att döma en bytesekonomi där husligt arbete kompensades med tolerans och tystnad.

Trots att lön sällan nämns i annonserna har vi funnit 24 annonser där det faktiskt sägs något om ekonomisk kompensation. I en annons från 1930 erbjuds en obemärkt flicka med »längre tid kvar« (av graviditeten) och kuning i matlagning plats i huvudstaden för 25 kronor (se bild 13.). Den kontanta lönen för en ensamjungfru i ett hus-håll i Stockholm 1930 var i genomsnitt 50 kronor per månad.⁴⁸ Alltså erbjuds en kvinna som ville vara obemärkt hälften av lönen. Vad vi tycks bevittna här är en form av lönedumpning som ogifta gravida kvinnor i desperata situationer fick betala för.

OBEMÄRKT.
 God och billig inackor-
 dering i privat hem. Tillförlit-
 lig vård, adoptivhem åt bar-
 net. Sv. t. "Nu genast", S:na
 Tidn.-k. Södermalmsorg 7.

Bild 7. *Stockholms-Tidningen* 14/3 1925.

Framtimmer med hemarbete
 eller obemärkt får fritt hus-
 rum mot att se till ett barn på
 dagen genast.
 Asögatan 30, 2 tr.
 Caveria.

En snäll Gumma eller obe-
 märkt Flicka får lätt plats, där
 frun är borta om dagarna.
 Träffas 1—half 3 e. m. o. eft.
 kl. 6 e. m., Timmermansg. 37,
 ö. g. 6, h. 1 tr.

Bild 8. *Stockholms-Tidningen* 22/3 1905, s. 8.

Snygg Flicka, som önskar
 bo obemärkt, får mat o. bo-
 stad ett par månader, mot
 att vårda 2 gossar, 2 o. 4 år.
 Arthur Svensson, Rör-
 strandsg. 20, 2 tr. ö. g. Kl.
 half 8—10 e. m. Onsdag och
 Torsdag.

Bild 9. *Stockholms-Tidningen* 2/2 1910, s. 8.

Två obemärkta
 få komma till bondgård i Uppland, att mot
 fritt vivre hjälpa till med inom hemmet fö-
 rekommande göromål. En sykunnig. Svar
 till "ömsesidig hjälp", Veckholm, p. r.

Bild 10. *DN* 20/3 1930, s. 25.

En obemärkt flicka kan få plats att hjälpa till i kafékök, helst den, som är van vid all matlagning. Äfven lön. Svar till "Kafé 1910", tidningskontoret 37 Odengatan.

Bild 11. *Stockholms-Tidningen* 18/3 1910, s. 12.

Ord., barnkär, obem. Flicka,
hälst bättre, får pl. gen. Lön efter kompet.
Sv. end. 1.30—2.30 s. eft 4 å A. Vasa 23 00.

Bild 12. *DN* 23/3 1920, s. 18.

**OBEM. FL (Ensamj.), kunn. i matl., m.
längre tid kvar får pl. i Sthlm i ord. hem
den 15 Mars. Lön 25 kr. Ålsten 8 42.**

Bild 13. *Stockholms-Tidningen* 7/3 1930, s. 20.

Ett antal annonser (95 av totalt 584) från barnmorskor och förlossningshem hade ett mer allmänt tilltal och riktade sig inte specifikt till dem som ville vara obemärkta. De saluförde vagt definierade tjänster som god vård, inackordering eller vände sig till kvinnor »i behov av en barnmorska«. Dessa annonser är ett uttryck för att kvinnohälsan under tidigt 1900-tal fortfarande bedrevs av privatpraktiserande barnmorskor som kunde göra mer för kvinnorna än att förlösa dem. Det innebar att också gifta kvinnor hade kontakt med privatpraktiserande barnmorskor, och att även gifta kvinnor tog in på privata förlossningshem. Ett utmärkande drag för dessa

annonser är att barnmorskans eller förlossningshemmets namn och adress framgick, till skillnad från vissa annonser som riktade sig till obemärkta.

Intressant nog har vi funnit att en och samma annonsör, exempelvis barnmorskan Elsa Högberg, både vände sig till kvinnor i allmänhet och till kvinnor som ville vara obemärkta. I annonsen som riktade sig till obemärkta uppgav hon inte sitt namn, utan annons-texten löd: »Verkl. god inack. för obemärkt. A. t. Lidingö 137.«⁴⁹ Via telefonnumret Lidingö 137 har vi kunnat identifiera att annonsören är barnmorska Elsa Högberg i stadsdelen Herserud på Lidingö.« Barnm. Fru E. Högberg, postadr. Herserud, emott. Inackorderingar. Bästa vård. Allm. Tel. Lidingö 137.«⁵⁰

Detta kan tolkas som att en barnmorska som värnade om sitt rykte undvek att få sitt namn associerat med den stigmatiserade gruppen »obemärkta« även om också dessa var potentiella kunder hos henne. Det säger något om hur starkt stigmat var – att det kunde »smitta« andra såsom barnmorskor, arbetsgivare eller släktingar.⁵¹

FÖRÄNDRING ÖVER TID

Den statliga sanktioneringen av okända föräldrar upphörde 1917 efter att det hade varit lagligt att föda barn anonymt i nästan 140 år. Lag om barn utom äktenskap blev nådastöten efter en mångårig debatt som såväl feminister som barnavårdsintresserade personer engagerat sig i.⁵² En av dem var kyrkoherde Hagbard Isberg, som redan 1905 höll ett tal med titeln »Det oäkta barnets rätt« på Nordiska barnavårdskonferensen i Köpenhamn. I sitt tal påpekade han att omkring 14 000 barn per år fick anteckningen »fader okänd« i kyrkboken, och att möjligheterna att lämna in utomäktenskapliga barn till barnhus utgjorde en slags barnhandel: »För den som har råd är det enkelt nog att blifva far eller mor för att sedan köpa sig fri från faders- och modersplikterna. Det kostar bara några hundra kronor.«⁵³

Han menade vidare att det utomäktenskapliga barnets rätt måste bestå i att ha såväl en mor som en far, rätt att bära faderns namn och ärva honom (utomäktenskapliga barn hade samma år som han höll talet fått rätten att ärva sina mödrar), rätt till underhåll från fadern upp till 15 års ålder och att fäderna skulle betala underhåll till mödrarna en månad före och efter nedkomsten. Isberg konstaterade att roten till att de utomäktenskapliga barnen saknade dessa rättigheter var barnamordsplakatet:

Vi har i vår svenska lagbok ett kungligt bref som tillåter kvinna vid förlossning att blifva okänd. Ingen får lof att åtala henne, ingen får lof att spörja om hennes person eller stånd. Barnet blir således genom denna lag beröfvadt både fader och moder. Härmed är det från hednatiden härstammade brukat att »sätta ut« barnet sålunda sanktionerat. Af rättfärdighet och barmhärtighet mot det oäkta barnet må lagen af 1778 om okänd moder bort.⁵⁴

Sålunda argumenterade Isberg, liksom många andra, för att barnamordsplakatet skulle tas bort och ersättas med annan lagstiftning, vilket alltså skedde tolv år senare med 1917 års lag om barn utom äktenskap. Lagen innebar med historikern Helena Bergmans ord att staten nu skulle »fostra till föräldraskap« så att fler barn skulle bli såväl försörjda som omhändertagna av sina föräldrar. För varje utomäktenskapligt barn skulle kommunen utse en barnavårdsman som skulle hålla de utomäktenskapliga barnens vård under uppsikt och kräva fäderna på ekonomiskt underhåll till mödrarna.⁵⁵ Å ena sidan innebar detta att ogifta mödrar hade större chans att få ekonomiskt understöd från fäderna – även om indrivningen av underhåll inte alltid lyckades.⁵⁶ Å andra sidan gjorde lagen det svårare att undfly skammen genom att föda barn i hemlighet. Förändrade detta förlossningsmarknaden på något sätt?

Idéhistorikern Roger Qvarsell har i en studie av barnbördshuset Pro Patria, som drevs av ett kungligt sällskap, dragit slutsatsen att de anonyma födslarna avtog innan barnamordsplakatet avskaffades och att lagändringen därmed speglade en allmänt förändrad praxis.⁵⁷ Vårt material, som handlar om annonsutbudet på tjänster till mödrar som ville vara okända, tyder på det omvända (se tabell 1). Antalet unika och publicerade annonser som vände sig till obemärkta var särskilt många 1910 och 1915 men blev drastiskt färre 1920 och framåt, det vill säga efter att lag om barn utom äktenskap trätt i kraft. Det visar att så länge det var lagligt att föda barn anonymt fanns det många aktörer som öppet annonserade sådana tjänster. Trots att de anonyma födslarna gick ner på ett BB som Pro Patria fanns det åtskilliga privatpraktiserande barnmorskor som erbjöd sådana tjänster.

Att annonserna avtar från 1920 behöver inte betyda att barnmorskor och andra privatpraktiserande aktörer minskat utbudet på tjänster till obemärkta; det kan bero på att annonsmarknaden förändrades. Vi vet att *Stockholms-Tidningen* under 1920-talet fick en striktare hållning kring det moraliska innehållet i sina annonser, bland annat slutade man ta in reklam för preventivmedel.⁵⁸ Det är möjligt att annonser som saluförde barnmorskors tjänster till »obemärkta« också ansågs oanständiga och därför inte fick publiceras där. Den här typen av annonser avtog i alla tre tidningar som vi har studerat så det tycks spegla en generell trend bland de Stockholmsbaserade tidningarna.⁵⁹ Det kan också ha varit så att annonspriset höjdes, även om vi saknar sådana indikationer. Slutligen kan annonsörerna ha sökt sig till andra kanaler än just dessa tre dagstidningar. Kvinnomagasinet som *Husmodern* innehöll annonser från såväl barnmorskor som privata förlossningshem som riktade sig till obemärkta, liksom annonser från obemärkta som sökte arbete, bostad eller inackordering.⁶⁰

I vårt annonsmaterial finns endast ett fåtal annonsörer som rub-

Tabell 1.
**Annonser i tre svenska dagstidningar som erbjöd
tjänster till gravida kvinnor 1905–1935.**
Antal unika annonser (och antal publiceringar).

ÅR	Barnmorskor och andra som saluförde vård och inackordering till »obemärkta« kvinnor	Semi-anonyma annonsörer som saluförde boende och/eller arbete till »obemärkta« kvinnor	SUMMA annonser som riktade sig till obemärkta	Barnmorskor och andra professionella som saluförde allmänna vårdtjänster	SUMMA annonser
1905, mars	21 (21)	22 (22)	43 (43)	19 (88)	62 (131)
1910, mars	23 (49)	148 (156)	171 (205)	23 (47)	194 (252)
1915, mars	44 (138)	130 (144)	174 (282)	26 (64)	200 (346)
1920, mars	12 (14)	27 (30)	39 (44)	10 (14)	49 (58)
1925, mars	20 (55)	10 (10)	30 (65)	15 (34)	45 (99)
1930, mars	11 (11)	6 (7)	17 (18)	1 (1)	18 (19)
1935, mars	11 (11)	4 (4)	15 (15)	1 (1)	16 (16)
TOTAL:	142 (299)	347 (373)	489 (672)	95 (249)	584 (921)

ricerade sina verksamheter som privata förlossningshem. Men statistik som inhämtats från barnmorskors dagböcker visar att antalet kvinnor som förlöstes på förlossningshem ökade efter 1917 års lag och nådde sin höjdpunkt 1938 (se diagram 3).

Det är viktigt att komma ihåg att de flesta förlossningar skedde i kvinnans eget hem fram till 1937 då antalet kvinnor förlösta på BB

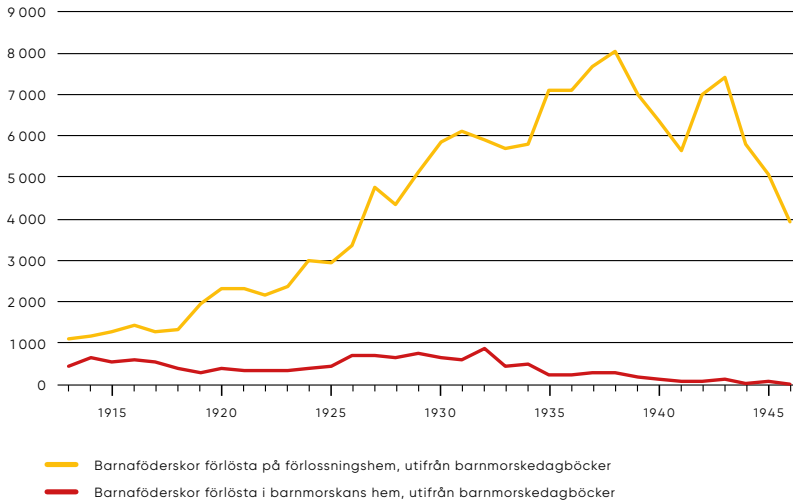
och sjukhus för första gången översteg antalet hemförlossningar. Diagram 3 visar att förlossningar i barnmorskans hem, alltså sådana tjänster som många av annonserna förmedlade, förde en tynande tillvaro, rimligen på grund av konkurrensen från förlossningar på BB och sjukhus men möjligen också från förlossningshemmen. Öberg menar att privatpraktiserande barnmorska var ett yrke som försvann, och i sina studier om Stockholms barnmorskor noterar hon att de under 1920-talet fick allt färre uppdrag och att privatpraktiserande barnmorskor inte längre fanns i huvudstaden på 1930-talet.⁶¹ På nationell nivå skedde detta inte lika snabbt. Trots att de privatpraktiserande barnmorskorna minskat med 110 i antal sedan 1924 utgjorde de 1927 fortfarande drygt 20 procent av alla barnmorskor.⁶²

Förlossningshemmen som vi ser i diagrammet förestods inte enbart av privata företagare utan kan även ha grundats av kommuner, stiftelser och civilsamhällets organisationer, vilket diskuterades inledningsvis i detta kapitel. Men vår sammanställning av förlossningshem som vi lyckats lokalisera visar samtidigt minst 181 privata förlossningshem i landet, och merparten av dem var verksamma 1928 eller senare. Det tycks alltså ha skett något under 1920- och 1930-talen som gjorde att just verksamheter som kallades förlossningshem blev nya aktörer på förlossningsmarknaden.

Detta styrks av de iakttagelser som Isberg gjorde 1928 då han uppmärksammade att:

I en bygd här i landet har sedan åtskilliga år tillbaka det ena lilla privata förlossningshemmet vuxit upp efter det andra, såsom svampar dyka upp ur jorden. Dels på grund av flitigt annonserande, dels av andra skäl ha de privata förlossningshemmen i antydde bygd mer och mer ådragit sig min uppmärksamhet. Den öppna dörren, genom vilken man kunde stiga in för att få närmare kännedom om verksamhetens omfång och art, har emellertid ej stått mig till buds.⁶³

Diagram 3. Barnafödelskor förlösta i barnmorskas hem respektive förlossningshem 1913–1946.

Källa: Sveriges Officiella Statistik (SOS), Allmän hälso- och sjukvård, 1913–1946.

Vilka annonser Isberg hade sett är oklart, men hans önskan att komma innanför dörren till förlossningshemmen infriades när han blev utsedd till Statens inspektör av privata förlossningshem och spädbarnshem samma år, ett uppdrag han kom att inneha 1928–1938. Det innebar att han reste land och rike runt för att göra inspektioner – ofta oanmäld.

DE PRIVATA FÖRLOSSNINGSHEMMENS GEOGRAFISKA UTBREDDNING

Hur de 181 privata förlossningshem som vi lyckats identifiera, bland annat med hjälp av Isbergs inspektioner, fördelade sig över landet synliggörs i karta 1.

Kartan visar att materialet inte fångar särskilt många privata förlossningshem i östra Götaland samt norra Sverige. Det kan bero på skevheter i källmaterialet, till exempel att Isberg främst utförde inspektionsresor i de södra delarna av landet där han också bodde (han var bosatt i Malmö). Men eftersom det finns uppgifter om att han besökte förlossningshem även i norra Sverige saknas belägg för att han helt ignorerade förlossningshem där. Av SOU 1928:28 framgår att förlossningsanstalterna som listades för norra Sverige främst var landstings- eller kommundrivna lasarett samt sjukstugor, och att Röda Korset bedrev flera förlossningshem där; 9 av 29 Röda Kors-drivna förlossningshem låg i Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län.⁶⁴ Det tyder på att just i Norrlandslänen var Röda Korset en viktig aktör, och det är möjligt att driften av privata förlossningshem i glest befolkade områden var olönsam.

När det kommer till östra Götaland och orsaken till att kartan visar få förlossningshem där kan en förklaring vara närheten och kommunikationerna till Stockholm som gjorde det möjligt att resa dit i stället. En annan förklaring är att flera av de förlossningshem som fanns i området hade relativt många vårdplatser. Genomsnittligt vårdplatsantal för förlossningshem var 5,3.⁶⁵ Skänninge privata förlossningshem hade 15 vårdplatser och i järnvägsknuten Nässjö fanns Anna Hassels förlossningshem med 15 platser.⁶⁶

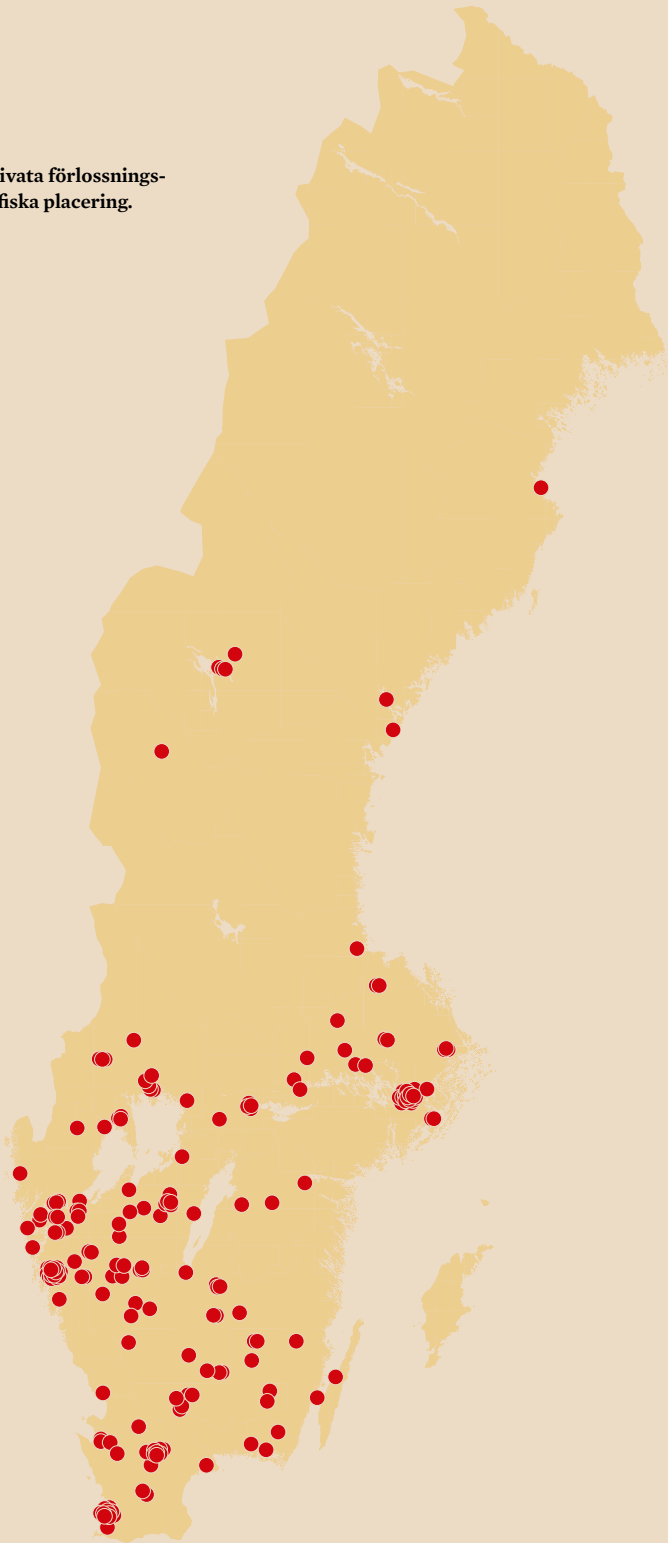
I västra och södra Götaland fanns flera kluster med förlossningshem, exempelvis ett kring Älmhult. Där låg Hvita Korsets förlossningshem som mellan 1921 och 1943 hade ett par olika adresser i eller runt Älmhult – tidigare hade verksamheten funnits i Örebro och Algutsboda. I närbelägna Liatorp och Möckeln fanns tre andra

förlossningshem. Samtliga dessa förlossningshem nämns i Isbergs rapporter och klustret kan alltså bero på att vi genom att Isberg besökte bygden känner till fler förlossningshem i just den här trakten – han intresserade sig särskilt för Hvita Korset som var en flitig annonsör i tidningarna. En annan förklaring till att vi finner ett kluster runt Älmhult skulle kunna vara att Hvita Korset med sin stora verksamhet – där man bland annat utbildade barnsköterskor – underlättade för andra att starta liknande verksamheter då det fanns utbildad arbetskraft att tillgå. Vi återkommer till detta i kapitlet »Entreprenörerna«. Älmhult var dessutom en järnvägsknut längs med Södra stambanan, vilket gjorde det möjligt att ta sig dit från olika håll i såväl södra som västra och östra Sverige.

Ett annat kluster av förlossningshem fanns runt Hässleholm som också låg längs med Södra stambanan. Det var denna bygd som Isbergs bok *Exploatering av mödrar och nyfödda barn* handlade om.⁶⁷ Här gjorde Isberg tillsammans med dr Matilda Freidenfelt-Sjövall⁶⁸ inspektioner av sammanlagt sju förlossningshem eller barnmorskeverksamheter i juli 1928. Av deras rapport framgår att flera av verksamheterna låg på bara några minuters gångväg från varandra. Flera av de verksamheter som i rapporten kallades förlossningshem utgjordes av kvinnor som tog emot ogifta gravida kvinnor för inackordering i sina hem, precis som Hanna Petersson. Verksamheten kunde vara småskalig; några av de besökta kvinnorna uppgav att de bara haft en enstaka inackordering det senaste året, andra hade haft ett tiotal.

Samtliga anlidade någon av barnmorskorna Ester Lundkvist eller Tyra Düringer som också räknades in bland de sju aktörer som bodde i området. Lundkvist tog dessutom själv emot inackorderingar i sitt hem, och både hon och Düringer förmedlade fosterhem till de barn som de förlöste hos de andra kvinnorna om inte dessa själva hade sådana kontakter. Ingen av de sju verksamheter som i inspektionsrapporten omtalades som förlossningshem i

**Karta 1. De 181 privata förlossnings-
hemmens geografiska placering.**

Hässleholm listades i den statliga utredning som samma år gjorde sin inventering av förlossningsanstalter. Det berodde troligen på att dessa verksamheter varken var att betrakta som anstalter eller var kända av utredningen. I stället tycks det som att det var genom de statliga inspektörernas hembesök och kartläggning som inackorderingsverksamhet och fosterhemsförmedling omtolkades till förlossningshem.

När systematiken och nätverken kring dessa verksamheter blev blottlagda blev det tydligt att en individ som erbjöd inackordering åt obemärkta i sitt hem och därtill fosterhem till dessa kvinnors väntade barn kunde vara del av ett större, löst sammansatt nätverk av barnmorskor, fosterhem och privata barnhem.⁶⁹ Genom att benämna dessa som »små privata förlossningshem« markerade Isberg att det var systematiserade affärsverksamheter det var frågan om, som stod utanför samhällets kontroll eftersom de flesta varken lydte under lagstiftning som reglerade barnmorskors verksamhet eller privata barnhem. Han skrev:

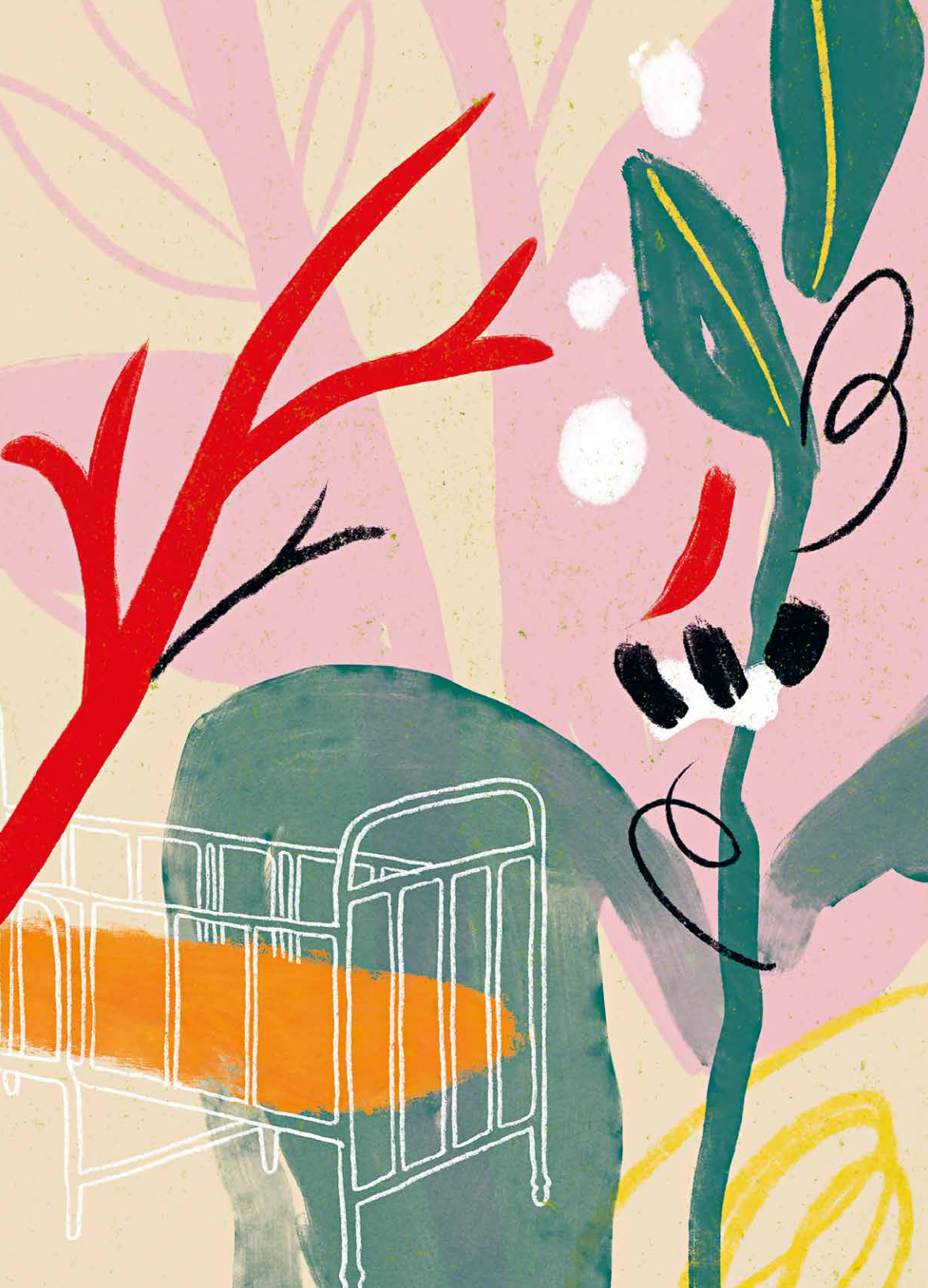
I större eller mindre utsträckning synes den av dessa »förlossningshem« drivna, okontrollerade verksamheten vara präglad av brist på ansvarskänsla för de nödställda mödrarna och deras barn samt av okunnighet i fråga om hygienens och den medicinska och sociala barnvårdens nutida krav. Situationen försvårades därav att här ifrågakommande förlossningshem dels – på ett undantag när – innehavas av personer, som ej äro ex. barnmorskor och som därför ifråga om sin verksamhet äro fritagna från anmälningsskyldighet och inspektion ...⁷⁰

Genom att omformulera informella arrangemang mellan privatpersoner till den mer formella benämningen »förlossningshem« kunde Isberg peka på orimligheten i att det fanns sådana verksamheter som var »fritagna från anmälningsskyldighet och inspektion«. På

så sätt tjänade benämningen av dessa verksamheter som förlossningshem ett politiskt syfte för att få till stånd lagstiftning »så, att licens erfordras för upprättandet och innehavandet av dylika hem ...«⁷¹ Hur det gick med den saken återkommer vi till i kapitlet »Striden om en fri marknad«.

AVSLUTNING

Trots att en förlossning fram till 1938 innebar en avgift för i stort sett alla mödrar, betydde skammen och den ekonomiska utsatthet som en utomäktenskaplig graviditet förde med sig kostnader av ett annat slag. Det gav upphov till en marknad kring mödra- och spädbarnsvård där hemlighetsmakeri och anonymitet blev en av de tjänster som såldes. Betalning kunde ske i form av pengar, arbete eller nedsatt lön för arbete. Den desperata situation som kvinnorna befann sig i kunde leda både till att de betalade höga priser och tvingades acceptera lönedumpning. Fram till 1917, då lag om barn utom äktenskap instiftades, var en sådan marknad sanktionerad av statsmakterna. Därefter blev hemlighetsmakeriet kring utomäktenskapliga graviditeter och barn om än inte förbjudet så betydligt svårare, eftersom föräldrarna skulle registreras och en kommunal barnavårdsman skulle ha uppsikt över barnet. Annan lagstiftning som syftade till att säkerställa vad som ansågs vara barns bästa, instiftades 1902 för fosterbarnsvård och 1917 för adoptioner. Men också denna lagstiftning kringgicks i många av de arrangemang som erbjöds på marknaden. Det var åtminstone vad Hagbard Isberg och hans likasinnade hävdade när statens inspektion för fattigvård och barnavård började göra hembesök hos dem som annonserade ut sina tjänster till »obemärkta«.

Privat långtids- barnpassning – barnpensionat

År 1899 nämns för första gången barnpensionat i svensk press. Det är i en reseskildring från Åland publicerad i *Svenska Dagbladet*, skriven av pseudonymen Satyr:

– Min ciceron och jag vandra emellertid rundt viken på den hvita sandgången under furukronorna närmast stranden. Ned mot denna grönskar på ena sidan ett öppet fält, och här håller man på med en nybyggnad.

Under innevarande sommar inredes den till en liten provisorisk restaurant, upplyser min följeslagare, men till nästa sommar blir den en sorts barnpensionat.

– Ett barnpensionat?

– Ja, något ditåt. Se, denna omgifning! Kan man tänka sig någon härligare lekplats för barn. Här finnes allt. Skogen och den gröna ängen och det grunda, klara och svala hafsvattnet, där de kunna bada riktigt, om de vilja, eller också endast vada ut så långt, som de uppkafade byxorna eller dito upphållna små flickkjolarna tillåta. Och – detta är härvidlag en ny idé – om några föräldrar, som ligga borta på det egentliga Mariehamn för att söka hälsa och krafter, äro för nervösa att varje kvart omsvärmas af de skrikande småttingarna, så kunna de helt enkelt inackordera dem här i detta hus vid denna idylliska vik och för resten hälsa

på dem så ofta det dem lyster om dagen. Äfven komma vi att taga några gratisbarn från Allmänna barnhuset i Stockholm och dito från Helsingfors. Och för att göra pensionatet eller stugan så landtlig och idyllisk som möjligt målas den enligt gammal sed i varmt rött med hvita fönsterlister.¹

I texten målas en härlig bild upp kring det barnpensionat som är tänkt att öppnas vid stranden i Mariehamn året därpå. Om just detta kom till stånd vet vi inte, men det var kring sekelskiftet 1900 som barnpensionat startades i Sverige. Det första kan ha varit Krokens konvalescenthem som öppnade 1909 i Västergötland.² Att det var först hävdas i en tidningsartikel publicerad 1924. Den säger också att Lillgården nära Södertälje startade ungefär samtidigt. Konceptet barnpensionat ska då enligt artikeln ha varit en fullkomlig nyhet. Fröken Tyra Rinmans pensionat för friska och sjuka barn i Hindås sägs sedan ha startat 1914, och därefter öppnades fler och fler barnpensionat. Ja, enligt artikeln växte det under 1920-talet fram barnpensionat »nästan som svampar ur jorden«³ (bild 14). Det var också från mitten av 1920-talet till slutet av 1950-talet som barnpensionaten hade sin storhetstid. Därefter blev de färre för att slutligen helt upphöra på 1970-talet. Det visar vår analys av 689 annonser för barnpensionat. I det här kapitlet resonerar vi kring vad barnpensionat var för något, hur många som fanns och vilken roll de fyllde för föräldrar och barn.

AFFÄRSMÄSSIG LÅNGTIDSBARNPASSNING

Det är inte helt enkelt att definiera vad barnpensionat var för någonting, men i huvudsak erbjöd de långtidsbarnpassning mot ekonomisk ersättning. Vad det kostade, hur de var organiserade, vem eller vilka som drev dem, när de var öppna och storleken på personalstyrkan kunde variera. Också innebörden i själva benämningen barnpensionat skiftade något i betydelse under den period då de

Där alla barn bli snälla - och fiskleverolja smakar gott

Späta Mellas barnstämman vid Ringvägen en förtid på morgnen.

Det var en gång en liten prästman, som var så ärlig och barnvänlig och...

Barnspensjonist och barnläkarsällskapet för barn med skolundervisning...

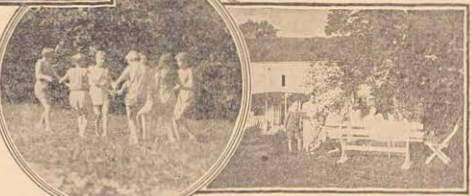
En plats på Lärarhögskolan för barn i Sjöholm.

1924 års utfärdning till Späta Mellas barnstämman.

En val av Sjöholm barnstämman i en elegant stund.

I sjukstuga på Sjukhuset i Dalskrångelmark, som prästinnan i den gamla kyrkan på Sjöholm hade byggd.

Den äldsta barnspensjonisten på fruntörs förs.

Men, åter såväl på näringslivet som på sjukhuset...

Alkoholism är inte vilja åta sig...

Alkoholism är inte vilja åta sig...

Alkoholism är inte vilja åta sig...

Alkoholism är inte vilja åta sig...

En mamma stannar för värdar stift ett barn. Vadom till det?...

Bild 14. Utsnitt av tidningssida med artikeln Där alla barn bli snälla - och fiskleverolja smakar gott, publicerad 1924.

Syster Majas Barnpensionat,
Lyckebo, Rönninge.
1 Juni öppnas å det natursköna Rönninge ett mindre barnpensionat. Ca 3 barn mellan ålder 3—12 år mottagas. Pensionatet äges och skötes av utexaminerad sjuksköterska och avser att bereda ett gott hem och god vård för barn, som behöva vistas på landet. Är särdeles lämpligt för barn, vars föräldrar ej äro i tillfälle att medfölja de små. Pris pr dygn 3 kr. Lungtuberkulösa barn mottagas ej. Rikas Tel. Rönninge 14. Ref. Dalahemmet Leksand, Dr Abram Nilsson, Fru Carl Malmén (Adress innan den 7 Maj Leksand, Rika Tel. 58.)

Barnpensionat
Grankullens Konvalescenthem för barn
H I N D Ä S,
emottager barn i ålder 3—15 år. Pens. 250:— pr månad, 8:— pr dag incl. undervisning och tvätt. Under skolfrierna emottages äfven skolungdom i behof af hvila och rekreation. Tillfälle till sport i vackra omgifningar, godt bord samt bästa tillsyn. Alla upplysningar angående hemmet lämnas på begäran af innehafvarinnan
ANNE-MARIE HOLMBERG,
Tel. 21. ex. sjuksköterska.

Bild 15. Annonns från 1915 för Syster Majas barnpensionat. DN 11/4 1915, s. 15.

Bild 16. Annonns för Grankullens Konvalescenthem. Göteborgs Dagblad 20/12 1921, s. 2.

var aktiva. Gemensamt var att barn kunde inackorderas och passas under kortare eller längre tid. Formuleringen »kortare eller längre tid« var vanlig i barnpensionatens annonser. Vanligtvis innebar det från ett par dagar till vecko- och månadslånga vistelser. Vi vet att några barnpensionat tog emot barn per timme men också att det fanns barn som inackorderades så länge som hela år.⁵ I enstaka fall var barnpensionat den huvudsakliga platsen för barns uppväxt.

I den första tidningsannonserna för ett barnpensionat, publicerad 1915, skriver Syster Majas barnpensionat att en vistelse där »är särdeles lämpligt för barn, vars föräldrar ej äro i tillfälle att medfölja de små« (bild 15). Därmed förklarades skillnaden mellan ett barnpensionat och ett vanligt pensionat där föräldrar och barn kunde inkvarteras tillsammans. Att föräldrar inte förväntades följa med barnen nämndes sedan inte, vare sig av Syster Majas barnpensionat eller någon annan av annonsörerna till de 689 barnpensionatsannonser som vi har hittat. Det indikerar att konceptet barnpensionat snabbt etablerades och förstods som varande något specifikt för barn.

Barnpensionaten hade ibland en särskild inriktning mot ett visst åldersspann. De vanligaste åldrar som nämns i annonserna var 2, 3

år upp till 7 år. Totalt fanns annonserbjudanden om inackordering av barn från spädbarnsålder upp till 15 år. I tidningsartiklar har vi sett exempel på att man tog emot även barn i 17–18-årsåldern.⁶

Det fanns barnpensionat som låg i stadsbebyggelse, men de flesta drevs i större, lantligt belägna villor och herrgårdar. I sina annonser som riktades till potentiellt intresserade föräldrar marknadsförde de sig ofta som små och hemtrevliga. Där sades sällan hur många barn som togs emot men flera framhöll att deras verksamheter var små och hade få barn. Den annons som nämner det största antal barn som kunde bo där samtidigt angav att det fanns plats för 15 barn.⁷ I tidningsartiklar framträder en annan bild. Där finns flera uppgifter om barnpensionat som rymde mellan 20 och 30 barn och ett par där 50 barn eller fler kunde inkvarteras samtidigt.⁸

Att barn inackorderades under längre tidsperioder och ofta under sommaren gör att barnpensionat har viss likhet med barnkoloniverksamhet⁹, sommarhem¹⁰ och feriebarnsinackordering¹¹. Men till skillnad från dem var barnpensionaten inte tillgängliga enbart under skolledigheter. Till viss del finns även likheter mellan barnpensionat och privat fosterhemsplacering i familj.¹² Skillnaden är att fosterhemsplacering innebar att enstaka barn placerades i familj medan barnpensionaten inackorderade många barn på samma gång och ofta drevs kommersiellt av ensamstående kvinnliga entreprenörer, med eller utan anställd personal. Eftersom bara ett fåtal av de tidigaste barnpensionaten erbjöd undervisning på plats kan de heller inte riktigt jämföras med internatskolor.¹³

Ytterligare en skillnad mot dessa andra verksamheter för barn var att de visserligen ibland var avgiftsbelagda men att barnpensionaten alltid tog ut en avgift för inackordering. I en del fall var det subventionerade avgifter, och vi har sett exempel på att andra än föräldrar betalade avgiften – ett exempel var Föreningen Östergötlands Barn (FÖB) – men i regel var det föräldrarna själva som stod för kostnaden.

Några barnpensionat som fanns i början av perioden kallades även för konvalescenthem (bild 16), vilket visar att barnpensionaten hade koppling till sjukvård och att deras rötter går att finna i verksamheter som vilohem och vårdinstitutioner. Men rötterna fanns även i hotellverksamhet och vanliga pensionat. Så här sade barnpensionatsägarrinnan, Sofiasyster Gerda Lundgren, på Krokens Konvalescenthem i en intervju om hur hon kom på idén att starta barnpensionat:

Hur jag kom på idén? Å, den låg ju nära till hands. Jag hade i mitt sjukvårdsarbete kommit att rätt ofta vistas på pensionat och sanatorier, och det hade då slagit mig hur olämpliga sådana ställen var för barn. På sätt och vis blevo de ju ofta gruvligt bortskämda av alla välvilliga tanter, men ändå foro de illa i många avseenden och voro många gånger inte gärna sedda gäster. Ofta voro måltiderna olämpliga, både i avseende på tider och matens sammansättning. Jag kunde inte låta bli att tycka riktigt synd om barnen.¹⁴

Citatet visar att barn före barnpensionatens införande inackorderats på andra typer av privata inrättningar tillsammans med vuxna och att barnpensionat utformades som ett speciellt barnanpassat inackorderingsalternativ.

En ibland använd synonym till barnpensionat var barnhotell, vilket betonar barnpensionaten som en semesterbetonad typ av verksamhet. Det är något som ytterligare förstärks genom att de under 1920-talet listades i Svenska Turistföreningens (STF) sammanställning över vilo- och kurorter, hotell och pensionat,¹⁵ och att de – i stället för att kontrolleras av barnavårdsnämnden och enligt barnavårdslagen – under 1940-talet reglerades av »hotell- och pensionatstadgan».¹⁶ Eftersom barnen kunde stanna längre perioder ser vi också exempel på att barnpensionaten själva betonade sin hemlighet, de skulle fungera som tillfälliga hem för barnen. Barn-

pensionat ska alltså förstås som en barnanpassad inrättning i skärningspunkten mellan vård, semestervistelse och tillfälligt boende.

EGENTLIGA BARNPENSIONAT

Det är svårt att ge en korrekt siffra på hur många barnpensionat det funnits i Sverige. Anledningarna är flera. Till att börja med var barnpensionaten privata verksamheter som inte blev officiellt registrerade. Den statliga Socialvårdskommittén gjorde visserligen i början av 1940-talet en utredning som gick igenom olika institutioner för barn och där berördes ett antal barnpensionat. Man gjorde dock ingen översikt över antalet barnpensionat, utan konstaterade i stället: »Någon tillförlitlig uppgift angående antalet egentliga barnpensionat inom riket står icke att vinna (sic.). Antalet torde dock ej överstiga något tiotal.«¹⁷

Att utredningen skriver just »antalet egentliga barnpensionat«¹⁸ pekar på en ytterligare komplicerande faktor, och det handlar om hur man har definierat barnpensionat under årens lopp. Begreppet användes på lite olika sätt och med överlappning mot andra verksamheter. I pressen beskrevs barnpensionat i anslutning till eller överlappande med såväl konvalescenthem, barnhem, koloni-verksamhet, sommarhem och inackordering i familj. Det förefaller också som att en del sådana verksamheter ibland kallades för barnpensionat och tvärtom, vilket gör det svårt att avgöra vilka verksamheter som ska räknas vid en sammanställning.

Socialvårdskommittén definierade barnpensionaten som »yrkesmässigt drivna anstalter av permanent natur«¹⁹ och Socialstyrelsen, som efter hand ökade sin kontroll av barnavårdande institutioner, höll fast vid att barnpensionat var verksamheter som hölls öppet året runt. Det var alltså sådana som de betraktade som »egentliga« barnpensionat. Liknande verksamheter som var öppna bara under delar av året räknades i stället som kolonier.²⁰ Omkring

EN ÖGONVITNESSKILDRING AV BARNPENSIONATET STUREHOF 1925

EN JOURNALIST MED signaturen Jochum har gett en beskrivning av hur det 1925 gick till på Sturehofs barnpensionat som drevs i en pampig herrgårdsbyggnad. Inackorderade där fanns spädbarn, »koltbarn« och så kallade »sommarbarn« vilka han beskriver som »småttingar i åldern 1 till 10 å 12 år, som behövde komma ut i sol, luft och grönska från stadens kvalmiga gator och gårdar, och som här bereddes ett idealiskt sommarhem«.

Vid besöket fanns ett tjugotal spädbarn inackorderade och med dem arbetade barnsköterskor och ammor. Spädbarnens dag såg ut på följande sätt:

»För barnpensionatets minsta inackorderingar, spädbarnen, börja dagens vedermödor redan kl. 5.45 f. m. Då skola de skötas första gången och få sitt morgonmål. Sedan går deras dag med sömn, utevistelse, mat och skötning till kl. 11 på kvällen, då de erhålla sista målet för dagen. därefter stå de i uppsikt av den sköterska som har vakten för natten. Kl. 2 f. m. serveras ett nattmål.«²¹

Så många som ett tjugotal spädbarn var inackorderade och »de små otåliga tyrannerna«, som Jochum kallar dem, ska just få mat vid hans besök. Han slås av den »öronpinande« ljudvolymen i spädbarnsavdelningen:

»Överallt i de diminutiva sångarna stirra mellan vita filter små ansikten fram, röda av allmän ilska och ansträngning, armar fäktade och små sockbeklädda fötter sparka i luften. Systrarna synas emellertid på intet sätt konstnerade av denna nervretande musik, utan fullgöra med stoiskt lugn sina plikter mot de små skrikande byltena, och i den mån mjölkflaskorna komma på sina respektive platser, övergår crescendo i ett – åtminstone för signaturen och hans följeslagare med kameran – lisande diminuendo.«²²

Trots att spädbarnen skriker och verkar arga förefaller Jochum inte haft något att invända mot barnpensionatets arbetssätt. Snarare uttrycks beundran för den ordning och reda som råder.

I den fortsatta genomgången av barnpensionatets dagliga rutiner be-

skriver han tillvaron för koltbarnen och sommarbarnen:

»Koltbarnens dag börjar kl. 6.45 f.m. och varar till kl. 6 på kvällen, då de få krypa till kojs. Under den varma årstiden intaga de alltid då vädret det tillåter, sina måltider utomhus, vanligen i parken bakom corps de logis-byggnaden. Givetvis få de också tillbringa så mycket som möjligt av sin tid under lek och ras i det fria. De mera försigkomna sommarbarnen stiga upp vid åttatiden och lägga sig vanligen kl. 8 på kvällen. Deras morgonmål, som i allmänhet består av gröt eller välling, serveras strax efter uppstigningen. Så får de leka till kl. 10, då frukosten skall stå på bordet. Vid 12-tiden serveras några lättare förfriskningar, oftast nere vid badstället, om vädret tillåter friluftsbad, och vid 3-
å ½ 4-tiden ringer det till middag. Ofta serveras sedan té vid 5-tiden och strax före läggdags något lättare aftonmål – ett dagsprogram, som tydligen icke är anlagt på att nedbringa kroppsvikten hos de små inackorderingarna. Faran för övergödning undanröjes emellertid av utomhusvistelsen, baden och det fria. Frånsett friluftsbaden ha småttingarna också tillfälle att taga varmbad. Barnpensionatet förfogar nämligen över tvenne rymliga, modernt inredda badrum (...). Till de dagliga grundliga tvättningar spädbarnen underkastas,

kommer ett varmbad om vintern varje, om sommaren varannan dag. Koltbarnen och sommarbarnen bada en à två gånger i veckan.«²³

I citatet finns ett stort fokus på ätande, och det går att förstå att Jochum är mycket positiv till att barnen ges så goda möjligheter till utomhusvistelse, lek och bad. Det är möjligt att andra barnpensionat hade mindre ordningssamma rutiner än Sturehof, och få verkar ha haft så många spädbarn, men exemplet ger ändå inblick i hur ett av de tidiga barnpensionaten var organiserade.

1960 kontrollerade Socialstyrelsen kvaliteten på de barnpensionat som var öppna året runt, alltså de ovan nämnda egentliga barnpensionaten. Det var vid tillfället Högbacka barnpensionat, Syster Ingrid's privata barnhem, Kolmårdens Konvalescenthem för barn, Solberga barnpensionat, Solgården, Sätergårdens skolhem och barnpension samt Björkens barnpensionat.²⁴ Noteras bör att bara hälften av dessa »egentliga« barnpensionat själva använde begreppet i sin titel.

Sättet att definiera barnpensionat så som åretruntöppna verksamheter kan delvis förklara varför Socialvårdskommittén antog att det inte fanns fler än något tiotal. Man kan helt enkelt ha missat att det fanns verksamheter som kallade sig för barnpensionat men som bedrev sin verksamhet under bara en del av året, företrädesvis sommarmånaderna. Syster Majas barnpensionat var inledningsvis ett sådant. Vid annonsstarten det andra året, 1916, meddelar barnpensionatet att det »öppnas ånyo i Maj«,²⁵ vilket tyder på att det däremellan varit stängt. Exempel på senare barnpensionat som vi vet höll öppet bara på sommaren var barnpensionatet Strandgården i Mellbystrand²⁶ och Torpa i Jönköping.²⁷

ANTALET VERKSAMMA BARNPENSIONAT I SVERIGE

I vårt arbete med att finna tidningsmaterial som handlar om barnpensionat har vi använt ordet barnpensionat som sökbegrepp i den digitala tidningsdatabasen.²⁸ Vi har då kunnat se när begreppet var vanligt i pressen och fått syn på de verksamheter som själva, i namnet på verksamheten eller i annonser, definierade sig som barnpensionat. Oavsett om de sedan var öppna året runt eller bara hade öppet under kortare perioder, och oavsett om de i praktiken drevs mer likt en koloni, sommarhem eller något annat, agerade de under benämningen barnpensionat och konkurrerade på den marknaden.

Genom mediematerialet har vi kunnat identifiera 165 barnpen-

sionat som var verksamma från 1910-talet till slutet av 1970-talet. Fem av dem låg utomlands. Av de 160 som fanns i Sverige annonserade 122 sin verksamhet med hjälp av just ordet barnpensionat. Vi fann 689 annonser publicerade mellan 1915 och 1972. I vårt vidare arbete kunde sedan ytterligare 12 barnpensionat identifieras, alltså totalt 172 stycken.²⁹

I jämförelse med offentliga institutioner för barn såsom barnhem är 172 en låg siffra, vilket indikerar att barnpensionat var en relativt marginell företeelse.³⁰ Dock är siffran ett minimum. Eftersom vi bygger en stor del av vår kartläggning på tidningsmaterial är det viktigt att komma ihåg att inte alla barnpensionat annonserade eller omnämndes i pressen. Det kan tyda på att det fanns många fler. Å andra sidan är det också möjligt att vår kartläggning ligger något i överkant, vilket beror på att enskilda barnpensionat under årens lopp kan ha bytt namn och att vi då räknat dem som flera olika verksamheter. Vi kan dessutom ha råkat dubbelräkna verksamheter på grund av att barnpensionaten inte alltid använde tydliga och konsekventa företagsnamn. Vissa annonsörer verkar ha varit privatpersoner utan företag och de angav inte alltid ett namn på sina barnpensionat. Ibland var det endast deras telefonnummer som vittnade om att två annonser kom från samma verksamhet. Andra barnpensionat hade samma eller likartade namn, vilket också gjorde dem svåra att särskilja.³¹ Så många som 47 av de annonserande 122 barnpensionaten uppger inget eller otydligt företagsnamn.

Genomgången av annonser visar att mellankrigstiden var en väldigt expansiv fas för barnpensionaten med en topp 1928 då 8 nya aktörer annonserade. Under hela 1920-talet annonserade 26 nya barnpensionat och under 1930-talet 22 stycken. Som jämförelse var det bara 8 nya aktörer under hela 1940-talet. Efter kriget verkar marknaden ha vuxit igen, då vi under 1950 finner 38 nya barnpensionat som marknadsförde sig för första gången. Enbart 1951 började så många som 10 nya barnpensionat annonsera.

På 1960-talet tunnades sedan antalet annonser ut och det fanns bara 14 nya annonserande aktörer sammanlagt under 1960- och 1970-talen.

Tabell 2.
Perioder när nya barnpensionat började annonsera.

PERIOD	NYA ANNONSERANDE BARNPENSIONAT
1910–1919	4
1920–1929	26
1930–1939	22
1940–1949	18
1950–1959	38
1960–1969	13
1970–1979	1

Genom att granska annonser över den här långa tidsperioden ser vi hur vissa barnpensionat återkommer år efter år. Syster Majas barnpensionat, som var den första annonsören 1915, publicerade över åren hela 64 annonser fram till och med 1932. Det är alltså ett exempel på ett barnpensionat som var igång under en väldigt lång tid.

Annonspublikationerna var flest under 1950-talet, med en topp 1955 då särskilt Hasseluddens barnpensionat annonserade flitigt. Mellan 1955 och 1959 publicerade de sammantaget 104 annonser, vilket gör dem till den aktör som är mest frekvent i materialet. And-

ra, 50 av de 122 barnpensionaten, annonserade bara en enda gång. Det gäller exempelvis annonsen som publicerades av fru Inga-Britt Holm 1972 och som utgör materialets sista barnpensionatsannons (bild 24).

VARFÖR BARN INACKORDERADES PÅ BARNPENSIONAT

Frågan om varför föräldrar anlidade barnpensionat kan besvaras på flera olika sätt, och för varje individuellt barn finns väl sin särskilda anledning. När Socialvårdskommittén sammanställde orsakerna till att barn inackorderats vid åtta barnpensionat under året 1940 uppgavs miljö- och luftombyte som den främsta orsaken. Att barnet var sjukt, svagt eller svårfostrat uppgavs också som viktiga skäl. Allt detta är anledningar som antyder att det var för barnets skull som barnen inackorderats på barnpensionaten, och kanske var det ibland så, men den sammantaget största andelen orsaker som uppgavs hade att göra med att föräldrarna, eller egentligen modern, saknade tid eller möjlighet att se efter barnet. Detta på grund av sjukdom, behov av vila, resa, förvärvsarbete, förlossning eller skilsmässa.³² Även i annonserna för barnpensionat är det ofta som lämplig passning vid tillfällen när mamma är sjuk, väntar barn, har flyttningsbestyr, arbetar, måste resa bort, vila upp sig eller åka på semester som barnpensionaten föreslås.

Tabell 3.
Orsaker till inackordering på barnpensionat
under året 1940 enligt de åtta barnpensionat
som undersöktes av Socialvårdskommittén.

ORSAKER TILL INACKORDERING PÅ BARNPENSIONAT	ANTAL BARN
1. Miljö och luftombyte	76
2. Annan orsak eller ej uppgiven	73
3. Barnets sjukdom, eller svaghet, svårfostrat	51
4. Moderns sjukdom eller behov av vila	41
5. Föräldrarnas eller moderns resa	32
6. Moderns förvärvsarbete	30
7. Moderns vistelse å B.B.	11
8. Föräldrarnas skilsmässa	6
SUMMA	320

Källa: SOU 1944:34, s. 65–66.

I Socialvårdskommitténs utredning noteras att inte alla barnpensionatsföreståndare har kunnat svara på frågan om orsakerna till inackorderingen av de barn som befunnit sig på deras barnpensionat. För 73 av de 320 barn som ingick i Socialvårdskommitténs sammanställning av barn på barnpensionat saknas uppgifter om varför barnen vistades där, vilket redovisades som »Annan orsak eller ej uppgiven«. Det antyder att föräldrarna inte nödvändigtvis berättade för föreståndaren om de omständigheter som föranledde en inackordering. Med detta i åtanke bör man även betrakta de upp-

givna orsakerna som något osäkra. Det är inte säkert att känsliga anledningar som rörde familjens privatliv var något som föräldrarna ville berätta, och vi vet inte hur mycket de eventuellt justerade sanningen kring orsakerna till inackorderingen i mötet med barnpensionatsföreståndaren.

Socialvårdskommittén frågade även de åtta barnpensionaten hur länge barn varit inackorderade under 1940. Föreståndarna uppgav att av totalt 320 barn stannade 27 mindre än en vecka, 68 stannade 1–2 veckor, 37 stannade 2–3 veckor, 33 stannade 3–4 veckor, 88 stannade 1–2 månader, 38 stannade 2–3 månader, 11 stannade 3–6 månader och 18 stannade ett halvår eller längre.³³ Utifrån detta kan vi slå fast att det verkar ovanligt att barn inackorderades på barnpensionat kortare än två veckor. Men vi vet inte hur representativa just de här barnpensionaten, och just det här året, var för barnpensionat i stort. Inte heller vet vi hur ofta samma barn kom tillbaka för nya vistelser. Utifrån intervjumaterial har vi upplysningar om att vissa barn återkom till samma barnpensionat många gånger.³⁴

KLASS OCH MÅLGRUPP

Målgruppen för barnpensionaten verkar, särskilt under de första åren, ha varit en välbärgad övre medelklass, något som exempelvis antyds av Svensk-Franska barnpensionen som annonserade efter »barn från bildade hem« (bild 17). Prisuppgifter i annonser visar också att det var dyrt att inackordera barn på barnpensionat. Det kan vi se vid en jämförelse mellan uppgifterna i en annons (bild 18) och en jobbbannons (bild 19) från Källans barnpensionat publicerade 1946. Priset för att inackordera ett barn en månad var då enligt annonsen 200 kronor medan den månadslön som jobbbannonsen erbjöd den eftersökta köksan var 150 kronor. Det kostade alltså mer att ha ett barn boende på barnpensionatet än vad köksan som skulle arbeta där skulle få i lön. Vi kan därför utgå från att ar-

Bild 17. Den första barnpensionatsannonsen som innehåller en bild av ett barn. SvD 12/5 1928, s. 23.

Bild 18. Källans barnpensionat skriver ut priset 200:- per månad. SvD 19/8 1946, s. 16.

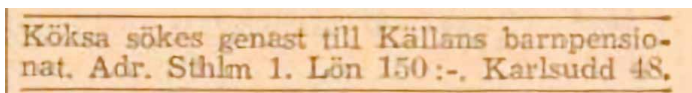

Bild 19. Källans barnpensionat annonserar efter en köksa och erbjuder lönen 150:-. DN 5/6 1946, s. 34.

betarkvinnor i samma samhällsklass som en köksa sällan hade råd att ha sina barn på barnpensionat.

En anledning till att välbärgade föräldrar blev en viktig målgrupp för barnpensionaten kan ha att göra med tidens förändrade villkor för husmödrar. I början av seklet höll sig de högre samhällsklasserna med olika typer av hemhjälp, vilket avlastade husmödrarna. Det

förändrades under 1940-talet då allt färre unga kvinnor tog huslig tjänst.³⁵ Det uppstod hembiträdesbrist och dessutom infördes 1944 den arbetstidsreglerande så kallade hembiträdeslagen. Konsekvensen blev att hushållerskors, hembiträdens och barnjungfrurs barnpassande tjänster inte blev lika flexibla och tillgängliga för familjerna de arbetade hos.³⁶ Det i sin tur innebar en ökad arbetsbörda för husmödrarna och skapade ett nytt barnpassningsbehov i över- och medelklassfamiljer. Barnpensionat kan därmed betraktas som en typ av institution som fyllde ett behov som hemarbetande personal tidigare tillgodosatt.³⁷

En annan förändring under perioden var införandet av rätt till allmän semester 1938.³⁸ Den innebar att många fler än tidigare kunde ge sig iväg på längre semesterresor. Det var dock inte självklart att barnen skulle följa med på sådana resor, vilket vi återkommer till.³⁹

En grupp som inte inkluderades när rätten till semester infördes var husmödrarna, alltså hemmafruar vars arbete bestod i att ta hand om barn och hushåll. Röster höjdes dock för att även de borde ha rätt till semesterledighet och ges möjlighet att få vila upp sig. Under 1940- och 1950-talen lyftes barnpensionat fram som en sådan lösning. Argumentet var att om deras barn inackorderades på barnpensionat kunde hemmafruarna få avlastning och ha ledigt från det arbete som barnen innebar.⁴⁰

Även ökningen av förvärvsarbetande kvinnor under perioden kan ha påverkat efterfrågan på barnpensionat. För dem som arbetade utanför hemmet blev barnens långa sommarlov ett problem då skolan inte längre fungerade som passning. Just barnpassning över sommarlovet då de förvärvsarbetande mödrarna inte själva hade semesterledigt var ett bekymmer som återkommande dryftades i pressen och för vilket barnpensionat framhölls som en lämplig lösning.⁴¹ Vi har också sett flera exempel på att barn som var inackorderade hade mödrar som förvärvsarbetade, om än inte i låglöneyrken utan framför allt inom konstnärliga områden.⁴²

Bild 20. Annonser med rubriken »Föräldrar«. SvD 5/11 1938, s. 21.

Bild 21. Annonser för Fru Kåhres barnpensionat. SvD 20/9 1934, s. 10.

Som vi redan påpekat var barnpassning en fråga för kvinnor. I artiklar som nämner barnpensionat var det huvudsakligen modern som förväntades lösa eventuella barnpassningsbehov. Vi har dock sett exempel på att fäder var drivande i inackordering av barn på barnpensionat.⁴³ I barnpensionatens annonser nämndes sällan den tänkta målgruppen explicit men vi ser exempel på annonstilltal med ett anrop för att locka rätt läsare att få syn på annonserna på de tättskrivna annonsidorna. Ord som förmyndare⁴⁴ och föräldrar (bild 20) utgör könsneutrala tilltal som användes ett antal

gångar. Ordet mödrar användes enbart av Fru Kåhres barnpensionat 1934 (bild 21). Med tanke på att tidigare forskning pekat på att historiskt annonsmaterial som har med barn att göra oftast var riktat till mödrar,⁴⁵ är det förvånansvärt lite. Möjligen betraktades konsumtion som rörde barn som så självklar kvinnokonsumtion att det inte behövde skrivas ut. En annan tolkning är att de som drev barnpensionat ansåg att inackordering, till skillnad från annan konsumtion relaterad till barn, var av intresse även för fäderna, och att man därför inte ville rikta sitt tilltal alltför kraftfullt enbart mot mödrarna.⁴⁶ Någon annons riktad särskilt till fäder finns dock inte och det är först 1965 som de uttryckligen nämns. Då utropar rubriken till ett namnlöst barnpensionat: »Mammor o. pappor. Se hit!«. ⁴⁷ Möjligen ansåg man att beslut om barnpensionatsvistelser skulle fattas av föräldrar tillsammans.

FRISKA MEN NÅGOT KLENA STADSBARN PÅ LANDSBYGDEN

Många av de tidiga barnpensionaten drevs av sjuksköterskeutbildade kvinnor. Deras sjukvårdskompetens lyftes gärna fram som en viktig kvalitetsaspekt i barnpensionatens annonser och det var vanligt att läkare gick i god för verksamhetens kvalitet. Vid en del barnpensionat gjordes även läkarundersökningar på de inackorderade barnen. Men trots kopplingen till sjukvård – och trots att barnpensionatsföreståndarna ofta var sjuksköterskor – ville barnpensionaten ha friska barn som inackorderingar. Vi har sett flera annonser som explicit säger att sjuka, och framför allt tuberkulossjuka, barn inte var välkomna. Däremot kunde barnen vara »klen« och behöva vila upp sig. Fram till slutet av 1930-talet nämns det klena barnet uttryckligen i barnpensionatens annonser. Begreppet klen är dock vagt och ligger någonstans mitt emellan att vara fullt frisk och sjuk – eller kanske är man varken frisk eller sjuk. I det här

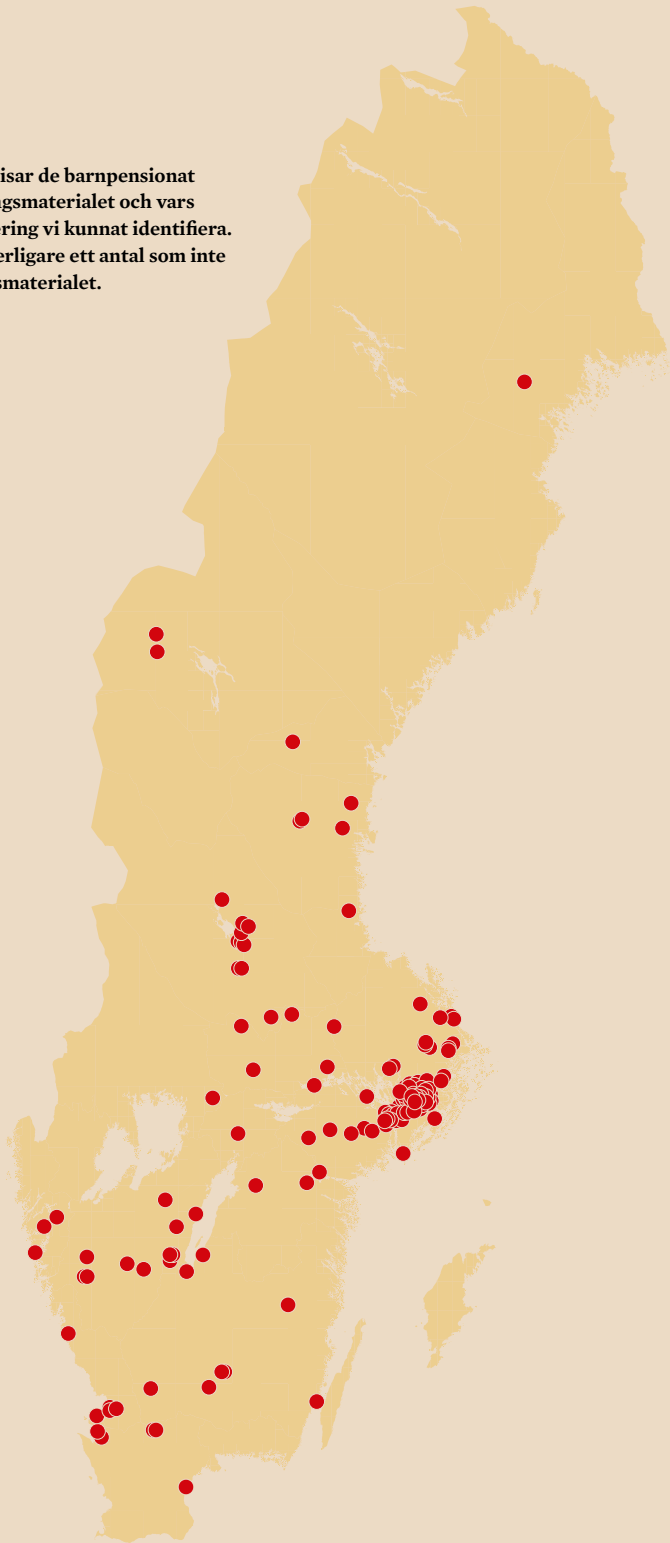
sammanhanget knyter begreppet klen an till de feriebarnsinackordningar och sommarkolonier dit fattiga, undernärda barn skickades för att äta upp sig.⁴⁸

God, riklig och stärkande mat framhölls ibland i barnpensionatens annonser. Men eftersom barnpensionaten framför allt vände sig till välbärgade familjer där barnen kunde äta sig mätta får vi utgå ifrån att maten betraktades som en kvalitetsaspekt och att klen var ett begrepp som kunde inkludera annat än hungerproblematik. Också mätta barn från de övre klasserna kunde vara fysiskt svaga och behöva komma hemifrån för att få nya krafter. Bergsjö Barnpensionat skriver i en annons att de »mottager barn i alla åldrar som äro i behov av en stärkande landsvistelse«⁴⁹ och Fru Kåhres barnpensionat skriver att en vistelse lämpar sig för »Klena Skolbarn, som ej tåla stadsluften«.⁵⁰ Här härleds alltså inte klenhet till brist på mat utan till dålig stadsluft. Det visar vidare att just stadsbarn var en särskilt intressant grupp för de kommersiella barnpensionaten.

Framför allt var Stockholmsbarn en viktig grupp, vilket syns genom att barnpensionaten, oavsett placering i landet, främst annonserade i de Stockholmscentrerade tidningarna *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet*. Ett par annonsörer ordnade dessutom med resor från Stockholm. Ett jämtländskt barnpensionat meddelade exempelvis att de personligen hämtar och lämnar barnen i Stockholm,⁵¹ och Bruntegården i Rättvik skrev att deras personal hämtar upp barn på Stockholmsvaruhuset NK varje lördag.⁵²

När vi på en karta har markerat ut de orter där vi vet att det över åren fanns barnpensionat ser vi en koncentration i Mellansverige (karta 2). Många är samlade runt Stockholm. Där förefaller Rönninge ha varit ett nav, där vi över åren ser fem olika annonserande barnpensionat: Syster Majas, Ellenhills, Sandbäcks och Högbacka barnpensionat samt ett barnpensionat utan namn. Det finns också flera stycken kring semesterorter längs kust- och fjälltrakter. Vi kan utgå ifrån att dessa var strategiskt placerade så att föräldrar-

Karta 2. Kartan visar de barnpensionat som finns i tidningsmaterialet och vars geografiska placering vi kunnat identifiera. Vi känner till ytterligare ett antal som inte nämnts i tidningsmaterialet.

na skulle kunna lämna sina barn där innan de själva semestrade i närområdet eller åkte vidare på egna resor. Flera barnpensionat låg i Dalarna, exempelvis Ida Wählstedts barnpensionat i Leksand, Bruntegården i Rättvik, Sätergårdens skolhem och barnpension i Vikarbyn, Kullen i Tällberg samt Krokens barnpensionat och Björken som båda låg i Söderbärke.

SUBVENTIONERADE PRISER OCH SAMHÄLLSVISIONER

Majoriteten av barnpensionaten drevs av kommersiella aktörer och sådana var inledningsvis ensamma om att annonsera. Efter hand tillkom ett mindre antal som drevs i annan regi och till subventionerade priser. Först ut var Hyresgästernas sparkasse- och byggnadsförening (HSB) som under 1930-talet – förutom lekstugor och daghem – startade minst två barnpensionat i anslutning till sina nyproducerade lägenhetshus i Stockholm.⁵³ De fungerade främst som service till de egna medlemmarna,⁵⁴ men 1947 annonserade de även externt.⁵⁵

HSB:s barnverksamhet drevs av klassutjämning och ideologiska snarare än kommersiella bevekelsegrunder. Man ville bidra till en lättad arbetsbörda även för arbetarklassens kvinnor.⁵⁶ Det var något som fick kosta, och det var därför de subventionerade barnpensionatsavgifterna.⁵⁷ Det beslutet tyder på att barnpensionat passade i HSB:s samhällsvision där barnpassning ansågs vara en angelägenhet för fler än enbart föräldrarna. Något liknande uttryckte storföretaget ASEA när de 1942–1943 startade barnpensionat bland servicefunktionerna i sitt nybyggda bostadsområde Aseastaden i Västerås,⁵⁸ och Korsnäs A.B. som ordnade barnpensionat under sommarmånaderna för sina anställdas barn.⁵⁹ Det fanns dock andra aktörer som inte stöttade barnpensionaten som idé.

Den fackliga Landsorganisationen (LO) ska 1951 ha träffat re-

STOCKHOLM behöver BARNHOTELL.

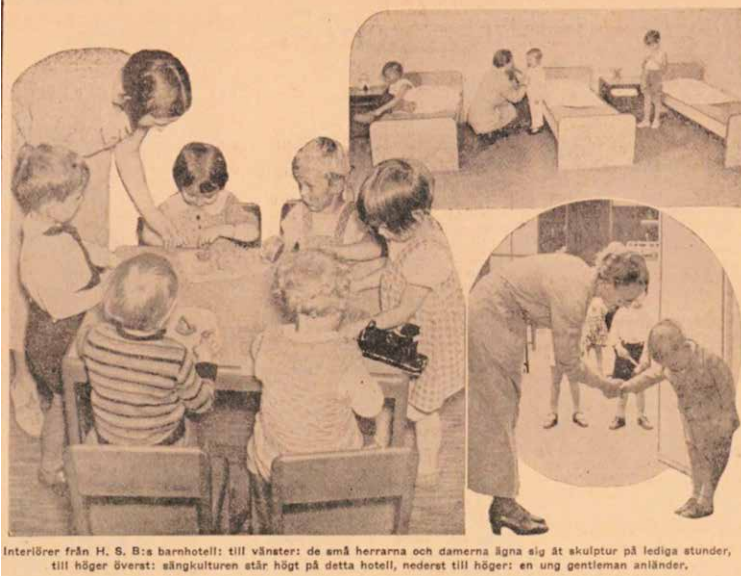

Bild 22. Bilder från HSB:s barnpensionat. Utsnitt ur SvD 1/7 1939, s. 10.

geringen och då diskuterat semesterfrågan för hemarbetande husmödrar. LO avfärdade barnpensionaten, liksom semesterhem och husmodersvikarier, som lösning på hemmafruarnas semestersituation. De menade att samhället i stället skulle koncentrera sig på att »lätta arbetsbördan för förvärvsarbetande husmödrar med minderåriga barn. Därvid kommer främst i åtanke daghemsfrågan, som nyligen blivit föremål för statlig utredning.«⁶⁰ LO stöttade alltså istället en satsning på daghem i offentlig regi. Sedermera blev det just daghem som offentliga medel satsades på, något som utmärkte Sveriges småbarnspolitik.⁶¹

Vi har i tidningsartiklar sett att flera stadsfullmäktige behandlat

Bild 23. Femårige Björn anländer till HSB:s barnpensionat. 1940–1950-tal. Fotograf okänd. Bild från HSB Riksförbundets arkiv hos Centrum för Näringslivshistoria.

motioner om barnpensionat men att kommuner och landsting sällan verkar ha drivit några sådana verksamheter. Ett undantag är barnpensionatet Torpa i Jönköping. Det öppnades sommaren 1950 för att ge husmödrar semester. Man använde den lokal som under terminerna var barnträdgård, och det fungerade så att husmödrar kunde inackordera barn mellan 2 och 7 år under en tvåveckorsperiod. Själva skulle de då vara lediga och göra annat. Priset var 1,50–3,00 kronor per barn och dag relativt föräldrarnas inkomster. Kommunen och landstinget stod sedan för de resterande cirka 11 kronor som inackordering-
en egentligen kostade.⁶²

PROBLEM OCH INSPEKTIONER

Efter hand rapporterades om problem med barnpensionat. Exempelvis brann ett ner 1941. Inga barn kom till skada men det blev en rätts sak och ägarinnan dömdes till dagsböter för oaktsamhet.⁶³ I en frågespalt för föräldrafrågor publicerad 1943 sades ett föräldrapar dra sig för att sända sitt barn till barnpensionat eftersom »man hör en del om vanvård vid barninstitutioner«. ⁶⁴ Missförhållanden upptäcktes också på ett barnpensionat 1955 och det fick stänga, vilket berodde på orenlighet och bristande säkerhet utomhus.⁶⁵

Hur barn själva upplevde att vistas på barnpensionat undersöks av Klara Andersson i hennes kommande avhandling, vilket kom-

mer att ge en fylligare bild av vad barnpensionat egentligen var för institutioner.⁶⁶ Vad vi än så länge vet från vittnesmål publicerade i tidningar och radio är att det visserligen fanns barn som uppskattat sin barnpensionatsvistelse,⁶⁷ men att andra berättar om det som en hemsk tid. De längtade hem och upplevde både dålig vård, otrygghet och kränkningar.⁶⁸ Där finns exempel på barn som tvingades äta mat som de inte tålde, inte fick eksem behandlade och som fick ligga i nedkissade lakan.⁶⁹

Även det allra värsta, nämligen att ett barn dog till följd av misskötsel, skedde vid ett barnpensionat. Det var på Astrids barnpensionat som 1947, mindre än ett år efter att det annonserat som nyöppnat,⁷⁰ tvingades att slå igen efter att en pojke dött där. I en tidningsartikel berättas att modern ringt för att höra hur det stod till med pojken, fick svaret att han mådde förträffligt, men nästa dag dog han i maginfluensa. En annan mamma intervjuades om missförhållandena och sade: »När jag lämnade in honom var han A-barn, men nu var han blek, sjuk och så mager att jag inte trodde han var min pojke. Att han blivit utsatt för vanvård låg i öppen dager.« Det höga priset (10 kr/dag) hade hon tolkat som en garant för god kvalitet.⁷¹ I en artikel om händelserna nämns att Göta Rosén liksom Socialstyrelsens generaldirektör Ernst Bexelius, och representanter för Länsstyrelsen och Nacka barnavårdsnämnd närvarade vid den inspektion som följde och där konstaterades en rad missförhållanden.⁷²

Under de kommande åren publicerades sedan ett antal artiklar som nämnde lagskärpningar och inspektioner. Det var dock inte alltid med en positiv ton som man skrev om myndigheternas försök att kontrollera kvaliteten och säkerheten på barnpensionaten. Där fanns även kritik kring vad det var som de så kallade inspektriserna bedömde när de kom på besök och ett ifrågasättande av huruvida det gjordes för många inspektioner. Kanske skapade de besvär för dem som drev privata små barnpensionat och kolonier? Inspektris

Ragnhild Berglind, som ett antal år senare blev direktör för Allmänna Barnhuset,⁷³ fick i en tidningsintervju 1948 frågan:

... hur är det med barnkolonierna som stängs »i onödan« och de små privata, utmärkta barnpensionaten som blir så trötta på det ideliga inspekterandet att de helt sonika slår igen och lämnar bemedlade föräldrar utan möjlighet att vid t.ex. sjukdom sända bort sina barn i några veckor?»⁷⁴

Berglind svarar att hon förstår att inspektionerna kan vara irriterande för dem som sköter barn bra, men hon tycker att de måste förstå att inspektioner behövs för det allmännas bästa. Alla måste inspekteras lika och det går ju inte att ha olika bestämmelser för »bra« och »dåliga« barnpensionat. De skulle enligt henne leda till ännu mer irritation.⁷⁵

Ett par år senare publicerades en intervju med den före detta barnpensionatsägarinnan Greta Werner där det berättas att hon stängt sin verksamhet i Vittsjö och är beredd att sälja. Hon sade då att det beror på att det blivit omöjligt att få tag på kvalificerad personal, men framför allt kritiserar hon hur inspektionerna görs och att inspektriserna kräver alltför stort utrymme per barn. Hon ställde sig också kritisk till att myndigheterna bestämt att inackorderingspriset för barn över två år skulle vara 7,30 kronor och 6,85 kronor för dem under 2 år, när det var de minsta som krävde mest personal.⁷⁶

Vid den här tiden gällde att barnpensionat som var öppna bara en begränsad del av året räknades som koloni och inte behövde någonting tillstånd. Men de hade anmälningsskyldighet, vilket innebar att vissa krav skulle uppfyllas. Länsstyrelserna kunde göra inspektioner och skulle känna till barnavårdsanstalterna i sitt län, oavsett om de var privata eller ej och oavsett om de var öppna bara under en kortare del av året. Privatpersoner som tog emot barn i sina hem behövde inte tillstånd och hade anmälningsskyldighet endast om de anställde personal.⁷⁷

1960- OCH 1970-TALENS BARNPENSIONAT

Under 1960-talet var det bara 13 nya barnpensionat som annonserade och under 1970-talet ett enda nytt barnpensionat. Vi ser här en snabb nedgång i barnpensionatens popularitet. Begreppet barnpensionat förändrades dessutom då det började användas för en större bredd av verksamheter. Detta eftersom även hjälporganisationer som Frälsningsarmén⁷⁸ och Stockholms Blåbandsföreningar⁷⁹ startade institutioner som de kallade barnpensionat. Dessutom hade sjukhusen i Stockholms- och Uppsalatrakten under ett flertal somrar på 1960- och 1970-talen svårt att rekrytera sjukvårdspersonal. För att lösa sommarmånadernas personalbrist gjordes därför insatser för att rekrytera hemmafruar som tidigare arbetat som sjuksköterskor. Ett sätt att göra det var att som löneförmån ta hand om deras barn.

Först ut var Stockholms stads sjukvårdsstyrelse (sedermera Stockholms Läns Landsting) som 1965 startade barnpensionatet Hammargården i Roslagen för sin semesterpersonal. Där kunde semesterpersonalen inackordera sina barn medan de själva först arbetade och sedan någon ytterligare vecka därefter kunde ta semester på egen hand.⁸⁰ De hemmafruar som rekryterades som sjuksköterskor för att lösa sommarmånadernas personalbrist erbjöds alltså att som en jobbförmån inackordera sina barn på barnpensionat som enkom öppnats för den här situationen.⁸¹ Då var kostnaden en helt annan än hos de kommersiella barnpensionaten. Det kan vi se genom att jämföra med det kommersiella Ströms barnpensionat som 1965 tog ett dygnspris på 22 kronor (245 kr i 2023 års penningvärde)⁸², det kommersiella Skälby barnpensionat som tog 30 kronor (334 kr)⁸³ medan det som jobbförmån bara kostade 5 kronor (56 kr) per dag och barn.⁸⁴

Sjukvårdens brist på sommarpersonal kom att bli långvarig, vilket ledde till att fler barnpensionat startades utifrån samma premisser, och att de också lyftes fram i jobbbannonser (ex. bild 12 och bild 13),

Bild 24. Den sista annonsen för barnpensionat. DN 20/6 1972, s. 34.

ända till och med 1975. Därmed blev dessa barnpensionat för sjukvårdsanställdas barn några av de allra sista barnpensionaten i landet.

Vad gäller de helt privata barnpensionaten så är den sista dagstidningspublicerade annonsen för ett sådant publicerad 1972 (bild 24) och vi vet att barnpensionatet Björken i Söderbärke fanns kvar till 1978.⁸⁵ Om det fanns ännu några fler vid den här tiden är oklart. Vi kan bara konstatera att sökträffarna på ordet barnpensionat i databasen *Svenska dagstidningar* blev allt färre för att sedan helt upphöra under 1970-talet. Det är en indikation på att också verksamheterna upphörde, alternativt omtalades på andra sätt än tidigare.

AVSLUTNING

Att det fanns en marknad för långtidsbarnpassning då föräldrar inte kunde eller ville ta hand om sina barn måste förstås i relation till samhällsomvandlingar som samtidigt pågick. Det här var en tid då det saknades etablerade former för barnomsorg och många olika varianter av barnpassning prövades och etablerades. Det betyder att barnpensionat var ett alternativ till privata barnsköterskor, barnkrubbor, barnträdgårdar, arbetsstugor, daghem och andra institutioner för barnpassning som existerade och etablerades under samma tid. De mindre bemedlade som behövde långtidsbarnpassning eller hade klena barn kunde erbjudas att skicka sina barn på

koloni, medan välbärgade föräldrar behövde hitta andra lösningar.⁸⁶ Svårigheten för dem att ordna med barnpassning i hemmet var något nytt. Nytt var också att arbetare fick semester och att det aktualiserade frågan om att även hemarbetande kvinnor behövde vila från det arbete som hemmet och barnens skötsel innebar.

Många aktörer ville vara med och forma samhället under den här tiden, och många var beredda att ta sig an barn. Vi ser framför allt att det var enskilda entreprenörer som drev och tjänade pengar på barnpensionat och att det var de privata kommersiella barnpensionaten som var både först och flest. Mindre vanligt var att organisationer, företag och kommuner eller landsting drev barnpensionat och skälen var då andra än att tjäna pengar, de fungerade snarare som en tjänst till samhället. Att sådana organisationer valde ordet barnpensionat för att beteckna verksamheterna säger något om att det var ett begripligt ord med positiv klang. Rent praktiskt kanske likheterna med andra typer av barnpassningsverksamheter så som kindergården, barnparkering, barnhem eller läger var lika stora, men man valde ordet barnpensionat.

Hur olika barnpensionatens dagliga verksamhet var beroende på vilken aktör eller enskild individ som drev dem – och när – vet vi inte. Men oavsett hur olika de än kan ha varit, utgjorde de tillsammans ett inspel i organiserandet av det svenska välfärdssamhällets barnpassning. Genom sin blotta existens drev de formerna för den svenska barnpassningen framåt och testade gränserna för vilken typ av barnpassning samhället i fortsättningen ville ha – och det visade sig inte vara barnpensionat.

Entreprenörerna

I det här kapitlet undersöks de som levde på att driva förlossningshem och barnpensionat kommersiellt, personer som i egenskap av företagare stod bakom dessa institutioner för mödrar och barn. Det innebär att vi fokuserar på dem som genom sina företag kunde försörja sig själva, i förekommande fall även ha anställda, och därutöver också gjorde vinster på sina affärsverksamheter.¹ Det skiljer dessa personer från andra som informellt erbjöd sådana tjänster för att skaffa sig en extra inkomst, eller från dem som drevs helt av ett ideellt engagemang. Gränsen mellan kommersiellt företagande, informellt arbete och ideell verksamhet är dock suddig och svårbestämbar.

Feministiska ekonomer har visat att det särskilt inom vård finns en otydlighet mellan altruism och egenintresse, mellan att göra något av omsorg eller för pengar. Ibland närvarar flera dimensioner samtidigt eftersom den som tar hand om någon annan också förväntas bry sig om personen, även om omhändertagandet eller vården är en källa till försörjning. Särskilt kvinnor har mött sådana förväntningar på sitt omsorgsarbete, vilket medfört att deras vårdgivande bedömts efter en annan måttstock än mäns.²

Försörjning kan låta som ett neutralt begrepp, men i själva verket har frågan om vem som får tjäna pengar på vad och hur mycket varit en källa till ständigt debatt och diskussion. Det har varit en fråga om kön – vilka arbetsuppgifter och yrken som varit öppna för män respektive kvinnor. Det har handlat om profession – vilka formella kompetenser som krävts.³ Slutligen har det handlat om moral – vad som varit acceptabelt att tjäna pengar på och vem som fått

göra vinst på vad.⁴ Manliga läkare eller lärare har inte förväntats vara altruister, men det har antagits att kvinnliga läkare, sjuksköterskor, barnmorskor och pedagoger drivits av ett kall.⁵

Långt ifrån alla yrken var öppna för kvinnor under tidigt 1900-tal. Manliga yrkesmonopol existerade långt fram i tiden, vilket gjorde att kvinnor helt enkelt var uteslutna från att utbilda sig till och utöva vissa yrken, såsom präst eller militär. Även inom yrken tillgängliga för kvinnor fanns det barriärer. Kvinnor hade exempelvis före 1923 inte behörighet att anställas i statlig tjänst. Många av de tidiga kvinnliga läkarna drev därför privatpraktiker där de tog emot betalande kunder.⁶ Sveriges första kvinnliga läkare, Karolina Widerström, öppnade en privatpraktik i Stockholm 1889. Hon kunde inte få anställning som läkare på Karolinska Institutet där hon bedrivit mycket av sin praktiska utbildning.⁷

Även lärarinnor var uteslutna från statliga befattningar som adjunkter vid läroverken. Däremot kunde de få anställning i tjänster som tillsattes av domkapitlen – alltså kyrkan, inte staten – såsom lärarinnor i folkskolan eller ämneslärare vid de statliga läroverken, dit flickor för övrigt hade tillträde först 1928. Flickor som ville läsa vidare efter folkskolan var hänvisade till att köpa platser på privata flickskolor. Dessa drevs av kvinnliga lärare som en slags företag med visst inslag av statlig finansiering. Flera kända intellektuella kvinnor började sin karriär som lärare eller rektorer på privata flickskolor, såsom Selma Lagerlöf, Ellen Key och Ellen Fries – Sveriges första disputerade kvinna.⁸ På så sätt bidrog rådande genusordning till etablerandet av ett myller av privata mottagningar och enskilda skolor som bedrev sina verksamheter vid sidan om de statliga och offentliga institutionerna. Mot den bakgrunden var förekomsten av privata barnpensionat och privata förlossningshem en »vanlig» del av det institutionella landskapet.

Under lång tid hade kvinnor monopol på vissa yrken, såsom barnmorska och sjuksköterska. Men även dessa yrken kringgär-

dades av restriktioner som bland annat berodde på kvinnornas civilstånd. Längre var barnmorskan en gift kvinna, ofta med egna barn. Det var en del av professionen att själv vara »invigd« i vad patienterna var med om. Men från 1800-talets slut blev anställningar inom sjukhusens anstaltsvård förbehållna ogifta barnmorskor och sjuksköterskor. De förväntades viga sitt liv åt professionen och välja bort en egen familj för att på detta sätt kunna delta i det offentliga livet. Om de gifte sig måste de lämna sitt arbete precis som andra kvinnor i statens tjänst. Däremot kunde barnmorskor som verkade på landsbygden eller hade privatpraktiker vara gifta.⁹ Var en utbildad och examinerad sjuksköterska eller barnmorska kunde vara verksam var på så sätt avhängigt av hennes civilstånd.

När vi nu introducerar några av dem som drev institutioner som gjorde en barnavårdsmarknad möjlig, är dessa institutionella villkor viktiga att ha med sig. Vi ställer frågor om vilka dessa aktörer var, vad de hade för utbildning och vad de försörjde sig på.

FÖRLOSSNINGSHEM

Det var främst kvinnor som drev förlossningshem. En överväldigande majoritet av de 181 privata förlossningshem som vi kunnat identifiera förestods av kvinnor. De män som fanns var ytterst få. Endast fem förlossningshem drivna av män har kunnat identifieras. Här finner vi Dr Gårdlunds förlossningshem på Odengatan i Stockholm, som från 1929 drevs av den disputerade gynekologen Waldemar Gårdlund. Han var grundare av *Socialmedicinsk tidskrift* och organiserade även privatpraktiserande läkare i en särskild intresseförening.¹⁰ En annan man var grosshandlaren Carl Brynielsson som bedrev inackorderingshem för obemärkta kvinnor i Repplinge på Öland parallellt med import av päls- och textilvaror från Berlin. Kvinnorna som tog in hos honom förlöstes av tillkallad barnmorska, men hans syster assisterade och det kostade en extra

slant. Brynielsson blev sedan barnavårdsman för barnen som i de flesta fall utackorderades i fosterhem. Enligt Isberg som inspekterade Brynielssons verksamhet 1929 utövade han utpressning gentemot mödrarna.¹¹

Brynielsson var som man – och utan någon formell vårdkompetens – en udda fågel bland förlossningshemsinnehavarna i vår sammanställning. De flesta var barnmorskor. Innan anstaltsförlossningar blev vanliga var barnmorskan en utbildad yrkeskvinna som anlätades av familjer och kvinnor inom ett visst geografiskt område. Men på många platser saknades en examinerad barnmorska och i stället anlätades utbildade hjälpkvinnor. För att råda bot på detta blev kommunerna 1908 skyldiga att anställa examinerade barnmorskor mot fast lön. Så småningom, 1920, beviljade riksdagen statsbidrag till barnmorskornas löner. Därmed blev barnmorskåren inlemmad i ett statligt sjukvårdssystem.¹²

Barnmorskorna arbetade dock under eget ansvar och assisterade förlossningar i de födande kvinnornas hem. Kåren hade på så vis en tradition av att de enskilda barnmorskorna rådde sig själva och verkade på egen hand. Vi vet att de i Stockholm och Göteborg, liksom i andra städer, arbetade helt fristående och i konkurrens med varandra.¹³ I det här klimatet, där det sällan fanns en tydlig åtskillnad mellan arbete och ledighet, var steget för den enskilda barnmorskan kanske inte så långt att agera mer som privatpraktiserande entreprenör med hemmet som bas. Det bör ha varit bekvämt för barnmorskorna att i stället för att själv ge sig i väg till de födande kvinnorna ha dem under uppsikt och låta dem föda i det egna hemmet.

Att vissa barnmorskor särskilt kom att nischa in sig mot just ogifta kvinnor var inte heller konstigt, eftersom dessa kvinnor på grund av skam hade andra behov än gifta kvinnor att hitta någonstans att ta vägen under väntetiden och föda på annan plats än där de själva bodde. Det fanns visserligen privata förlossningshem som

gifta kvinnor också anlitate. Örebro privata förlossningshem och Malmö privata förlossningshem verkar ha varit sådana – det kan vi utläsa av födelseannonser i tidningarna – liksom Hvita Korset som vi ska stifta närmare bekantskap med. Men många förlossningshem var specialiserade på ogifta gravida. Härnäst ska vi bekanta oss med en av dem som drev förlossningshem som hade dessa kvinnor som målgrupp: Anna Lovisa Pettersson.

PRIVATPRAKTISERANDE BARNMORSKA MED SÄRSKILT INTRESSE FÖR DE OBEMÄRKTA

En av de äldsta privatpraktiserande barnmorskorna i vårt material var Anna Lovisa Pettersson (1866–1922) som verkade i stadsdelen Gårda i Göteborg. Hon utbildade sig till barnmorska vid Barnmorskeläroanstalten i Göteborg och tog examen 1896. Då var hon redan en gift kvinna som fött tre barn, vilka samtliga avlidit före fem års ålder.¹⁴ Som barnmorska kom hon att arbeta i egen regi.

Enligt uppskattningar gjorda utifrån Anna Lovisa Petterssons barnmorskedagböcker, som finns bevarade på Regionarkivet i Göteborg, förlöste hon mer än 700 barn under de 25 år som hon var verksam. Födslarna skedde hemma hos kvinnorna men framför allt på Petterssons förlossningshem som hon över åren drev på olika adresser i anslutning till det egna hemmet i Örgryte. Hon specialiserade sig på att inackordera och ta emot ogifta gravida kvinnor. Av de 228 födslar som hon antecknade i barnmorskedagböckerna mellan 1912 och 1917 uppgavs så många som 201 av mödrarna vara ogifta, de övriga 27 gifta, änkor eller utan notering om civilstånd.¹⁵ I princip alla födslarna under de här åren skedde på förlossningshemmet Annero, vilket var den villa där Anna Lovisa Pettersson och maken Otto bodde och där han fram till sin död 1911 drev en biljardsalong på nedervåningen.¹⁶ Genom att granska de bådas bouppteckningar kan vi se att det på förlossningshemmet vid tidpunkterna för makarnas

Bild 25. Anna Lovisa Pettersson. Foto: Fritz Bruce. Bild ur Bjurde, 2011.

Damer,

som önska inackordering jämte vård af barnmorska, torde med förtroende hänvända sig till barnmorskan Fru Anna Pettersson, villan Annero, Ranängsvägen, Redbergslid, Göteborg. Telef. 30 32.
1481

Bild 26. Annon från Anna Lovisa Pettersson. *Göteborgs Aftonblad* 11/11 1903, s. 4.

OBEMÄRKTA DAMER kunna under sjukdomsfallet erhålla vård hos **Barnmorskan Anna Pettersson, Villa Annero, Ranängsvägen, Göteborg. Tel. 3032.**

Bild 27. Annon från Anna Lovisa Pettersson. *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 27/8 1921, s. 19.

Obemärkt flicka

Önskar plats i familj mot fritt vivre. Är villig att hjälpa till med förekommande göromål. Adr. Fru Anna Pettersson, Villan Annero, Göteborg 6.

Bild 28. Annon från Anna Lovisa Pettersson. *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 16/3 1918, s. 16.

Fosterföräldrar

önskas till ett spätt barn, nu genast, mot reel månadsbetalning. **Fru Pettersson, Annero, Ranängsvägen, Göteborg 6.**
Telefon 3032. 41404

Bild 29. Annon från Anna Lovisa Pettersson. *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 19/12 1916, s. 16.

Goda adoptiv- och fosterföräldrar

önskas nu genast till späda barn.
Fru ANNA PETTERSSON,
Villan Annero, Ranängsvägen, Göteborg.
Tel. 3032.

Bild 30. Annon från Anna Lovisa Pettersson. *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 28/8 1919, s. 15.

död, 1911 respektive 1922, fanns plats för åtta sängliggande inackorderingar. De ägde bara en barnsäng så vi kan dra slutsatsen att kvinnorna inte stannade länge med sina nyfödda barn utan framför allt vistades på förlossningshemmet före nedkomsten.¹⁷

Mellan 1903 och 1921 annonserade Anna Lovisa Pettersson sin verksamhet (se bild 26 och bild 27), först enbart i lokalpress för Göteborg men sedan även i *Vänersborgsposten*, *Trollhättans tidning* och *Stockholms-Tidningen*. Hon annonserade bara vid något enstaka tillfälle efter obemärkta, i stället hade de flesta annonserna, som är närmast identiska över alla år, ett neutralt tilltal som är riktat till »Damer som önska inackordering jämte vård af barnmorska« (bild 26). Med tanke på att det alltså särskilt var ogifta kvinnor som köpte Petterssons tjänster får vi anta att erbjudandet om inackordering ändå signalerade att hon tog emot ogifta kvinnor, eller att den kunskapen spreds på andra sätt än via annonser. Petterssons inriktning mot de ogifta kvinnornas behov visar sig dock i en annons från 1918 då hon hjälper en »Obemärkt flicka« att söka plats i familj (bild 28) samt i ett par annonser, publicerade mellan 1916 och 1919, då hon efterfrågade adoptiv- och fosterföräldrar till spädbarn (bild 29 och 30). Dessa annonser upplyser om att Pettersson inte bara ombesörjde inackordering av gravida och mödravård utan även var involverad i helhetslösningar för att lösa de ogifta kvinnornas situation.

Av de 228 födande kvinnor som registrerades i Anna Lovisa Petterssons barnmorskedagböcker mellan 1912 och 1917 noterades 182 som »okänd«.¹⁸ Dessa kvinnor ville alltså vara anonyma och de nyttjade den rätt till anonymitet som barnamordsplakatet gav dem. I efterhand kan vi dock identifiera några av kvinnorna, men framför allt deras barn, genom att jämföra med församlingarnas födelse- och dopböcker.¹⁹ I dem kan vi se att Pettersson själv ofta var fadder till barnen med »okända föräldrar« och att även ett antal andra kvinnor återkommer som faddrar. Förmodligen var de Petterssons sjukvårdsbiträden. Att Pettersson bistod med den här

tjänsten tyder på att kvinnorna inte velat ordna med egna faddrar och även sedan barnen fötts önskat hålla dem hemliga för den närmaste omgivningen.

Fadderns roll var vid den här tiden dopvittnets och väntades inte ha någon fortsatt kontakt med barn eller föräldrar. Det är också känt sedan tidigare att barnmorskor kunde stå som faddrar till okända mödrars barn.²⁰ Det kan förstås mot bakgrund av barnmorskornas ansvar att anmäla de barn som fötts i hemlighet till en präst eller församlingsföreståndare.²¹ Dessutom kan ombesörjande av dop ha betraktats som del i den service som de »okända« kvinnorna köpte av barnmorskan.

Genom att jämföra Petterssons barnmorskedagböcker med födelse- och dopböcker kan vi också se att det nästan alltid är prästen Arthur Westbeck i Oskar Fredriks församling som döpt barnen till »okända« mödrar. I de fall kvinnans namn är känt är det i stället andra präster som står som dopförrättare. Kyrkan var sedan tidigare emot anonymitetsrätten,²² och möjligen tyder det här på att de övriga prästerna i Örgryte drog sig för att döpa barn till kvinnor som ville registreras som okända.

Att det var 182 födande kvinnor som noterades som »okända« i Petterssons barnmorskedagböcker mellan 1912 och 1917 måste ses som en hög siffra. Detta då den jämförs med den nationella statistik som Birgit Persson citerar. Hon menar att »okända mödrar« aldrig varit någon stor grupp och att det 1907 totalt bara var 867 kvinnor som utnyttjade rätten att vara anonym.²³ I en omfattande statistisk utredning om barn som fötts utom äktenskapet från 1914 konstaterades att många sådana barn föddes i just Örgryte och i ett par andra församlingar som var belägna nära större städer. Det ansågs bero på att det inom dessa församlingar fanns barnmorskor som tog emot kvinnor från staden som ville vara »okända«.²⁴ Det är alltså möjligt att det var Anna Lovisa Petterssons verksamhet som ökade »det oäkta fruktsamhetstalet« inom Örgryte.

Helt klart var Anna Lovisa Pettersson en av de barnmorskor som i början av 1900-talet träffade flest kvinnor av dem som av olika skäl ville föda i hemlighet. När och hur kvinnorna uppgett sig som okända skiftar dock. Ibland uppger barnmorskedagboken moderns namn, medan samma kvinna registrerats som okänd i födelse- och dopböckerna. Än vanligare är att mödrar som står som okända i barnmorskedagboken ändå är namngivna tillsammans med barnets namn i födelse- och dopböckerna. Då kan det först ha stått »okänd moder« och »okänd fader« men senare har någon strukit över det och tillfogat namn på den ena eller andra föräldern, ibland båda. Anonymiteten kunde alltså vara förhandlingsbar. När det gått en tid var kanske barnets existens inte lika känslig och kvinnan kan ha ansett att det var viktigt att de rätta uppgifterna om barnet skulle finnas registrerade.

Barnmorskorna skulle vara diskreta och de hade i och med barnamordsplakatet blivit föreskrivna tystnadsplikt. För de kvinnor som önskade vara »okända« gällde dessutom att barnmorskan inte fick undersöka bakgrunden till det. I det reglemente som från 1856 reglerade barnmorskans yrkesutövning stod det uttryckligen att hon inte fick fråga en kvinna som ville vara anonym efter barnafaderns namn. När ett nytt reglemente stadfästes 1909 var formuleringen ändrad till att det var »förbjudet att aftvinga eller aflocka kvinnan någon uppgift om sådana enskilda förhållanden som icke hafva med barnmorskans förrättning att skaffa«. ²⁵ Hon skulle helt enkelt inte lägga sig i annat än det som angick själva förlossningen. Genom de här formuleringarna kunde barnafadern förbli okänd.

Enligt barnmorskereglementet från 1856 uppmanades däremot kvinnan att anteckna sitt namn och sin bostadsort i ett igenklistrat brev som skulle visas upp för prästen som döpte barnet. Han skulle sätta sitt sigill och göra en anteckning utanpå kuvertet och därefter skulle kvinnan behålla brevet. ²⁶ Om någon hade förstått att kvinnan varit gravid och därefter undrade över varför det inte

fanns något barn riskerade kvinnan att anklagas för barnamord. Det förseglade brevet kunde då fungera som motbevis och en försäkran om att allt gått rätt till.²⁷ En del av dessa brev kom att förvaras av präster i församlingarnas arkiv och av Allmänna Barnhuset i Stockholm dit barn till okända mödrar kunde lämnas. Trots att regeringen inte förrän 1932 gav sitt tillstånd till att kuverten eller konvoluten fick öppnas på begäran av personer som önskade ta reda på sitt ursprung blev en del av dem öppnade dessförinnan. Vissa av breven kom alltså att avslöja kvinnans hemlighet, ibland med återföreningar mellan mor och barn som följd.²⁸

Utdrag ur Barnmorskereglementet 1856

§ 21. HWAD IAKTTAGAS BÖR WID HEMLIG FÖRLOSSNING.

Hemtas barnmorska till hemlig förlossning, eller mottager hon hos sig barnaföderska, som önskar vara okänd, ware Barnmorska förbjudet att söka utforska barnfadrens namn, eller qwinnan någon uppgift, som härmed kan ega sammanhang, aflocka eller aftwinga. Änskönt förlossningen warit hemlig, må dock Barnmorska hwarken sjelf undandölja barnet, eller till sådan åtgärd biträde lemna. Är barnet dödt, skall hon sådant genast anmäla hos wederbörande prest, kronobetjent och ordningsman. Wid hemlig förlossning bör Barnmorskan för öfrigt råda qwinnan att uppteckna sitt namn och hemwist å ett papper, hwilket, af henne försegladt, förelägges den prest, för hwilken hon ofördröjligen skall förlossningen anmäla, få att lefwande barn warder till dopet befordradt och dödfödt barn jordadt. Sedan detta papper blifwit med wederbörlig anteckning och preferens sigill förseadt, bör qwinnan uppmanas att, för sin så wäl som barnets framtida säkerhet, samma papper noga förwara.

Utdrag ur Barnmorskereglementet 1909

§ 21.

Biträder barnmorska barnaföderska, som önskar vara okänd, vare det henne förbjudet att aftvinga eller aflocka kvinnan någon uppgift om sådana enskilda förhållanden, som icke hafva med barnmorskans förrättning att skaffa. Barnet må hon hvarken själf undandölja eller biträda att undandölja. Fastmer skall hon ofördröjligen göra sådan anmälan, som i kungl. Förordningen angående anmälningar om födda barn den 11 februari 1887 stadgas.

En intressant detalj som kyrkböckerna visar är att kvinnor som förlösts på Annero av Anna Lovisa Pettersson ibland gav sina barn snarlika namn. Vi ser exempelvis Eddy Filip Rune (född 17 april 1913), Erik Rune (född 8 maj 1913) och Wilhelm Rune (född 9 maj 1913). Alla har de fötts av okända mödrar, är döpta av Westbeck och hade Anna Lovisa Pettersson och Hildegard Andersson som faddrar.²⁹ Att samtliga fått namnet Rune ger en antydning om att det på förlossningshemmet uppstod nära relationer mellan de kvinnor som var inackorderade där och att de pratade med varandra om de väntade barnen. Vad gäller Wilhelm Rune får vi ytterligare information genom att föräldrarna som först markerats som okända senare har fått sina namn tillfogade. Vi ser då att fadern till Wilhelm Rune också heter Wilhelm, vilket ger en indikation på att oäkta pojkers namn ibland är en ledtråd till den okända fadern. Modern Herta har i efterhand skrivits in som »hh.«, alltså hans hustru, vilket kan innebära att Wilhelm Rune efter en tid erkändes av sina

289	7	8	1	Erik Rune ö.	Fäder: Okänt Moder: Okänt A förs.	21/11 83/11	7	10	Westbeck	Flw Anna Pettersson Og. Hildegard Andersson	
283	7	8	1	Ake Sren ö.	Fäder: Okänt Moder: Og. Alice Beatrice 9/11 Maria Blomström Vihelmsdal	28/11 83/11	7	31	Storvass	Flw Emma Ljungvall Og. Agnes Johansson	
284	7	9	1	Stig Axel ö.	Fäder: Andersson Carl Axel Axel Moder: Ahn. Arvids Sofia Paulina 9/11 Johansson 24/11/11 Rans 5	8/11 83/11	7	13	Almgren	Flw Sofia Johansson Og. Margal Andersson	Föjd och döpt a burnböskens
285	7	9	1	Wilhelm Rune ö.	Fäder: Okänt Palm. Wilhelm 7/11 Förelämnat Moder: Ahn. Fygge Augusten Erik 4/11 Okänt 28/11/11 A-förel	7/11 83/11	7	19	Westbeck	Flw Anna Pettersson Og. Hildegard Andersson	Uddrag fr. Örebro 24

Bild 31. Utdrag ur Örgryte Födelse- och dopbok 1913. På översta raden är Erik Rune registrerad och nederst Wilhelm Rune, den senare med föräldrar som först noterats som okända men som därefter verkar ha gift sig och erkänt barnet som sitt. Örgryte kyrkoarkiv, Födelse- och dopböcker, SE/GLA/13678/C/11 (1910-1915), s. 247.

föräldrar när de gifte sig och att han kanske kom att växa upp tillsammans med dem.

Vad gäller de barn där det aldrig noterades några föräldrar är det ofta svårt att veta vart de tog vägen. Ibland finns noteringar i födelse- och dopböckerna om att de flyttats till andra församlingar och andra städer. Vi kan anta att de togs in på någon institution eller placerades som adoptiv- eller fosterbarn. Vissa av barnen födda på Annero blev kvar som fosterbarn i stadsdelen Gårda. Det finns uppgifter om att Pettersson 1915 där hade förmedlat ett tre dagar gammalt barn mot en ersättning av 200 kronor och ett annat barn för 20 kronor i månaden.³⁰

Anna Lovisa Pettersson fortsatte att förlösa kvinnor ända fram till slutet av sitt liv. År 1917 förändrades dock verksamheten, inga kvinnor registrerades längre som okända.³¹ Det betyder att hon var medveten om, och anpassade sin verksamhet till, den lagändring som från 1 januari 1918 förhindrade föräldrar att registreras som okända.

Sammantaget kan vi om Anna Lovisa Pettersson konstatera att hon som förlossningshemsföreståndare organiserade helhetslösningar för gravida kvinnor där det ingick inackordering såväl som diskretion, vård, förlossning, dop samt omhändertagande av barnet i form av fosterplacering eller adoption. Och det var något hon lyckades försörja sig väl på. Från 1910 hade hon tillstånd av hälsovårdsnämnden i Örgryte att tillhandahålla vård och logi till barnaföderskor på Annero och för det fick hon inte några kommunala ekonomiska bidrag,³² utan pengarna hon tjänade kom från de födande kvinnorna. I och med att Anna Lovisa Pettersson blev änka kan vi – genom att jämföra bouppteckningen som upprättades vid makens bortgång 1911 med hennes bouppteckning från 1922 – konstatera att hon vid sin bortgång, till skillnad från maken, hade en ansevärd summa pengar på banken (23 894,72 kr), och att det uppgivna totala värdet i hennes bouppteckning (45 689,55 kr) var mer än dubbelt så stort som makens (16 319,21 kr).³³ Anna Lovisa Pettersson kan därmed betraktas som en god representant för de driftiga kvinnor som försörjde sig på förlossningsvård av kvinnor som av olika skäl ville hålla sin graviditet hemlig, innan barnamordsplakatets anonymitetsrätt upphörde i och med att 1917 års lag om barn utom äktenskap trädde i kraft 1 januari 1918.

ENTREPRENÖRSKAP I STORFORMAT: HVITA KORSET

Barnmorskan Julia Stéen (1874–1952) och hennes make Gustaf Stéen (1876–1933) tog entreprenörskapet inom förlossnings- och barnavård till en ny nivå med sin anstalt Hvita Korset. Deras verksamhet förkroppsligar det affärsimperium som den litterära gestalten Jacob Levin, som vi mötte i inledningen till denna bok, drömde om. Faktum är att makarna Stéen, liksom Jacob Levin, etablerade ett berömt privat förlossningshem, startade en barnavårdstidning

Bild 32. Julia Stéen. Utan årtal. Fotograf okänd. Bilden hämtad från Ahlqvist, 2018, s. 28. I privat ägo.

och en barnkoloni som påminde om ett barnpensionat. Anstalten Hvita Korset blev under sin verksamhetstid 1913–1943 ett välkänt varumärke som erbjöd än fler tjänster och produkter. Med viss motvillig beundran sammanfattade läkarna Axel Höjer och Gott-hilf Stéenhoff – båda experter i spädbarnsvård – makarna Stéens entreprenörskonst så här:

... anstaltens ordnade vittnar om en betydande tilltagsenhet i förening med en viss organisatorisk talang. Här har uppstått en omfattande vård- och undervisningsanstalt, var alla delar hänga på något vis tillsammans. Barnen födas å förlossningsavdelningen och, då mödrarna avresa från denna, överförs barnen vanligen till barnhemmet och få stanna där. Syslomanen, som blivit deras barnavårdsman, och efterser, att föräldrarna göra sin plikt mot barnen - och barnhemmet -, ordnar med tiden, när så befinner lämpligt, med deras utackordering. Genom barnen erhålles undervisningsmaterial för en barnsköterskeskola, och genom eleverna å denna fås ej blott kostnadsfri arbetskraft, utan tydligen också en avsevärd inkomst. Då eleverna bo å anstalten och bospisas där, har möjlighet givits till anordnandet av en husmoderskola. Enär barnen kunna behöva ljusbehandling, installeras kvartslampor, men även ljusbad, fyrcellsbad m.m. och anställs sjukgymnast (blir samtidigt lärare), varefter vuxna sjuka och klena personer hit kunna inbjudas att söka hälsa och krafter.³⁴

Denna skildring gjordes efter att Höjer och Stéenhoff i januari 1927 besökt anstalten i Älmhult för en inspektion. De kunde konstatera att förutom förlossningsavdelning (8 platser) bedrev anstalten spädbarnshem (på inspektionsdagen fanns där 18 bebisar) och ett barnkonvalescenthem eller barnhem för barn i åldern 1-6 år (12 platser), barnsköterskeskola och husmodersskola (antalet elever var 45) samt sjuk- och vilohem för vuxna med en särskild så kallad medico-fysikalisk avdelning.

Anstalten låg på en sluttning inte långt från Älmhults station. På egendomen fanns fyra större hus, ladugård och andra ekonomibyggnader. Särskilt byggnaden Skogsborg, med ett fem våningar högt torn, balkonger och glasverandor där lärosalar, elevhem och sjukhemsavdelning låg, hade en exteriör som väckte uppmärksamhet hos besökarna och säkert även hos förbipasserande. Höjer och Stéenhoff kallade det för ett »kråkslott«. I ett annat hus (Steens-

**Bild 33. Vykort från Hvita Korset, Förlag Christenssons Atelier, Kristianstad.
Utan årtal. I privat ägo.**

borg) låg förlossningsavdelning och i ytterligare ett tvåvåningshus (Solhöjden) fanns spädbarnshem, konvalscentbarnhem för koltbarn samt mjölkök. I en separat byggnad fanns kök och tvätteri där husmodersskolans elever undervisades. Totalt bör cirka 90 personer dagligen ha befunnit sig på egendomen utifrån Höjers och Stéenhoffs uppgifter om personal, elever samt antal platser för mödrar och barn.³⁵

Med ett ironiskt tonfall lyfte Höjer och Stéenhoff fram att makarna Stéen skapat ett företag där varje gren av verksamheten hängde ihop med en annan så att de därigenom berikade varandra. Till och med myndighetsutövning hade makarna Stéen lyckats göra till en del av företaget. Gustaf Stéen, som titulerades syssloman eller direktör, förordnades till barnavårdsman för alla utomäktenskapliga barn som föddes på Hvita Korset. På så sätt blev det han som

gjorde upp avtal om underhåll med barnens fäder och såg till att de betalade de kostnader som uppstod för barnens födsel och vård på Hvita Korset. Senare inspektörer skulle hävda att han utövade utpressning mot fäderna.³⁶

Hvita Korset är intressant att uppmärksamma eftersom detta företag visar hur otydliga gränserna var mellan sådant som vi idag kan uppfatta som helt skilda verksamheter: förlossningshem, barnhem, barnkrubba, fosterhemsvård, barnkoloni och pensionat eller vilohem. De var också en stor och tidig aktör inom barnsköterskeutbildning och kan ses som pionjärer på en helt oreglerad utbildningsmarknad. Hvita Korset gjorde även reklam för en egen platsförmedlingsbyrå i Stockholm för barnsköterskor, en förmedling som Höjer och Stéenhoff dock noterade inte hade erforderliga godkännanden av myndigheterna.³⁷

Trots att Hvita Korset inte genererat något eget omfattande känt arkiv³⁸ finns mycket information bevarad eftersom Julia och Gustaf Stéen hamnade i flera rättstvister. De blev anmälda flera gånger av såväl myndigheter som privatpersoner, men gjorde lika ofta själva anmälningar mot andra om sådant som varumärkesintrång, förtal och förskingring.³⁹ Deras verksamhets historia kan ur rättegångshandlingar, inspektionsrapporter, annonser och tidningsartiklar läsas som en kamp för såväl varumärket som för ogifta mödrars rätt till anonymitet och entreprenörers rättigheter i förhållande till statsmakten. Resan mot affärsimperiet i Älmhult, där Hvita Korset har beskrivits som en av de största arbetsgivarna fram till 1943,⁴⁰ följde en krokig bana då verksamheten flyttade mellan orter, ibland till följd av myndigheternas förbud.

Julia Stéen föddes 1874 i Karlskoga som yngsta dottern till en stationsföreståndare. Familjen, som bestod av sju barn, tog så småningom efternamnet Muray och flyttade till Kumla. 26 år gammal gifte hon sig med den två år yngre skohandlaren Gustaf Verner Stéen från Kumla. En månad efter vigseln i oktober 1898 födde Julia en

son som dog vid ett års ålder av hjärnhinneinflammation. Makarna Stéen fick sedan inga fler biologiska barn, men tog så småningom hand om två pojkar som fosterbarn, varav en adopterades.⁴¹

Julia Stéen utbildade sig till barnmorska i Stockholm och tog examen 1904.⁴² Kort därefter började hon annonsera i dagspressen efter kunder till sin mottagning i Kumla. Makarna Stéen flyttade så småningom till Stockholm. Julia drev en barnmorskemottagning och Gustaf arbetade som kamrer på *Dagens Nyheter*. Senare blev han redaktör för den tidskrift som gavs ut av den filantropiska organisationen Barnavännerna i Stockholm.⁴³ Möjligen är det under denna tid som han förvärvar kunskaper i marknadsföring och att dessa under kommande år demonstreras i Hvita Korsets intensiva annonsering. De tidiga annonserna för Julia Stéens barnmorskemottagning var dock modesta. De riktade sig inte explicit till obemärkta kvinnor, utan underströk Julia Stéens professionella kompetens, som att hon var examinerad barnmorska, erbjöd anti-septisk behandling och kunde uppge referenser. En av referenterna var Julia Stéens sväger – doktor Henrik Casper Tham som var läkare och föreståndare vid Tranås Vattenkuranstalt.⁴⁴ Det är möjligt att Vattenkuranstalten och behandlingarna som bedrevs där inspirerade Julia Stéen att vid sidan av förlossningshem starta ett vilohem i Kumla nära Stene brunn under namnet Elsas Hvilohem – och så småningom bygga upp en medico-fysikalisk avdelning på Hvita Korset i Älmhult. Från och med nu började Julia Stéen benämna sina verksamheter för »Syster Elsas«, ett namn som hon troligen tog efter sin mor som hette Elsa.

Elsas vilohem övergick snart till att erbjuda diskret inackordering och förlossning åt kvinnor som ville vara obemärkta. Förlossningshemmet hade 3–4 sängplatser och hade godkänts av Kumla kommuns hälsovårdsnämnd.⁴⁵ Att ta emot obemärkta kvinnor blev Julia Stéens levebröd, men en annons om frisäng hos Syster Elsas i oktober 1911 ger intrycket av att Julia Stéen också agerade

altruistiskt. Frisängen erbjöds till »öfvergifven, medellös, blifvande moder« som var ogift (bild 35).⁴⁶ Kanske hade hon på nära håll sett den utsatthet som ogifta kvinnor kunde hamna i om de blev av med arbete och husrum för att de var gravida. Kanske var hon i behov av arbetskraft. Vad vi vet är att Syster Elsa tidigare samma höst hade annonserat efter »Fattig blifvande moder (i tidigt stadium)« som kunde hjälpa till med hushållsgöromål.⁴⁷

År 1911 flyttades verksamheten till Örebro, först till Adolfsberg och sedan till en central adress där man kunde expandera och ta emot fler kvinnor och även andra patienter. Nu påbörjades den differentiering som gör Stéens verksamheter så speciella. Hon ansökte hos hälsovårdsnämnden i Örebro om att yrkesmässigt få utföra förlossningar på en förlossningsavdelning med 12 sängplatser och erbjuda logi till andra, icke smittsamt sjuka på en annan avdelning med 10 sängplatser som skulle heta Hvita Korsets sjukhem. Hon ansökte även om att få tillhandahålla logi i ett annex åt som mest 8 obemärkta kvinnor – under benämningen Elsas hem – samt starta Syster Elsas spädbarnskrubba med plats för 24 barn. Hälsovårdsnämnden beviljade henne ett treårigt tillstånd för detta.⁴⁸

Barnkrubbor erbjöd vanligen barnpassning om dagarna när deras mödrar arbetade.⁴⁹ Syster Elsas spädbarnskrubba hade mer flexibla vårdtider. Här erbjöds vård »för längre eller kortare tid«⁵⁰ mot en månadsavgift. Ibland nämnde annonserna för denna verksamhet att »fosterhem anvisas kostnadsfritt«.⁵¹ Det var alltså stadigvarande vård det handlade om, ungefär som på barnhem eller i fosterhem, och just fosterhem kunde också förmedlas. När Julia Stéen startade sin barnkrubba fanns ännu ingen lagstiftning som reglerade vården på sådana institutioner. Däremot fanns sedan 1902 lag om fosterbarns vård. Lagen föreskrev att den som tog emot barn under 7 år för vård och fostran i enskild bostad mot betalning skulle anmäla detta till kommunen. I anmälan skulle man uppge namn och adress till den som »uttingat« barnet, alltså vanligtvis

Fru Julia Stéen,

Barnmorska.

Smålandsg. 22. Tel. Br. 3231

Vistas i hemmen längre eller kortare tid, efter önskan.

Förlossningsresor äfven till landsorten.

Referenser: Dr E. ALIN, Stureg. 50, Sthlm. Dr H. THAM, Tranås.

Bild 34. Annon från Julia Stéen. DN 6/12 1908, s. 1.

Syster Elsas frisäng

för öfvergifven, medellös, blifvande moder, står i år till förfogande under December månad. **Verkligt** beklagensvärd, ogift, blifvande moder äger endast att mot sanningsenliga uppgifter styrka sin härmed gifna rätt att söka "frisängen", som event. åtföljes af fullständig babyutstyrel.

Ansökan adr. till "Syster Elsa", Box 235, Stockholm.

Bild 35. Annon från Julia Stéen. DN 15/10 1911, s. 15.

Fattig blifvande moder

(i tidigt stadium), som är villig samt stark nog kunna hjälpa till med hvarjehanda hushållsgöromål, får genast lämplig plats med god aflöning hos "Syster Elsa", Box 235, Stockholm, f. v. b.

Bild 36. Annon från Julia Stéen. DN 10/8 1911, s. 12.

"Elsas Hem"

erbjuder ogifta blifvande mödrar ogenerad och trygg vistelse till moderat pris. **OBS!** Hemmet äger vederbörande myndigheters tillstånd att emottaga barnaföderskor och är dessutom varmt rekommenderadt af ansedda myndighetspersoner och läkare.

Elsas Hem

har ett vackert läge vid barr- och löfskog, nära stad i mellersta Sverige., Begär prospekt under adress Box 235, Stockholm.

Bild 37. Annon från Julia Stéen. DN 15/5 1912, s. 16.

modern, samt lämna utdrag ur födelse- och dopbok och uppgifter om avgiften för barnets vård. Anmälan skulle göras inom tre dagar om hemmet låg i en stad, inom 14 dagar om hemmet låg på landet.⁵² Men Julia Stéen anmälde inte att hon hade små barn i sin vård till hälsovårdsnämnden, som var den myndighet i Örebro som skulle ta emot sådana anmälningar. Här uppkom den första tvist med myndigheterna som skulle komma att kanta hennes verksamhet. När stadsläkaren 1913 besökte Julia Stéen för en inspektion hävdade hon att hon inte alls bedrev fosterbarnsvård. Hennes argument var att hon inte tog in barnen på spädbarnskrubban för vinnings skull, utan att detta var ett ideellt välgörenhetsarbete för att ge ogifta föräldrar tid att hitta goda fosterhem åt barnen:

Då krubban ej organiserats efter begär av ekonomiska fördelar utan i väsentligaste delar i ideellt syftemål och intresse speciellt för att rädda barn för dåliga eller olämpliga fosterhem samt giva ogifta föräldrar tid och tillfälle att välja och effektivt undersöka sådana kan jag ej vara med om att min spädbarnsavdelning betraktas som fosterhem, utan såsom tillfällig spädbarnskrubba i kombination med Hvita Korsets förlossningshem samt projekterad barnavårdsskola.⁵³

Ett vanligt sätt för fosterföräldrar att undkomma myndigheternas tillsyn var att hävda att man inte tog betalt för barnen. Fosterbarnslagen gällde bara barn som vårdades mot ersättning.⁵⁴ Julia Stéen använde ett liknande argument när hon hävdade att spädbarnskrubban var ett välgörenhetsarbete. Men annonserna för Systemer Elsas barnkrubba vittnade om att hon tog betalt. Julia Stéen och hennes juridiska ombud menade dock att det var principiellt viktigt att hennes verksamhet inte betraktades som fosterbarnsvård. Fosterbarnslagens krav på att uppge namn och adress på den som uttingat barnet, alltså modern, stod i konflikt med hur Julia Stéen

uppfattade sina skyldigheter som barnmorska. Hon hävdade att hon som barnmorska skulle »iakttaga full diskretion med avseende på namnen på de kvinnor hon hade förlöst«, hon var strängt förbjuden att yppa dessa.⁵⁵

Barnmorskereglementet stadgade att hon hade tystnadsplikt och inte skulle fråga ut kvinnor som ville vara okända om sådant som inte hade med själva förlossningen att göra,⁵⁶ vilket exempelvis kunde handla om moderns eller faderns namn. Barnmorskekåren hade i många år behövt kämpa för okända mödrars rätt att vara anonyma. De stred mot präster som på grund av sin syn på osedlighet var ovilliga att döpa eller registrera okända mödrars barn, vilkas existens barnmorskorna var skyldiga att anmäla till pastorsämbetena.⁵⁷ Med fosterbarnslagen utmanades anonymitetsrätten även av hälsovårdsnämndens ledamöter. Här fanns en konflikt i synen på vad som var barnens bästa. Hälsovårdsnämnden hävdade, i enlighet med fosterbarnslagen, att barn som lämnats i någons vård mot betalning måste stå under myndigheternas tillsyn oavsett om barnet lämnats till ett fosterhem, ett barnhem eller en barnkrubba som erbjöd längre vårdperioder. Julia Stéen, å sin sida, hävdade att hon räddade barnen från dåliga fosterhem genom att ge föräldrarna tid att hitta bra fosterföräldrar och att hon därtill gav det skydd åt de ogifta mödrar som var hennes kunder, vilket hon var ålagd enligt barnmorskereglementet.

Hälsovårdsnämnden gjorde flera påstötningar, men Julia Stéen vägrade anmäla barnen till myndigheterna och vägrade dessutom att låta fosterbarnsinspektrisen komma över tröskeln. Hälsovårdsnämnden beslutade att åtala Julia Stéen. Rådhusrätten, som ansåg att Julia Stéen förestod en anstalt för fosterbarns vård, dömde henne till 30 kronor i böter den 14 januari 1914. Även sedan domen avkunnats fortsatte Julia Stéen att motsätta sig fosterbarnsinspektrisens besök och att anmäla barnen. Det ledde till att hälsovårdsnämnden stämde henne än en gång. Samtidigt hade Stéen

överklagat rådhusrättens dom till hovrätten, och senare till Högsta domstolen, men fick avslag. Hon blev skyldig att böta 110 kronor för båda målen tillsammans.⁵⁸ I ekonomiskt hänseende motsvarade detta kostnaden för två förlossningar och vård för ett barn under fyra dagar på spädbarnskrubban.⁵⁹

Även när Julia Stéen i oktober 1915 ansökte om att få flytta Hvita Korsets verksamheter till en annan adress där hon inte skulle bedriva barnkrubba hamnade hon i konflikt med myndigheterna. Hälsovårdsnämnden gjorde en inspektion av de nya lokalerna där de påtalade några brister. Julia Stéen anhöll om att bli befriad från hälsovårdsnämndens krav och åtgärdade följaktligen inte bristerna, vilket i sin tur upptäcktes i en ny inspektion i januari 1916. Besvären med myndigheterna i Örebro kan ha varit orsaken till att makarna Stéen redan 1914 hade börjat se sig om efter en annan plats att verka på. Till en början tänkte de köpa en badort i Dalarna för att där expandera verksamheten. Idén om att bedriva vilo- och sjukhem för vuxna i anslutning till en hälsobrunn och bad(kur)ort känns igen från tiden i Kumla, men här skulle sådan verksamhet kombineras med drift av spädbarns- och barnsjukhem samt barnavårdsskola. För detta behövdes kapital. Genom ett upprop i tidningarna som riktade sig till »Barnavänner! Människovänner! Kapitalister!« sökte signaturen Syster Elsa investerare som kunde ge ett lån på 60 000 kronor (bild 38).⁶⁰ Andra annonser vittnar om att man sökte efter barnmorskor, läkare och sjuksköterskor med kapital och som kunde tänka sig gå in som delägare i Hvita Korset.⁶¹

Köpet av en badort i Dalarna blev inte av. Det kan ha berott på det oroliga världsläget – första världskriget bröt ut den 28 juli 1914 – men också på en annan tragisk händelse som utspelade sig i augusti 1914. Då blev Gustaf Stéen skjuten i ögat. Enligt en artikel i *Dagens Nyheter* ska förövaren ha varit en kvinna som varit olyckligt kär i honom i flera år. Hon sköt sedan sig själv så illa att hon dog på sjukhus.⁶² Gustaf Stéen tillfrisknade och i stället kom makarna

att året därpå köpa en egendom i Emmaboda.⁶³ I ett herrgårdsliknande bostadshus bedrevs där Hvita Korsets förlossningshem och barnsköterskeskola fram till 1920-talets första år.⁶⁴ Under den tiden var annonseringen för Syster Elsas verksamheter sparsam. Kommunikationerna för att ta sig till gården var inte de bästa för gravida kvinnor och sköterskeelever.⁶⁵ Först när makarna Stéen flyttat till Älmhult, som låg längs Södra stambanan, återupptogs annonseringen.

Varumärket Syster Elsas var inriktat på att erbjuda vård och boende åt ogifta mödrar och deras barn. Hvita Korset blev företagsnamnet på den del av verksamheten som hade en mer generell målgrupp och som förestod barnsköterskeutbildningen. Hvita Korset kom i sin annonsering aldrig att explicit rikta sig till ogifta gravida kvinnor som ville föda obemärkt. I stället framhölls att inackordering på Hvita Korset en tid innan förlossningen kunde vara tryggt för förstföderskor eller kvinnor som var »behäftade med äggvita, socker eller nervositet«. De fick rådet att uppsöka Hvita Korset minst en månad före förväntat förlossningsdatum.⁶⁶

Hvita Korsets annonser utmärkte sig genom sin logotyp – en svart oval med ett vitt järnkors. Med tiden blev annonserna större och kom även att innehålla fotografier.⁶⁷ Annonserna som saluförde Elsas hem eller tjänster hade en annan karaktär. De hade

Barnavänner! Människovänner! Kapitalister!

60 000:— Kr. önskas såsom delvis stående lån och delvis amorteringslån mot 5 % ränta. Såsom säkerhet lämnas dels botteninteckning i gammal välrenommerad badort med berömd hälsokälla, samt dels säkerhet i värdefulla sjukhus och privata inventarier till ett reellt värde af c:a 40 000:— Kr.. Det önskade kapitalet afses för badorten till uppförande af praktiskt spädbarns- och barnsjukhem i förening med barnavårdsskola samt dessutom ett kallbadhus med solbad på en i sjön belägen holme. Badorten har ett ovanligt friskt läge i en af Dalarnes vackraste trakter 250 meter öfver hafsytan och afses i öfrigt drifvas såsom såväl vinter- som sommarkurort, speciellt för dem, som söka rationell behandling för reumatiska åkommor, magsjukdomar och nervositet samt äfven för dem, som förutom ren stärkande skogsluft söka verklig hvila och ro. Svar emottages med stor tacksamhet af "Syster Elsa", adr. Hvita Korset, Örebro.

Bild 38. Annonns från Julia Stéen.
SvD 21/7 1914, s. 12.

Diverse.

Hvita Korset

Rikstel. 17. ÖREBRO. Rikstel. 250.

erbjuder största möjliga garantier för lycklig nedkomst — även operationer. Anstaltens läkare är särdeles skicklig specialist i förlossningskonst och kvinnosjukdomar. Ytterst humana förlossnings- och operationstaxor tillämpas.

Hvita Korset

är en erkänt trygg tillflyktsort för förstföderskor eller i allmänhet de blivande mödrar som hava anledning vänta sig en svår nedkomst. Patienter som äro behäftade med äggvita, socker eller nervositet, tillrådas att uppsöka Hvita Korset, minst en månad före väntad nedkomst.

Under väntan på nedkomst

erhålles lämplig privat inackordering från 2.50 pr dag. Billigare inackordering kan även erhållas hos privatfamiljer i staden. Undersökningar och råd lämnas kostnadsfritt å Hvita Korsets klinik. Förfrågningar besvaras mot porto och behandlas under säker sekretess.

Hvita Korsets

spädbarnskrubbor och barnsjukhem emottaga späda barn och klena barn för rationell omvårdnad under deras ömtåligaste levnadsskede mot en avgift av 1:17 pr dag inklusive fria kläder och fri läkarevård.

Hvita Korsets Kvinnliga Fackskola

utbildar erkänt goda yrkesbarnsköterskor. Ett begränsat antal bildade flickor emottagas den 1:sta April och 1:sta Juli 1915. Begär prospekt.

Bild 39. Annonser från Julia Stéen.
Aftonbladet 27/4 1915, s. 12.

inte samma proffsiga layout och ingen logotyp. De tilltalade ofta, men inte alltid, gravida kvinnor som sökte »ogenerad vistelse«, »konfidens och diskretion« eller som behövde en tillflyktsort på grund av »brydsam situation«.⁶⁸ Annonserna för Syster Elsas förlossningshem publicerades ofta tillsammans med annons för Syster Elsas spädbarnskrubbor (1913–1914) eller spädbarnshem (1915–1916, 1922–1933). På så sätt kunde potentiella kunder förstå att det fanns möjlighet att lämna nyfödda barn kvar i Syster Elsas vård. De sista annonserna för Syster Elsas förlossningshem, spädbarnshem eller Syster Elsas hem publicerades 1933.

Under 20 år, 1913–1933, opererade makarna Stéens företag alltså under två olika namn. Vi får anta att skälet var att man ville nå så många potentiella kunder som möjligt. Genom att Hvita Korset inte var nischat mot ogifta kvinnor som ville föda obe-

NAMNET HVITA KORSET

VARIFRÅN FÖRETAGSNAMNET Hvita Korset hämtades är oklart. Kanske ville man alludera till Röda Korset som hade bedrivit sjuksköterskeutbildning i Stockholm sedan 1865.⁶⁹ En annan möjlighet är att inspiration hämtades från den kristna nykterhetsföreningen KFUM:s Vita Kors-gren. Denna kommitté arbetade för att upplysa unga män i sedlighetsfrågor, det vill säga hur de skulle bemästra sin sexuella lust. Makarna Stéens verksamhet gällde knappast unga män och sedlighet, de opererade snarare i kölvattnet kring sådant som KFUM:s Vita Kors såg som effekter av osedlighet: ogifta mödrar och utomäktenskapliga barn. Men att associeras med sedlighet och kristenhet kan ha varit viktigt för varumärkets moraliska image.⁷⁰ Varumärkeslogotypen, i form av ett vitt järnkors mot svart bakgrund, kunde ses i Hvita Korsets annonsering redan tidigt 1914.

Det påstås att makarna Stéen var starkt influerade av Tyskland, bland annat av tysk mödra- och spädbarnsvård, men att Julia Stéen tog avstånd från den tyska politiska utvecklingen vid andra världskrigets utbrott.⁷¹ Vi har dock funnit belägg för det omvända. I

bouppteckningen som gjordes efter Julia Stéens död 1952 nämns ett signerat fotografi av Hitler som ett av inventarierna. Enligt en artikel i den syndikalistiska tidningen *Arbetaren* prydde Hitlerporträttet Julia Stéens rum 1943. I artikeln beskrivs Stéen som »nazist-beundrarinna« och det påstås att hon ska ha skickat 50 röda rosor till Hitler efter att han överlevt ett attentat i München i början av kriget.⁷² I ett testamente, som undertecknats av Julia Stéen i augusti 1945 under krigets sista skälvande dagar, framgår att hon avsåg testamentera Hitlers porträtt tillsammans med Hvita Korsets »in-signier« – som inkluderade en flagga, brudkrona, dopfunt och bordduk – till sin brorson i utbyte mot att han skulle rädda företaget från konkurs.⁷³ Att Hitlerporträttet nämndes tillsammans med föremål som symboliserade Hvita Korset – logotypen var antagligen synlig på flera av dem – tyder på att Julia Stéen förknippade Hitlerporträttet med sitt livsverk.

SYSTER ELSAS
Förlossnings- och Vilo hem

erbjuder vänlig, omsorgsfull omvårdnad samt största trygghet och diskretion för de blivande mödrar, som av situationen anse sig tvingade söka s. k. "Obemärkt" vistelse och nedkomst. **Förlossningarna** utföras av särdeles erfaren barnmorska med om så erfordras assistens av skicklig läkare (specialist).

Ytterst humana inackorderingspris och arvoden tillämpas.

Syster Elsas Vilo hem

hava särdeles vackert och ogenerat läge på landet i sund skogstrakt med bekväma kommunikationer. (Stor vacker trädgård o. park.)

Syster Elsas Barnkrubbor

emottager späda och klena barn för rationell omvårdnad under deras spädate och ömtåligaste levnadsskede. Förfrågningar och anmätningar behandlas under säker sekretess och adresseras till **Syster Elsas Hem — Örebro.**

**Bild 40. Annonns från
Julia Stéen. DN 15/5 1914, s. 4.**

Syster Elsas Förlossningshem

ÄLMHULT, emottager patienter under längre eller kortare tider för erkänt god och sakkunnig omvårdnad, samt erbjuder verklig trygghet och diskretion. **Syster Elsas spädbarnshem** rekommenderas. **OBS!** Hemmen äro sedan 20 år tillbaka välkända och rekommenderas av såväl myndigheter som alla dem, som sökt dess omvårdnad. Inackordering från 3 kr. pr dag. Förlossningstaxa 50 kr. Vårdavgift för spädbarn: 1.50 pr dag inkl. fri läkarevård, säng, kuddar o. filt. Förfrågningar besvaras mot dubbelt porto. Läsrum, orgel, piano finnas. et

**Bild 41. Annonns från Julia Stéen.
Göteborgs Aftonblad 16/2 1924, s. 10.**

som son till ett gift par. Om verksamheten hade varit nischad mot ogifta kvinnor, hade gifta kvinnor förmodligen valt att föda någon annanstans. Hvita Korset var dessutom beroende av ett gott moraliskt rykte för sin barnsköterskeutbildning.⁷⁴ Att utbilda unga kvinnor som skulle arbeta som barnsköterskor i välbeställda familjer var förmodligen inte förenligt med annonsering efter »obemärkta« vars stigman skulle befäcka även barnsköterskeeleverna.

Barnsköterskeutbildningen blev välkänd och lockade ett stort antal elever: det var 35–45 elever åt gången som vistades på Hvita Korset och de kom från hela landet.⁷⁵ Det medförde att ogifta kvinnor inte kunde vara säkra på att deras belägenhet förblev hemlig eller »obemärkt«. Någon flicka från hemorten skulle ju kunna gå utbildningen. Så resonerade flera kvinnor som 1934 i samband med en inspektion kontaktades av Isberg. Genom kontakter med ogifta mödrar som varit inackorderade på Hvita Korset upptäckte Isberg att Julia Stéen även använde sig av anonyma annonser som flera av kvinnorna hade svarat på. En vanlig ordalydelse var enligt Isberg denna:

Obemärkt, trygg och ogenerad inackordering erbjudes vid lantegendom där husmodern är barnmorska. Hem för barnet ordnas under längre eller kortare tid. Svar till »Nära läkare«, Box 68 Osby.⁷⁶

Flera kvinnor som hade svarat på sådana anonyma annonser hade trott att de skulle komma till ett hem på landet där de skulle få enskild vård och inackordering. Först när de satt i bilen som plockat upp dem vid Älmhults station stod det klart för dem att det var till Hvita Korset de skulle:

... de genast vid ankomsten [har] befunnit sig kanske bland 8-10 kvinnor i samma belägenhet som dem själva och bland en betydande skara elever från de mest skilda bygderna. I samband härmed ha f.d. inackorderingar å Vita Korset sagt mig, att de ej ett ögonblick skulle ha reflekterat å att begagna sig av Vita Korset bl.a. därför att de skulle ha förstått, att de där ej skulle kunna räkna med den av dem önskade obemärktheten.⁷⁷

När Isberg gjorde denna sin inspektion 1934 hade Julia Stéen slutat att marknadsföra Syster Elsas förlossningshem och spädbarnshem. I stället använde hon alltså anonyma annonser för att locka kunder som ville vara obemärkta och som av allt att döma inte medvetet skulle ha sökt sig till en så välbefolkad anstalt som Hvita Korset. Syster Elsas förlossningshem hade troligen fyllt denna funktion tidigare. De obemärkta kunderna var viktiga för verksamheten eftersom det främst var deras kvarlämnade barn som utgjorde klientelet på spädbarnshemmet som barnsköterskeeleverna kunde praktisera barnavård på.

Barnsköterskeutbildningen utgör ett särskilt kapitel i historien om Hvita Korset. Skolan öppnade 1914 i Örebro. Vid den här tiden fanns inte många skolor som utbildade barnsköterskor och de utbildningar som existerade hade bara några år på nacken.⁷⁸ Mest

Förlossningsanstalten & Sjukhemmet
Hvita Korset

Rikstel. 2 50. ÖREBRO. Rikstel. 17

utbildar vid sin praktiska barnavårdsafdelning erkändt goda barnsköterskor. Anstaltens nionde kurs börjar den 2:dra Januari 1915, till hvilken ett begränsadt antal elever, som fyllt 17 år, vinna inträde. Kursen är valfri emellan 3 & 6/m. I 6/m.-kursen ingår äfven undervisning i förlossningsassistens, sjukvård samt en kortare teoretisk samaritkurs och äger elev rättighet, att efter 6/m. kurs anlägga Hvita Korsets sköterskeuniform. Den teoretiska undervisningen ledes af anstaltens läkare och föreståndarinnan. Föreläsningarna samt den praktiska undervisningen äro af auktoriteter erkändt grundliga och instruktiva samt omfatta ämnen, som äro af grundläggande betydelse för rationell barnavård — äfven barnsjukdomar etc. I Hvita Korsets spädbarnskrubbor vårdas i regel emellan 30 & 40 spädbarn i ålder ½ timma till fyllda 10/m. event. 1 år. Anstalten är således äfven beträffande barnmaterielet i tillfälle kunna gifva sina elever den mest mångsidiga utbildning, hvilken äfven torde sakna sin motsvarighet inom vårt land. Afgiften för 6/m kurs inkl kost och logi är 390 kr. Ansöknningar åtföljda af frisksbetyg från läkare, skol- och prästbetyg ställas till: Föreståndarinnan, Hvita Korset, Örebro.

känt är systrarna Ellen och Maria Mobergs Fröbelseminarium i Norrköping som grundades 1909. Men även i Örebro fanns ett Fröbelseminarium som startats av Maria Kjellmark någon gång mellan 1902 och 1907. Syftet var att utbilda kvinnor som kunde arbeta i barnträdgårdar, barnhem och barnkrubbor samt i privata hem.⁷⁹ Den här verksamheten kan Julia Stéen eventuellt ha konkurrerat med när hon startade sin barnsköterskeskola som utgör en av barnsköterskeutbildningens bortglömda pionjärer.

Till skillnad från de pedagogiskt orienterade Fröbelseminarierna var Hvita Korsets barnsköterskeskola inriktad på spädbarns- och

Bild 42. Annonser från Julia Stéen. SvD 9/11 1914, s. 12.

barnsjukvård.⁸⁰ Sjuksköterskeutbildningen var under tidigt 1900-tal inte statligt reglerad, även om Svensk sjuksköterske-

förening som bildats 1910 krävde detta.⁸¹ En barnsköterskeskola som utbildade »yrkessköterskor i rationell spädbarns- och barnsjukvård«, som det stod i vissa annonser, var därför möjlig på en helt oreglerad utbildningsmarknad. Så småningom öppnade fler barnavårds- och husmodersskolor men då var Hvita Korsets utbildning en sedan länge etablerad institution.

Genom olika attribut såsom sköterskeuniform och brosch samt genom notiser i tidningarna – ofta med bild – där nyutexaminerade barnsköterskor presenterades, markerades professionaliteten visu-

ellt av Hvita Korsets barnsköterskor och deras utbildning. Rätten att bära uniformen tillkom endast barnsköterskor som hade examinerats där, och uniformen var omnämnd i anstaltens reklam. Annonserna lovade goda framtidsutsikter för den som valde denna utbildning. Ibland tilltalades även föräldrar till potentiella elever utifrån att detta var den bästa gåva de kunde ge till sin dotter. I en annons stod det »FÖRÄLDRAR och MÅLSMÄN! Efter utbildning vid Hvita Korset gå ej Edra barn med 'förbundna ögon' ut i livet«. ⁸²

Med tiden blev barnsköterskeutbildningen en betydande inkomstkälla. År 1919 kostade en sex månaders kurs 900 kronor inklusive mat och husrum. ⁸³ År 1921, samma år som flytten till Älmhult skedde, började Hvita Korset marknadsföra en korrespondenskurs samt en rådfrågningsbyrå. ⁸⁴ Kanske kunde man inte ta emot elever direkt efter flytten eftersom man byggde ut fastigheterna på egendomen i Älmhult. Men makarna Stéen hittade alltså ändå sätt att hålla kursen vid liv, och 1927 hade korrespondenskursen fått fäste i den ordinarie undervisningsplanen som nu inleddes med en två månaders korrespondenskurs. Först därefter kom eleverna till Hvita Korset för att läsa och praktisera ytter-

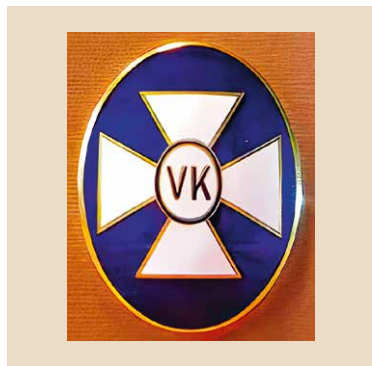

Bild 43. Sköterskebrosch från Hvita Korset. Utan årtal. Foto: Staffan Rosenqvist. Bilden finns på hemsidan www.beredskapsmaerken-1939-1945.se, Svenska sjukvårdsbrocher.

Bild 44. Sköterskan Elise Svensson i Hvita Korsets uniform. Utan årtal. Foto: Carl Larssons Fotografiska Ateljé AB. Länsmuseet Gävleborg.

Bild 45. Annons från Julia Stéen.
DN 23/8 1932, s. 2.

ligare fyra månader på anstalten. Det kostade 655 kr. Priset verkade alltså ha sjunkit till följd av korrespondenskursen. Men enligt Höjer och Stéenhoff, som besökte anstalten 1927, tillkom kostnader »för än det ena, än det andra«, varför den verkliga kostnaden för utbildningen uppskattades till mellan 1 000 och 1 200 kronor.⁸⁵ Liknande information fick en brevskrivare 1928 som i *Aftonbladets* spalt »Frågor och svar« förhörde sig om inträdeskrav och kostnaden för utbildningen. En »Syster Anna«, som möjligtvis hade varit en tidigare elev, svarade »Allt som allt åtgår ungefär 1,000 kr.«⁸⁶

I jämförelse med andra liknande utbildningar var Hvita Korsets sköterskeskola dyr. Enligt Höjer och Stéenhoff kostade en fyra månaders utbildning till barnsköterska i Stockholm mellan 400 och 500 kronor.⁸⁷ Med tanke på att Hvita Korset tog in nya elever åtta gånger om

året och sammanlagt utexaminerade cirka 150 barnsköterskor per år måste omsättningen ha varit betydande. Enbart elevavgifterna torde ha genererat närmare 100 000 kronor per år. Därutöver tillkom inkomster från förlossningsavgifter, inackorderingsavgifter för mödrar, vårdavgifter för barn, vårdavgifter för vuxna som vistades på sjukavdelningen, försäljning av spädbarnsutstyrslar som eleverna sydde under sin utbildning samt från platsförmedlingen.

Dessutom måste Hvita Korset ha tjänat pengar på att eleverna utgjorde en väsentlig del av arbetskraften. År 1927, under anstaltens glansdagar, fanns utöver eleverna och makarna Stéen åtta anställda: fyra sköterskor som ansvarade för varsin avdelning, två manliga militära sjukvårdare som fungerade som lärare, en skolkökslärarinna, en sömnadslärarinna samt en läkare som inte var anställd men som besökte anstalten varje dag. Skötseln av barnen, städning, tvättning, sömnadsarbeten, matlagning med mera utfördes av eleverna.

År 1928 uppgav makarna Stéen själva att 1 500 »barnavårds-systrar« hade examinerats från Hvita Korset sedan utbildningen startat.⁸⁸ Det var dubbelt så många barnsköterskor som Sällskapet Barnavård examinerade under sina första femton år.⁸⁹ Bara tre år senare påstod man sig ha utexaminerat 2 500 »Hvita Kors-systrar«, som då förutom platser hos familjer hade fått anställning på barnhem, sjukhem, ålderdomshem, sinnesslöanstalter med mera.⁹⁰ Faktum är att Svenska barnsköterskeföreningen ansåg att Hvita Korset producerade så många barnsköterskor att det förstörde arbetsmarknaden:

... arbetsmarknaden överflödar av sköterskor med deras bristfälliga kunskaper. Dessutom driver anstalten reklam för sin verksamhet, som är föga tilltalande på detta område, och kläder sina elever i en dräkt som ingiver förtroende hos icke initierade, långt utöver vad den förtjänar.⁹¹

År 1924 hade Svensk sjuksköterskeförening uppmärksammat att Hvita Korsets utbildning devalverade värdet av sjuksköterskornas treåriga utbildning när det var möjligt att ta en fyra månaders kurs på Hvita Korset och sedan kalla sig sköterska.⁹² Från fackligt håll fanns alltså väsentlig kritik, som efter myndigheters inspektioner på 1930- och 1940-talen skulle bli alltmer högljudd. År 1930 an-

märkte inspektörer från Medicinalstyrelsen att varken lärarna eller läromedlen, som var författade av Julia Stéen själv, levde upp till de krav på kompetens och tillförlitlighet som var erforderliga för utbildningen. Man kritiserade vidare att läkaren inte deltog i undervisningen och att elevavgifterna var höga.⁹³ Makarna Stéen ansåg att Medicinalstyrelsen inte hade inspektionsrätt över deras utbildning och JO-anmälde myndigheten, ett mål som de förlorade.⁹⁴ Gustaf Stéen dog 1933, men Julia Stéen drev företaget vidare fram tills att verksamheten fick stänga 1943 och företaget gick i konkurs 1945.

Makarna Stéen byggde ett affärsimperium på vad de hävdade var expertis i förlossnings-, spädbarns- och sjukvård samt omtanke om de ogifta mödrarnas situation. Men de statliga experterna kom att kalla vården »okunnig«, metoderna »föråldrade« och att de »ockrade« på ogifta mödrar samt flickor från landsorten som ville få en gedigen utbildning.⁹⁵ I vår samtid beskrivs Julia Stéen som en driftig kvinna och pionjär,⁹⁶ vilket hon helt säkert var, men den långa historien om hennes och Gustaf Stéens företag är mer komplex. De gjorde ekonomisk förtjänst på sådant som andra ansåg skulle höra till ideellt arbete eller oegennyttiga offentliga uppdrag.

BARNPENSIONAT

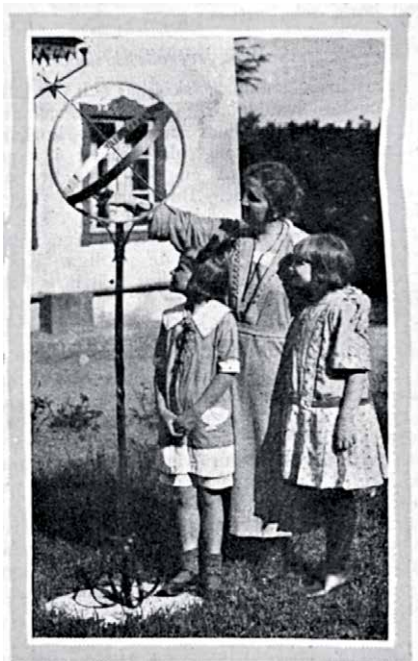
Driften av barnpensionat befann sig också i ett spänningsfält mellan vinning och altruism. Det kommer vi att visa genom att presentera några av de kvinnor som drev barnpensionat kommersiellt för att leva på det. Men först några rader om vad tidnings- och annonsmaterial kunnat berätta om barnpensionaten som professionella verksamheter.

När barnpensionaten annonserade betonades gärna den »be-tryggande«, »sakkunniga« och »goda« vård som erbjöds. Innebördens av den goda vården förändrades dock gradvis över åren,

vilket till exempel synliggörs genom de professioner som nämns i annonserna. Till en början var barnpensionaten en sjuksköterskedominerad verksamhet och då lyftes sjuksköterskeyrket fram i företagsnamn – exempelvis Syster Majas barnpensionat – och genom att sjukskötersketitlar skrevs ut i annonserna. Att medicinsk kompetens var betydelsefull förstärktes också genom att annonserna uppgav namngivna läkare, antingen som referens som gick i god för barnpensionatets kvalitet eller för att de var anlitate för att göra regelbundna läkarkontroller på barnen under vistelsen.

I den långa artikel med rubriken »Där alla barn bli snälla – och fiskleverolja smakar gott« som 1924 presenterade de första barnpensionaten ordas också något om de kvinnor som drev verksamheterna. Artikeln låter förstå att Gerda Lundgren, som 1909 startade Krokens Konvalescenthem i Billingen i Västergötland, var sjuksköterska utbildad på Sophiahemmets sjuksköterskeskola. Tyra Rinman, som startade barnpensionat 1914, var sjuksköterska som arbetat på en liknande institution utanför Dresden i Tyskland där hon studerat, och både Syster Majas barnpensionat som startade 1915 och Kolmårdens Konvalescenthem drevs av utbildade sjuksköterskor.⁹⁷ Bara för en av de nämnda barnpensionatsförestandarna berördes ingen yrkestitel, det gällde Ester Hill på Solviks barnpensionat. I en annan artikel kan vi dock utläsa att hos henne fanns minst en sjuksköterska anställd och att hon själv var utbildad kindergartn lärarinna.⁹⁸

Under de år som barnpensionaten existerade skedde en professionalisering av barnvården och med den följde en förskjutning i synen på barns behov. Den gick från ett fokus på medicinsk kontroll och passning till ökat fokus på kognitiv utveckling och lek.⁹⁹ Den här förändringen syns tydligt i såväl barnpensionatens annonser som i artiklar om barnpensionat. Över åren blev sjuksköterskorna mindre vanliga, i takt med att andra titlar kopplade till barnspecialiserade yrkesutbildningar ökade. Det var först olika typer

Fröken Hill, pensionatets föreståndarinna, förklarar solvisaren för två av sina små skyddslingar.

**Bild 46. Ester Hill. Foto ur Solvik
– ett barnens paradīs. Idun 1922,
nr 27, s. 652.**

av barnsköterskor och lärarinnor, därefter förskollärare, lekledare, fritidsledare och socialpedagoger.

Att det var viktigt att den som drev barnpensionat hade en utbildning, eller i alla fall hade god kompetens inom området, framgår i tidningsartiklar. Lullu Welander som över åren drev flera barnpensionat hade studerat barnpensionat i Frankrike.¹⁰⁰ Fröken Elsa Palmgren som drev barnpensionatet Sturehof hade genomgått en utbildning till barnhemsföreståndare via Svenska fattigvårdsförbundet och hennes efterträdare fru Sandra Mellerstedt var utbildad via sällskapet »Barnavård».¹⁰¹ Fru Solveig Way-Matthiesen som drev barnpensionat i sin sportstuga var »friluftsentusiast, scoutledarinna och föreståndarinna för en lekskola»,¹⁰² och barnpensionatet Masesgården startades av makarna Iwar Hellström och Stella

Krüger-Hellström »först efter ingående konferenser med Stockholmsläkare och barnpsykologer».¹⁰³

Artiklar såväl som annonser lät alltså förstå att de som drev barnpensionat var både välutbildade och kunniga. Och hade de inte en fin utbildning i bagaget så användes, under hela tidsperioden, titlarna »fru» och »husmor» som ytterligare visar att de som drev barnpensionat huvudsakligen var kvinnor. Bara vid några en-

Jag vill härbärgera ett dussin barn

därför försöker jag få hyra ett hus i Stockholms närhet. Detta hus vill jag göra till ett verkligt hem för barn, vars föräldrar är på resa, för tillfället befinner sig utan hemhjälp eller på grund av andra svårigheter inte vet, var de skall placera sina barn. Jag vill inte bara ge dem den vård och disciplin de behöver som blivande ansvarskännande människor utan också värme och kärlek.

Kommunalnämnder och prästerskap, skolstyrelser och privatmäniskor, kom med ett förslag på hus! Det behövs barnpensionat allt mer och mer!

Bästa referenser lämnas. Ring 51 27 21 eller skriv "Barnpensionat", AB:s huvudkontor, fvb.

Bild 47. *Aftonbladet* 10/12 1951, s. 9.

staka tillfällen har vi sett exempel på att ett gift par eller en man stått som ansvarig för ett barnpensionat. Tillsynen av barn var en kvinnligt kodad verksamhet och därmed kunde titlar som »fru« och »husmor« också signalera kompetens, om än av mer vardaglig och hemlik art. Kanske kunde annonser med de titlarna rent av ge ett ännu mer pålitligt intryck genom att antyda att barnen där hade en ställföreträdande mamma.

Med hjälp av artiklar och intervjuer med kvinnor som drev barnpensionat kan vi förstå att det bland flera av dem fanns en vilja att få rå sig själva, att inte behöva arbeta för någon annan än sig själv eller försörjas av en man. Det kunde också finnas en genuin önskan att ta hand om barn. Ett exempel på hur kärleken till barn kunde uttryckas finns i en annons från 1951 där annonsören söker ett hus att driva barnpensionat i. Annonsören, som vi antar är en kvinna, förklarar att huset ska göras till »ett verkligt hem för barn« och att hon inte bara vill ge dem »den vård och disciplin de behöver som ansvarskännande människor utan också värme och kärlek« (bild 47). Genom att betona behovet av barnpensionat som tar hand om barn vars föräldrar har svårigheter att veta var de ska placera sina barn, framstår annonsörens vilja att starta affärsverksamhet vara

något som helt enkelt ska göras för barnens skull. Men för att ett barnpensionat skulle gå runt kunde det behövas ganska många inackorderingar. Artiklar och annonser vittnar om att det fanns många barnpensionat som bara drevs under en kortare period eller ett par år. Andra lyckades leva länge på sina verksamheter. I det följande ska vi bekanta oss närmare med en av dem: »Syster Sigrid Karlson« i Kolmården.

SJUKSKÖTERSKA I SKÄRNINGSPUNKTEN MELLAN FÖRETAGANDE OCH FÖRENINGSLIV

Sigrid Karlson, »Syster Sigrid« (1887–1963) från Norrköping, hade ett barnpensionat som kallades Kolmårdens Konvalescenthem för barn. Det drev hon i 46 år, från 1917 ända fram till sin död 1963. Det innebär att hon var verksam under nästan hela den period då det överhuvudtaget fanns barnpensionat i Sverige.

Sigrid Karlson hade studerat till sjuksköterska vid Röda Korsets sjuksköterskeskola och specialiserat sig på barnsjukvård vid Sackiska barnsjukhuset i Stockholm. Efter några års arbete startade hon 1917 Kolmårdens Konvalescenthem för barn, först i en villa i Krokek och sedan i det stora Solåsen uppe på en höjd med utsikt över Bråviken.¹⁰⁴ Solåsen var även Sigrid Karlsons hem. Hon gifte sig aldrig men under många år arbetade och bodde även husan Lina där och ett av inackorderingsbarnen som stannade kvar som Sigrid Karlsons fosterbarn.¹⁰⁵

Trots att Kolmårdens Konvalescenthem för barn i sitt namn specificerades som just ett konvalescenthem så beskrevs det återkommande som ett barnpensionat. Det presenterades till exempel som ett sådant i den hyllande artikeln om barnpensionat som publicerades i *Dagens Nyheter* 1924,¹⁰⁶ i en tidningsartikel från 1961¹⁰⁷ och när Sigrid Karlson själv annonserade verksamheten i slutet av 1950- och början av 1960-talet. Hon var visserligen sjuksköterska

och hade läkarkontakter, men vi ser ingenting som tyder på att hon särskilt efterfrågade barn som var sjuka eller klena, så som begreppet konvalescenthem antyder. Säkert var begreppet praktiskt och genom att använda båda begreppen omväxlande vidgades möjligen kundgruppen. Kanske var konvalescenthem det mest gångbara ordet vid etableringen 1917, medan barnpensionat under åren blev ett modernt ord som bättre motsvarade den verksamhet som Sigrid Karlson bedrev.

Kolmårdens Konvalescenthem för barn var ett av de barnpensionat som 1941 blev anmodat att svara på den enkät som Socialvårdskommittén skickade ut. Enkäten var riktad till barnhem, vilka lydde under särskilda paragrafer i barnvårdslagen. Det medförde att vissa frågor inte riktigt passade barnpensionatens förutsättningar. Sigrid Karlsons enkät blev därför bara delvis ifylld och hon har bilagt ett handskrivet brev riktad till Barnvårdskonsulenten Herr A. Fagersten i Linköping, där hon förklarar svårigheten att svara korrekt och ber om instruktioner för de olika blanketterna. Någon i Socialvårdskommittén har sedan stämplat »barnpensionat« på enkäten och markerar därmed att Sigrid Karlsons verksamhet inte skulle betraktas och utredas som ett barnhem.¹⁰⁸

Enkätsvaren och brevet ger intressant information om driften av Kolmårdens Konvalescenthem för barn. Vi får bland annat veta att det var Karlson själv som stod för verksamheten och som ägde den stora villan Solåsen. Hon skrev att hon krävde in läkarintyg innan barnen fick komma, att hon tog emot såväl konvalescenter som friska barn mellan 3 och 12 år samt att barn hade mottagits från hela Sverige liksom från Norge, Danmark och Finland. Priset 1941 var 9 kronor per dag, samma för alla. Hon uppgav också att den medicinska konsult som hon anlätade, professor Adolf Lichtenstein, rekommenderade att högst 10 barn inackorderades samtidigt. Vid årsskiftet 1940–1941 fanns inga barn på Solåsen, men Karlson uppgav att under året hade totalt 32 barn, under olika långa tidsperi-

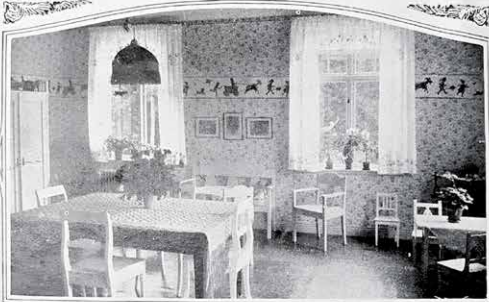
Sofären

KOLMÅRDENS KONVALESCENTHEM FÖR BARN

Tel. Kolmården 42

Hemmet ligger på Kolmårdens södra sluttning, helt nära Bråviken, 2 mil från Norrköping (bussförbindelse) och 1,7 km. från Krokeks järnvägsstation, som ligger 145 km. från Stockholm.

Barn i åldern 3—12 år mottagas i inackordering. Läkareintyg fordras att smittosam sjukdom ej föreligger.

Läkrum

Badhus i Bråviken. Simundervisning.

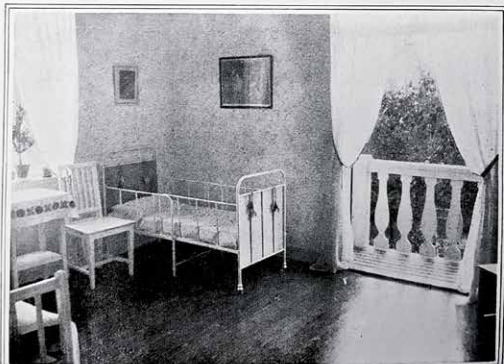
Soliga rum med varmt och kallt vatten. Värmeledning. Barnen böra medföra minst 6 ombyten underkläder, badlakan, en påse för orena kläder samt en filt, allt tydligt märkt och upptecknat på en medföljande lista.

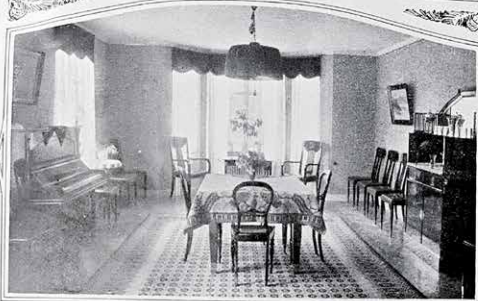
Utsikten

Gästrum

Soorum

Matsal

Anhöriga kunna besöka barnen efter meddelande pr telefon.

Vederbörande läkares särskilda önskningar angående dieten beaktas noggrant. Läkare från det närbelägna Kolmårdssanatoriet besöker hemmet då så erfordras.

Referenser:

Stockholm Professor A. LICHTENSTEIN
Överläkare HARALD ERNBERG

Göteborg Professor ARVID WALLGREN

Norrköping Docent G. LINDBERG

Pensionspriset är kr. pr dag och erlägges förskottsvis för månad eller längre tid.

Förfrågningar besvaras pr post och telefon.

Postadress: Krokek,

SIGRID KARLSON

Rödakors.syster

oder, varit inackorderade på barnpensionatet.¹⁰⁹ Om det här var en representativ siffra för samtliga år är det möjligt att upp emot 1 500 barn varit inackorderade hos Sigrig Karlson under hennes verksamma år. Kanske är det till och med en låg siffra. I en artikel publicerad 1957, då Sigrig Karlson fyllde 70 år, bedömde författaren att så många som »inmot 2 000 sjuka och klena barn« vistats på Kolmårdens Konvalescenthem.¹¹⁰

Av Sigrig Karlsons enkätsvar kan vi förstå att det under perioder var full aktivitet på Solåsen. Hon skriver att där fanns en kokerska, en barnsköterska, ett biträde, en husa och en gårdskarll anställda. Dessutom tog hon emot elever halvårsvis. Gårdskarllen fick timlön (80 öre), medan de andra fick mat och husrum (så kallat fritt vivre). Eleverna fick ingen annan ersättning än så, men övriga ersattes med kontant månadslön enligt följande: kokerska 80 kronor, barnsköterska 75 kronor, biträde 40 kronor, husa 50 kronor. Vad gäller barnpensionatets ekonomi berättade Karlson vidare i det handskrivna brev som bilagts enkäten att:

Barnen komma hit i regel på läkares rem. alltid från föräldrahemmen och vistelsen bekostas ju alltid av föräldrarna, vem som i realiteten betalar har man ju ingen anledning att forska efter. Vistelsen är ju avsedd som konvalescentvård eller då föräldrarna resa utomlands blir det ju en ren pensionatsvistelse – Angående blankett C så är rörelsens ekonomi så förbunden med min personliga att utdrag ur räkenskaperna skulle bli ganska missvisande.¹¹¹

Av citatet får vi veta att Sigrig Karlson inte separerade sin egen privata ekonomi från barnpensionatets. Vi får också veta att barnens vistelser alltid betalades av föräldrarna, men att det kunde finnas andra som stod för kostnaden. Vilka det var tyckte hon sig inte ha anledning att undersöka vidare.

Att det alltid var föräldrar som betalade barnens vistelser ändrades så småningom för vissa barn. Föreningen Östergötlands Barn (FÖB) betalade nämligen för inackordering av en del barn hos Sigrid Karlson. Det är en särskilt intressant aspekt av verksamheten, och något som behöver diskuteras i relation till Karlsons aktiva samhällsengagemang, som vi ska gå närmare in på.

Sigrid Karlson var mycket aktiv i föreningslivet och lokalsamhället. Hon var bland annat kyrkvärd och ledamot i Krokeks församlings kyrkoråd och kyrkofullmäktige,¹¹² var med och bildade Krokeks hembygdsförening där hon var styrelseledamot¹¹³ och var engagerad i föreningen Över gränserna, varigenom hon ägnade sig åt finskt vänortarbete och tog emot finska krigsbarn. Hon var även med i uppstarten av Föreningen Östergötlands Barn (FÖB) som ägnade sig åt hjälpverksamhet för behövande barn. Föreningen bildades 1921 och tog som sitt första uppdrag att finansiera ett barnsjukhus i Linköping.¹¹⁴ Sigrid Karlson valdes in som suppleant i FÖB:s centralstyrelsen 1945¹¹⁵ och hade sedan styrelseuppdrag ända fram till 1962. Dessutom var hon ordförande för FÖB:s lokalförening för Lösing-Kvarsebo.¹¹⁶

Genom att undersöka FÖB:s arkiv har vi sett att de bekostade och förmedlade barn till Kolmårdens Konvalescenthem för barn. Under 1954 placerade de 15 barn från april till oktober.¹¹⁷ Förslaget om att så skulle ske lades fram vid ett sammanträde med FÖB:s centralstyrelse¹¹⁸ och vid årsmötet för FÖB:s lokalföreningars representanter året innan:

Fru Löfgreen framlade ett förslag att två platser skulle beläggas av FÖB på Kolmårdens Konvalescenthem för barn, Solåsen, Krokek under tiden 1/4–1/10. Kostnaderna beräknas belöpa sig till c:a 7.300 kronor. 1954 skulle bli ett experimentår. Förslagsvis kunde kollektmedlen användas. Frivilliga bidrag kunna insättas på FÖB:s postgirokonton. Diskussion följde på förslaget, och det visade sig att re-

Bild 49. Foto från Kolmårdens Konvalescenthem för barn. Utan årtal.

Ur FÖB:s tidning *Blåklinten*, 1954, nr 1, s. 13.

Bild 50. Sigrid Karlson. Utan årtal. Fotograf okänd.

Ur FÖB:s tidning *Blåklinten*, 1963, nr 4, s. 11.

presentanterna enhälligt godkände att det framlades på Årsmötet. Fru Rydberg Linköpings lokalförening bad att en tredje plats skulle reserveras för Linköping, då lokalföreningen hade BD-medel som kunde användas på ovanstående sätt.¹¹⁹

Trots att Sigrid Karlson som beslutande medlem i föreningen och ägare av det aktuella hemmet måste betraktas som jävig verkar hon själv ha varit närvarande och röstat för förslaget. Att hon satt på två stolar och kunde tjäna en bra peng på föreningens hjälpverksamhet verkar inte ha bekymrat vare sig henne själv eller föreningen. År 1954 noterades vid FÖB:s centralstyrelses möte att 7 320 kronor inbetalats till Kolmårdens Konvalescenthem för inackorderingsavgift mellan april och oktober,¹²⁰ vilket bekräftades av föreningens ekonomiska tablå.¹²¹ I FÖB:s kassaböcker ser vi sedan att regelbundna utbetalningar på mellan några hundra kronor och upp till

ett par tusen kronor per år gjordes till Kolmårdens Konvalescenthem. Det skedde ända fram till och med 1962. Föreningens medel gick således under många år rakt in i Sigrid Karlsons verksamhet. Det visar hur den filantropiska barnvården understödde den kommersiella och hur de på så vis drog nytta av varandra.

BARNPENSIONATSFÖRESTÅNDARINNOR SOM MINNS

Under de år som Sigrid Karlson drev sitt barnpensionat i Kolmården hann många andra barnpensionat både öppna och stänga. Som vi nämnt ökade antalet nya barnpensionat som annonserade efter andra världskriget, vilket vi tolkar som att efterfrågan på barnpensionat intensifierades och det ledde till nyetableringar. Vi ska nu närma oss två av de kvinnor som drev barnpensionat i Dalarna under och efter kriget. Den ena är Brita Aschberg (1911–1999) som drev barnpensionatet Kullen i den byggnad som nu är Greens hotell i Tällberg. Hon startade verksamheten 1943 och barnpensionatet var igång till 1947. Den andra är Margareta Indebetou (1899–1995) som drev barnpensionatet Björken i Söderbärke mellan 1948 och 1978. Dessa båda intervjuades under tidigt 1990-tal i Ylva Mårtens arbete med radioprogrammet *Jag minns mina barnpensionat*.¹²² Eftersom vi haft tillgång till originalupptagningarna kan vi här ge en bild av vad Aschberg och Indebetou långt senare mindes och kunde berätta om sina verksamheter. Förutom Mårtens bandupptagningar har Aschbergs egna ord bevarats i hennes memoarer *På grund av kärlek* (1984) och *Vad är av vikt?* (1991). I det följande ger vi en sammanställning av vad Aschberg och Indebetou berättade om hur deras barnpensionat drevs och fungerade.

Det finns både likheter och skillnader mellan Aschbergs och Indebetous verksamheter. En viktig skillnad är att barnpensionaten var i gång vid olika tidpunkter. När Brita Aschberg stängde Kullen

1947 öppnade Margareta Indebetou Björken året därpå, 1948. De var alltså aldrig varandras konkurrenter. Snarare kan man tänka att föräldrar som först inackorderat sina barn på Aschbergs barnpensionat därefter kan ha intresserat sig för Björken, eftersom båda var belägna i Dalarna.

Till likheterna hör att Aschberg såväl som Indebetou hade en bakgrund i övre medelklass och överklass. Vid den tid då de startade sina barnpensionat hade de också utbildning och lärarinneerfarenhet. Aschberg hade arbetat utomlands som ensamjungfru och gymnastiklärare. Hon gifte sig ung och fick snabbt fyra barn.¹²³ Barnpensionatet startade hon genom något av en slump, när hon efter en påfrestande skilsmässa stod ensam med dåliga finanser och fyra barn mellan 5 och 11 år gamla. Hon fick då av Lilly Crafoord-Wallenberg erbjudandet att bo gratis på den stora gården Kullen, och från henne kom också idén om att ta in barninackorderingar.¹²⁴

Margareta Indebetou var ogift, utbildad lärarinna och hade arbetat 16 år på internatskolan Viggbyholm innan hon startade Björken. Hon närde en barndomsdröm om att driva barnhem och berättade senare för Ylva Mårtens att inspirationen kom från den illustrerade berättelsen »Lisas framtidsplaner« av Elsa Beskow som hon läste när hon var åtta år (bild 54).¹²⁵ Indebetou fick dock aldrig stöd av sina föräldrar, vare sig för tanken om att driva ett barnhem eller för att utbilda sig till barnsköterska. De uppmanade henne i stället att utbilda sig till lärarinna. Det var inte förrän båda föräldrarna dött som Indebetou i fyrtioårsåldern först tog sig an ett fosterbarn och sedan köpte det stora huset Björken för att starta en egen barnverksamhet.¹²⁶

Aschberg beskrev själv sin verksamhet som ett barnpensionat,¹²⁷ men Indebetou tog vid intervjun med Ylva Mårtens avstånd från det begreppet. Hon menade att flera av de barn hon tog hand om blev kvar långa tider och vissa under hela barndomen. För dem var Björken ett hem, och man bor inte permanent på ett pensionat, utan i ett hem, betonade hon bestämt. Enligt henne var Björken ett barnhem.¹²⁸

Bild 51. Brita Aschberg. Utan årtal. Fotograf okänd. Bild ur Aschberg, 1984.

Bild 52. Margareta Indebetou. Utan årtal. Fotograf okänd. I privat ägo.

Under verksamhetstiden bedömdes det dock av andra som ett barnpensionat. Exempelvis blev det 1961 omnämnt som sådant när *Expressen* listade de barnpensionat som Socialstyrelsen då kände till.¹²⁹

Både Aschberg och Indebetou var bosatta i de stora hus där verksamheterna bedrevs. Med Aschberg bodde även de fyra egna barnen. Sammanlagt med inackorderingarna fanns det då tidvis mellan 20 och 25 barn i huset. Till att börja med kom barn som hade egna barnsköterskor med sig, men det tyckte hon blev besvärligt. Hon fattade så beslutet att det bara fick komma barn utan barnsköterskor eller mödrar i sällskap. Den övre åldersgränsen sattes till tolv år.

Indebetou hade först ett fosterbarn men efter årens lopp kom tre inackorderingar att efter överenskommelse med föräldrarna stanna permanent. Slutligen adopterades två av barnen och två hade hon som fosterbarn. Utöver dessa adoptiv- och fosterbarn hade In-

Inkomst		Utgift	
Sol. inakt.	300.-	fröskole	4.50
	900.-	bo-kost.	2.-
militärs	40.-	kollekt	5.-
Sol. inakt	300.-	kyrka	1.25
Sol.	150.-	målbok	-75
ef. ?	400.-	med	10.95
" 24/4	500.-	ritblock	2.25
	2590.-	wahneragg	45.-
		bilar	9.35
		pt.	3.50
		bus	-75
		pressad	2.50
		ritblock	-50
		kam	-50
		gullebarn	20.-
		mål-bk	1.-
			169.90
		havaré	2.40
		målbok	-75
		strumpor	7.25
		bio	1.50
		klippappis	1.50
		bio	-75
		ritblock	-65
		lotter	1.50
		adv. kal.	1.-
		skolan	1.-
		jularbete	2.45
		strumpor	8.50
		skolan	-60
		porto	-75
		taika	8.-
		gullebarn	5.-
			153.70

Bild 53. Kassabok för ett av de barn som vistades en längre tid på Björken. Indebetou har fört in alla utgifter för barnet så att föräldrarna senare kan ge henne rätt ersättning för utlägg. Kassaboken visar utgifter för exempelvis bio, ritblock, lotter, adventskalender och strumpor. I privat ägo.

debetous Björken tillstånd att ha tio barn inackorderade. Det var inte alltid fullt men då behövdes hjälp för att sköta verksamheten. Under 7-8 år hade hon en anställd, Edith, och under många år var det två fruar från området som varannan dag turades om att hjälpa till i hushållet. Under vissa perioder fanns där även barnsköterskepraktikanter.

Både Aschberg och Indebetou beskriver att det var lätt att driva verksamheterna. Aschberg beskriver det så här:

Att hitta ett barnpensionat där man kunde känna sig något så när lugn för sina barn var inte lätt de här åren. Jag beslöt att ta emot barn och fick snart och lätt vind i seglen. Inte med en rad annonserades det. Adressen spreds med djungeltelegraf. Några vänner kom upp med sina barn

och bodde på Långbergsgården. De kom och hälsade på mig och såg, vad jag kunde erbjuda, och lät barnen stanna hos mig. Kullen var ju stort och rymligt med sina 14 rum, trädgården rikligt tilltagen. Det fanns ingen genomfartsväg i närheten och sjön låg på betryggande avstånd. Jag rekommenderades tydligen till vänner och bekanta i Stockholm och snart började beställningarna trilla in. En kokerska anställdes och två städerskor från byn kom som daghjälp, bäddade alla sängar och höll huset snyggt. Senare kom också en gammal vän, Vera Schmidt som lektant.¹³⁰

Aschbergs Kullen, som var igång i fyra år, får här representera ett av alla de barnpensionat som fanns under en kortare period. För Indebetou, som hade Björken i trettio år, liksom för Sigrid Karlson, var barnpensionatet ett sätt att leva under en mycket lång tid. Men stora hus kan vara dyra i drift, och möjligheten att bo kvar kan ha krävt att det kom nya inackorderingar.

Som framgår av citatet ovan behövde Aschberg ingen marknadsföring. Det räckte med rekommendationer från vänner och bekanta. Inte heller Indebetou verkar ha behövt särskilt mycket marknadsföring. Hon minns att hon hade en liten broschyr som hon skickade runt och hon publicerade också någon enstaka annons – som vi inte har hittat via den digitala tidningsdatabasen – men framför allt verkar informationen om Björken ha spridits från mun till mun. Detta är ytterligare belägg för att vår kartläggning av barnpensionat som gjorts genom att söka i den digitaliserade tidningsdatabasen inte fångat in alla de barnpensionat som fanns. Gissningsvis fanns det fler barnpensionat än Aschbergs och Indebetous som gick runt på samma sätt utan att behöva marknadsföras.

I intervjun med Ylva Mårtens berättade Indebetou små anekdoter och finurligheter om vad barn som varit inackorderade hos henne gjort och sagt, och man kan där ana en genuin omsorg om barn. Om en liten pojke som kom till henne vid ett flertal tillfällen

Lisas framtids-planer

Jag tänker köpa ett stort vitt hus på landet, och alla små fattiga barn utan far och mor ska få bo där hos mig.

Och nya kläder ska de få — jag vet redan precis, hur de ska vara klädda.
Och flickorna ska få var sin docka och ossarna båtar eller hästar.

Och så skall jag ha skola med dem.

Och var kväll skall jag bada dem i ett stort badkar.

Akvarell för Jultomten av ELSA BESKOW.

Utom på sommaren, för då bada de förstäs i öppna sjön.

Och ibland gå vi ut i skogen och ha matsäck med.

Och så åka vi hem i hälass.

Och på julafton tänker min bror vara Julbock och künima med en stor säck julkäppar.

Och varenda kväll stoppar jag täcket om dem och kysser dem till god natt, så att det känns, som om jag vore deras riktiga mamma.

UTDRAG UR YLVA MÅRTENS INTERVJU MED MARGARETA INDEBETOU

MÅRTENS: Så att det här med Barnpensionat, det är någonting som du aldrig har velat att det ska heta?

INDEBETOU: Nej jag har velat att det ska heta barnhem och det grundar sig på en berättelse av Elsa Beskow som jag läste när jag var 8 år.

MÅRTENS: Vad hette den?

INDEBETOU: Ja den kan du få se sedan, den hänger på väggen där ute.

MÅRTENS: Ja.

INDEBETOU: Lisas framtidsplaner. Den kom med en jultidning 1907. Då var jag 8 år, alltså jag är född (18)99. Och då så ögonblickligen sa jag »så här ska jag ha det när jag blir stor« och den drömmen hade jag kvar, den baktanken hade jag hela tiden ända till jag var 40 år då började jag med Björken. Och NN [anonymiserad, vår anm.] var den första som kom, till mig.

MÅRTENS: Så du ville ha ett barnhem helt enkelt?

INDEBETOU: Ja jag ville ha ett barnhem helt enkelt och jag ville ha en utbildning till barnhemsföreståndare men det dög inte för mina föräldrar. Du vet småstäder i början av 1900-talet det var något alldeles extra fint det (skratt) att höra till den så kallade överklassen där.

MÅRTENS: Vad var det som var så speciellt? Varför ville du ha ett barnhem?

(...)

INDEBETOU: Därför att jag tyckte att det lät så underbart. Du ska få läsa sagan, eller berättelsen, sen så ska du få se att du tycker det också. Då kommer du också vilja ändra om ditt liv och skaffa ett barnhem (skrattar).

(...)

MÅRTENS: Men det var alltså en barndomsdröm som gick i uppfyllelse?

INDEBETOU: Mm.

Mårtens: Men det kan inte bara ha varit den här sagan som gjorde att du ville ...?

INDEBETOU: Jo, det var det faktiskt. Jag hade den med mig hela livet. Hela livet har jag haft den som grund för detta ... som blev Björken.

MÅRTENS: Men var det inte livet omkring dig? Du kommer själv från en, som du säger, så kallad överklassfamilj.

(...)

MÅRTENS: Var det inte det också att du hade verkligheten omkring dig? Att det fanns många fattiga barn utan föräldrar som du ville ...?

INDEBETOU: Det reflekterade jag nog inte över. Du förstår 1907 var det som det stod i en jultidning och då hade jag just fyllt 8 år. Och då var ju samhället ett helt annat än vad det är nu så att man hade ju inte barnen samlade på samma sätt i klass utan de var mera familjebarn, också om det var fattigt och dåligt. Och det står ju där om de som inte har någon pappa och mamma.

MÅRTENS: Så att du visste inte att det fanns såna barn eller?

INDEBETOU: Jo, jag visste naturligtvis att det fanns barn som inte hade några föräldrar men det växte kanske lite i fantasin också.

MÅRTENS: Ja

INDEBETOU: Och när pappa och mamma ville att, eller det var egentligen mamma som ville att jag skulle utbilda mig till lärare och jag sa aldrig i livet och det här stred jag med ända till jag, ja ända till jag slutade skolan så stred jag med detta; aldrig i livet lärare! Och när jag så småningom ... gav jag med mig så mycket så jag sa möjligen småskollärare. »Neej, inte kan du sitta i en skola långt borta i en bondby och inte träffa några bildade människor och bla bla bla bla«. Du vet. (skratt)

MÅRTENS: (skratt)

INDEBETOU: Eller rättare sagt du vet väl inte. För du är så pass mycket yngre än jag.

MÅRTENS: Jo men jag kan tänka mig.

INDEBETOU: Ja, och sen var mamma uppe i Stockholm och så kom hon hem, och berättade ... Vi bodde i Nyköping, så kom hon hem och sa: »Jag har varit uppe på Anna Sandströms högre lärarinneseminarium. Du får börja där i höst.«

MÅRTENS: Jaha?

INDEBETOU: Jag vill inte sa jag. Jag vill ju inte ha detta. Jag vill bli barnsköterska. Jag vill ha barnsköterskeutbildning. »Neheej, det kan du inte gå. Det får du inte. Du kan inte gå som barnpiga hela livet.« Det var deras ... det var mammas inställning.

sade hon att »honom älskade jag«. Hon verkade också trygg i att barnen haft det bra och trivts på Björken. Att det kan ha funnits barn som kände sig övergivna av föräldrarna, vilket Ylva Mårtens frågade om, var i alla fall inget som hon i efterhand kunde erinra sig. Visst kunde barnen vara lite ledsna men det var oproblematiskt.¹³¹

Barnen som inackorderades hos såväl Aschberg som Indebetou verkar främst ha varit från övre medelklass och överklass. En del av föräldrarna bodde utomlands. Indebetou berättade att hon ofta hade en liten grupp barn som var hos henne längre perioder, eller som var återkommande. Därtill kom ett större antal som var inackorderade kortare tider. På båda barnpensionaten inackorderades också »problembarn«¹³² och »barn med störningar«¹³³ som placerades där på förfrågan av offentliga verksamheter inom barnvården. Aschberg fick löpande inackordera barn med problem efter överenskommelse med barnpsykiatrikern Elsa-Britta Nordlund.¹³⁴ Indebetou fick förfrågningar från »barnpsyket« i bland annat Uppsala, och ibland skickade de henne barn som hon inte ansåg sig mäktat med utan sände tillbaka.

Att små privata verksamheter som dessa två fick förtroende av en etablerad barnpsykiatriker och av offentliga barnvårdande institutioner att inackordera barn som ansågs problematiska är intressant. Det visar att barnpensionaten, trots sina kanske avlägset belägna placeringar i landet, alltså var kända för andra professionella som arbetade med barn och att de ansågs som så pass bra att de kunde användas vid behov. För barnpensionatsförestandarna blev de här kontakterna en ytterligare konsumentgrupp. Vi vet inte vad de tog betalt för dessa barn och om de som placerade dem fick betala extra för att barnen ansågs som problematiska, men vi kan konstatera att Aschberg och Indebetou på det här viset genererade vissa inkomster via den offentliga vården.

Aschberg menar att hennes barnpensionat gick »utomordentligt bra«¹³⁵ och att hon och barnen blev väl försörjda. Hon skriver

att hon hade kunnat driva stället vidare och att hon fått löfte av barnavårdsnämnden i Falun att nämnden skulle fylla tolv platser om året. Men så blev det inte. Praktiska bekymmer uppstod då Lilly Crafoord-Wallenberg beslutade sig för att sälja huset, och Aschberg hade dessutom träffat en ny kärlek och bestämt sig för giftermål. Därmed blev det 1947, som hon skrev i memoarerna, dags för ett nytt kapitel i livet.¹³⁶ Varför Indebetou beslutade sig för att stänga och flytta 1978 berättade hon inte i intervjun med Mårtens. Men vid det laget var hon närmare 80 år. Hon lät förstå att det då fortfarande fanns barn som behövde Björken, så kanske hade barnpensionatets verksamhet kunnat fortsätta, om det inte varit för Indebetous egen höga ålder.

Aschbergs och Indebetous berättelser ger oss viktiga inblickar i hur det var att driva barnpensionat. Skillnaderna mellan dem visar att dessa både kunde startas snabbt som en ekonomisk lösning och vara en livsdröm som grott länge. I Aschbergs fall var starten av barnpensionatet en ekonomisk räddningsplanka under en period då hon inte hade någon annan inkomst eller en man som försörjde henne och barnen. För Indebetou blev startsträckan lång innan hon kunde förverkliga drömmen om ett hem med många barn. I gengäld levde hon den drömmen i hela trettio år. Båda två drog nytta av sina utbildningar och tidigare livserfarenheter och kunde med hjälp av barnpensionaten stå på egna ben och leva på sina egna villkor.

AVSLUTNING

De kvinnor vi tecknat porträtt av i det här kapitlet har varit okända inom den barndoms- och utbildningshistoriska forskningen liksom den medicinhistoriska. Detta trots att flera av dem kan beskrivas som pionjärer inom barnavård och var välkända aktörer i sin samtid. De var utbildade, de var driftiga och de verkade i en tid då det var vanligt att kvinnor startade egna - vad vi idag skulle

kalla – vårdföretag. De startade sådana företag dels för att de som kvinnor var utestängda från vissa statliga tjänster, dels för att den privata barnvården var knapphändigt reglerad, vilket lämnade utrymme för uppfinningsrikedom och egna initiativ. Detta har de gemensamt med andra kvinnor som blivit kända för eftervärlden, såsom Sveriges första kvinnliga läkare Karolina Widerström och systrarna Ellen och Maria Moberg i Norrköping som i anslutning till sin barnträdgård startade en av de första utbildningarna till barnträdgårdsledarinnor 1909 – det så kallade Fröbelseminariet.¹³⁷

Varken de privata förlossningshemmen eller barnpensionaten överlevde emellertid sina grundare; med ett undantag – Kroken i Söderbärke – som blev upptagningshem under Allmänna Barnhuset 1933 efter att föreståndarinnorna Gerda Lundgren och Paulina Sundberg donerat egendomen till barnhuset. I övrigt har inte någon av de verksamheter vi studerat i detta kapitel fortlevt i kommunal eller statlig regi.¹³⁸ Det skiljer förlossningshemmen och barnpensionaten från många andra enskilda initiativ såsom barnträdgårdar och barnkrubbor, vilka med tiden kom att inordnas under kommunernas huvudmannaskap. I kapitlet »Striden om en fri marknad« återkommer vi till varför det blev så, men här vill vi dröja vid att föreståndarna för privata förlossningshem och barnpensionat på så sätt blev historiens förlorare – deras livsverk spirade inte vidare. Det kan vara ett skäl till att de har glömts bort, men ett annat handlar om vilka dygder och förtjänster någon blir ihågkommen för.

Den moraliska aspekten av försörjning och företagande – vem som har fått göra vinst på vad – har under den tidsperiod vi studerar varit föremål för debatt. Men det berör oss även idag. Den indignation vi själva kan känna inför det historiska materialet när det framstår som att ogifta mödrar eller klena barn exploaterades i vinningsssyfte bottnar i vad Viviana Zelizer har kallat för »hostile worlds« – vad som framträder som oförenliga världar när intima relationer blir föremål för ekonomiska transaktioner.

On one side, we discover a sphere of sentiment and solidarity; on the other, a sphere of calculation and efficiency. Left to itself, goes the doctrine, each works more or less automatically and well. But the two spheres remain hostile to each other. Contact between them produces moral contamination.¹³⁹

Zelizer menar att det inte enbart är själva monetariseringen av exempelvis vård och omsorg som antas korrumpiera altruistiska avsikter till egenintressen. Själva formen för betalningen har betydelse: är det en kompensation, en gåva eller en rättmätig avgift?¹⁴⁰ Vi har sett hur vårdavgifter på såväl förlossningshem som barnpensionat ibland varit explicita, medan annat tillkommit som olika tilläggsavgifter vid dessa institutioner. Tilläggen får därmed utformningen som ett fritt tillval av kunden, eller som ett utlägg föreståndarinnan gjort och därför behöver kompenseras för. Vi har också sett att såväl förlossningshem som barnpensionat tog emot elever som skaffade sig utbildning eller åtminstone erfarenheter som var bra i cv:t i utbyte mot arbete och kursavgifter. På så sätt förhandlades de oförenliga världarna så att det framstod som godtagbart för alla inblandade att omsorgsrelationer kunde innefatta ekonomiska transaktioner. Men alla i samtiden var inte eniga om detta, villkoren för transaktionerna ifrågasattes liksom kvaliteten på den vård som vissa aktörer erbjöd. Det hängde i sin tur samman med skilda föreställningar om barns behov och vad barn hade rätt till, vilket vi ska diskutera i nästa kapitel.

Barns värde och föräldrars frigörande från sina barn

Synen på barn och hur de har värderats av såväl föräldrar som andra är avgörande för hur de behandlats och tagits omhand. Enligt Viviana Zelizer skedde kring sekelskiftet 1900 ett större skifte i synen på barn och barns värde. Förenklat menar hon att barn tidigare hade ett ekonomiskt värde utifrån det arbete och andra inkomster de kunde bidra med samt den försörjning de kunde bistå med som framtida vuxna när föräldrarna blivit gamla. Barns värde i ekonomiska termer kom sedan att utmanas av att barn fick andra roller i samhället och i familjen. Barnarbete avskaffades till förmån för skolgång och inom familjen blev barn alltmer uppskattade för sitt känslomässiga bidrag. Barn kom så att bli känslomässigt ovärderliga och barndomen närmast något heligt och sakraliserat som föräldrar och andra blev villiga att investera i.¹

Zelizers poäng är att trots demografiska, teknologiska och politiska förklaringar till att barnarbete i västvärlden avskaffades till förmån för en utökad skolgång, så skedde även en kulturell process i vilken synen på barns värde helt kom att förändras – från ett ekonomiskt till ett emotionellt värde. Genom att sätta fingret på sociala konflikter om vad som var moraliskt acceptabelt att tjäna pengar på

och att spendera pengar på när det gäller barn bidrog hon med nya perspektiv på vad som genom historien format relationer mellan barn och vuxna. Ett av hennes exempel visar hur oönskade barn, som föräldrar tidigare betalat för att bli av med, senare kom att bli önskade barn som andra betalade för att få adoptera.² Mot bakgrund av Zelizers resonemang om att synen på barn är föränderlig och sammankopplad med ekonomi, värde och värderingar, går det här kapitlet närmare in på vad det var för syn på och värderingar av barn som kom till uttryck genom den kommersiella barnavårdsmarknaden och som möjliggjorde dess existens. Det handlar om hur barn positionerades och förstods och på vilka sätt detta sedermera kom att kritiseras och förändras.

Till skillnad från bokens tidigare kapitel som tagit fasta på relativt konkreta aspekter av den kommersiella barnavården, riktas blicken här mot aspekter som är flytande och svårare att ta på. Man kan fråga sig vad en syn på barn egentligen är och hur den kan komma till uttryck. Vi menar att det är möjligt att ringa in synen på och värderingen av barn genom att lyfta fram hur föräldrar, entreprenörer och andra förhöll sig till barn på den kommersiella barnavårdsmarknaden, och hur tidningsartiklar och annonser beskrev verksamheterna.

ATT ÖVERLÅTA SITT BARN ÅT ANDRA

En utgångspunkt för att det kunde existera en kommersiell barnavårdsmarknad under 1900-talet är att föräldrar ville frigöra sig från sina barn och var beredda att betala för det. Att föräldrar verkligen efterfrågade tjänsterna som erbjöds av de kommersiella aktörerna ser vi tydligt genom att föräldrar också annonserade efter sådana tjänster. I bild 55 ser vi exempel på en annons där inackordering i ett bildat hem eller på barnpensionat önskas till en 6 1/2-årig pojke. I bild 56 syns en annons där en »bildad fattig moder« söker efter

Bild 55. DN 24/12 1920, s. 17.

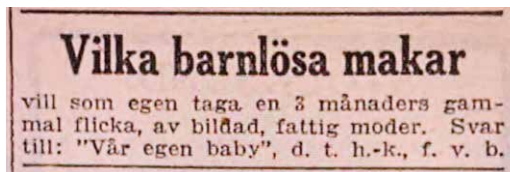

Bild 56. SvD 7/5 1929, s. 22.

ett barnlöst par som kan ta hand om hennes tre månader gamla flicka »som sin egen«. Vad gäller den första annonsen får vi tolka det som att det var inackordering för en avgränsad tid som eftersöktes, medan det för den andra kan ha handlat om en längre tids fosterföräldraskap eller en permanent adoption.

Utan att systematiskt leta har vi funnit många annonser av det här slaget, vilket visar att den kommersiella barnavårdsmarknaden inte ensidigt drevs på, eller bara erbjöds av, hoppfulla entreprenörer. Det fanns potentiella kunder. Annonserna vittnar om att det under tidigt 1900-tal fanns en viss normalitet i att låta barn tas omhand av andra än de biologiska föräldrarna. Att det dessutom var möjligt att på det här sättet annonsera ut sina barn till främlingar tyder även på att föräldrar kunde ha mycket svårt att på andra sätt ordna fungerande barnpassning inom sina egna sociala nätverk. Dessa annonser visar också att föräldraskap inte betraktades som ett absolut ansvar, identiskt med att vara tillgänglig och närvarande för sitt barn utan att det kunde förhandlas bort.

Att föräldraskap inte nödvändigtvis innebar ett absolut ansvar är särskilt tydligt vad gäller de män som blev fäder utanför äktenskapet. De hade mot bakgrund av barnmordsplakatet mellan 1778 och 1918 rätt att vara anonyma och behövde på så vis inte alls träda fram som förälder. Vare sig präst eller barnmorska fick fråga den gravida kvinnan om vem barnafadern var. Det innebar att under den här perioden var det möjligt för män att bli förälder utan att någon annan än mamman visste om det och utan att samhället, eller barnet, ansågs ha något intresse av vem han var. Ogifta fäder hade alltså en särskild möjlighet att undkomma ansvar för sina barn.³ Vad gäller ogifta mödrar innebar barnmordsplakatet även för dem en rätt till anonymitet och möjlighet att överlämna ansvaret för barnet till någon annan. Men deras situation krävde ändå att de ordnade för sin förlossning och ombesörjde att barnet togs omhand. Därmed var deras föräldraskap svårare att helt skjuta ifrån sig.

Att normen var så stark kring att föräldraskap skulle ske inom äktenskapet resulterade – förutom i skam och stigmatisering av ogifta gravida kvinnor och mödrar – i att deras barn hade dåliga livsvillkor och ett lågt anseende i samhället.⁴ I jämförelse med den status som barn inom äktenskapet hade kan vi med dagens språkbruk betrakta den samhälleliga behandlingen av utomäktenskapliga barn som en strukturell och lagstadgad form av diskriminering. Detta eftersom det fanns juridiska skillnader i hur barn födda inom och utom äktenskapet skulle behandlas. Tydligast är de utomäktenskapliga barnens brist på arvsrätt efter föräldrarna. Först 1905 fick barn födda utom äktenskap arvsrätt efter modern och hennes släkt. Det gällde dock inte för de barn som fötts till mödrar som registrerats som okända, vilket i sin tur innebar en inkonsekvens i arvsrätten, och detta uppmärksammades som ett problem och argument för att upphäva anonymitetsrätten 1918.⁵ Först 1970 kom utomäktenskapliga barn att få arva sina fäder på samma villkor som barn födda inom äktenskap.⁶ Det visar hur seglivat det utom-

äktenskapliga stigmat var för barn till föräldrar som varken var gifter eller trolovade.⁷

En ogift kvinna från lägre samhällsklass som bestämde sig för att behålla sitt barn hamnade snabbt i en svår sits i och med att hon behövde arbeta för att försörja sig.⁸ Därmed hade hon inte tid att ägna sig åt barnet. Så länge det saknades en utbyggd offentlig barnomsorg kunde mödrar därför av försörjningsskäl inte alltid ta hand om sina utomäktenskapliga barn, även om de ville det. Historikern Ann-Sofie Ohlander har beskrivit det som att mödrarna lämnades ensamma att lösa ett samhälleligt dilemma mellan å ena sidan försörjning, å andra sidan barnens behov av vård och tillsyn. Hon menar att detta bottnade i att barns – särskilt utomäktenskapliga barns – behov osynliggjordes i samhället. Detta började ändras under 1930-talet då flera sociala reformer genomfördes, men det tog tid innan reformerna förändrade livsvillkoren för ogifta mödrar och deras barn.⁹

År 1939 beskrev signaturen E. i en insändare i *Dagens Nyheter* det problem som den ogifta modern hade att hantera:

Det nuvarande samhället, som fått rykte om sig att i speciellt hög grad tillhöra kvinnan och barnet, har inte stor plats för ensamstående mödrar med småbarn, nota bene om de måste försörja sig själva. Den kvinna som står ensam i världen med sitt barn har mycket små utsikter att klara sig. För henne uppställer sig i första hand problemet vad hon ska göra av barnet medan hon själv är upptagen i förvärvsarbetet.¹⁰

Kanske var det detta dilemma om var hon skulle göra av barnet medan hon arbetade som annonsören »bildad, fattig moder« hamnat i, varför hon annonserade efter barnlösa makar att ta hand om hennes dotter (bild 56). Signaturen E. förespråkade i sin tur inte fosterföräldraskap utan menade att en utbyggnad av barnpensionat

med passning även nattetid skulle hjälpa ensamstående mödrar att få försörjningen att gå runt:

Den enda utvägen synes det mig vara att lägga om barnkrubborna till barnpensionat. Ett »hotell« med andra ord, som är öppet dygnet om, och som även mottar sovgäster. En moder som har nattarbete skulle då kunna lämna in barnet på eftermiddagen och hämta det igen på morgonen eller middagen dagen därpå. Ett sådant barnpensionat skulle fylla en stor social uppgift och borde naturligtvis erhålla anslag från allmänna medel. Det är bättre att modern kommer ut på arbetsmarknaden än att hon sitter hemma och svälter eller erhåller understöd av fattigvården. Ur social synpunkt är det också en nödvändighet att en tanke ägnas åt dessa i viss mån hemlösa barn. Barnpsykologin får här ett experimentalfält som samtidigt fyller en funktion i samhället.¹¹

Som vi ser här tänker sig signaturen E. att det var fullt rimligt att barn skulle överlåtas åt andra medan mamman arbetade. Det skulle vara något som även samhället kunde tjäna på, varför allmänna medel borde skjutas till.

MARKNAD FÖR FÖRÄLDRARS BÄSTA

För all slags kommersiell förlossnings- och barnavård som diskuteras i den här boken var det föräldrars intresse och behov av olika former av barntillsyn som gjorde att verksamheterna existerade och kunde bära sig. På så vis var det alltså vuxnas – inte i första hand barns – behov som verksamheterna avsåg att täcka. De oberoende förlossningarna och hemliga arrangemangen för att lämna bort barn till fosterhem, barnhem och adoption hade sin grund i den skam som drabbade ogifta mödrar, deras desperata ekonomiska situation eller föräldrars önskan att bli kvitt oönskade barn. Vad

gäller långtidsbarnpassning på barnpensionaten har vi visserligen funnit någon enstaka uppgift om föräldrar som där gömde undan barn som de inte ville visa,¹² men framför allt verkar de ha möjliggjorts av den skörhet som uppstår i ett samhälle som inte har en utbyggd barnomsorg, där kärnfamiljen är norm och där det finns ett starkt genuskontrakt som bygger på att mammor, men inte pappor, anses vara kvalificerade att ta hand om barn, hem och hushåll. Där uppstår problem så snart en mamma av någon anledning inte kan sköta det som anses vara hennes ansvarsområden.

Det var den här skörheten som barnpensionaten lyckades muta in som sitt affärsområde. Att de var specialiserade på långtidsbarnpassning med övernattnings skapade möjlighet att anlita dem vid kriser och exceptionella händelser då mamman under en längre tid var oförmögen att sköta barn och de husliga uppgifter som tillskrevs henne. Möjligheten för föräldrarna att själva bestämma när och hur länge barnet skulle inackorderas gjorde barnpensionaten unika. Ingen annan barnpassningsverksamhet kunde erbjuda sådan flexibilitet.

Att föräldraskapets ansvar och plikter inte betraktades som absoluta ledde i sin tur till att barn inte ansågs ha någon särskild rätt till sina föräldrar. Särskilt gällde det de barn som före 1918 lämnades utan andra uppgifter om sin härkomst än kyrkbokens notering om okända föräldrar. De fräntogs inte bara allt umgänge med föräldrarna utan även möjligheten till kunskap om dem, som om deras bakgrund skulle vara ovidkommande för dem. Situationen för barn som inackorderades på barnpensionat var förstås en annan, eftersom det var en tillfällig passning där barnet efter en kortare eller längre tid hämtades tillbaka av föräldrarna.

Det kan verka som en stor skillnad mellan de här företeelserna, eftersom separationen mellan barn och föräldrar för barnpensionatens del inte var permanent och oftast rörde lite äldre barn, många med gifta föräldrar, men det finns även aspekter som länkar

samman dessa företeelser. Vi vet exempelvis att mödrar som födde barn i hemlighet och lämnade dem inte alltid avsåg att helt klippa banden, och att vissa efter en tid hämtade barnen.¹³ Vi kan till exempel se på den lille Wilhelm Rune i kapitlet »Entreprenörerna« som föräldrarna i kyrkboken först inte ville kopplas samman med, men vilka verkar ha återförenats när situationen ändrats och föräldrarna gift sig med varandra. Det som utifrån kyrkbokens noteringar inledningsvis såg ut som en permanent separation mellan pojken, en möjligtvis ovetande far och en ogift mamma kan i efterhand betraktas som en typ av långtidsbarnpassning, där Wilhelm Rune troligen togs omhand av någon annan under en period för att sedan hämtas hem av sina biologiska föräldrar som då var gifta.

En ytterligare aspekt som länkar samman de här olika företeelserna är att barnmorskor specialiserade på födande kvinnor inte enbart hanterade kvinnor och deras spädbarn. De kunde också vara involverade i vård av barn som var äldre. Vi har exempelvis sett hur Julia Stéens verksamhet inkluderade såväl förlossningshem, spädbarnshem, pensionat och konvalescenthem för både »späda o. äldre klena« barn.¹⁴ Vad gäller de minsta barnen var det inte bara ogifta mödrars spädbarn som separerades från sina föräldrar, utan också andra mycket små barn. Vid vissa barnpensionat kunde även spädbarn lämnas för en tid. Ett sådant var Sturehofs barnpensionat där det vid ett besök av journalisten Jochum 1925 fanns anställda ammor och ett tjugotal spädbarn inackorderade.¹⁵

Det finns vittnesmål om enskilda barn födda inom äktenskapet som placerades på spädbarnshem som små och sedan som lite äldre inackorderades periodvis på barnpensionat.¹⁶ Det betyder att samma föräldrar kunde använda sig av flera inackorderingstjänster under ett barns uppväxt. Allt detta visar att det fanns överlappningar mellan olika typer av barnavårdande verksamheter och att marknaderna för den privata mödra- och spädbarnsvården och barnpensionaten inte ska ses som skilda från varandra utan kan

betraktas som varianter av samma företeelse. Den gemensamma grunden är att man inte såg det som självklart att ett barn hade rätt att få vara med sina föräldrar utan att det var oproblematiskt att barn i olika åldrar och under olika långa tider separerades från sina föräldrar. Det var en förutsättning för att en marknad för privata barnavårdstjänster kunde existera.

DE OPROBLEMATISKA SEPARATIONERNA

Trots att det fanns argument för att det inte var bra för barn med de separationer som skedde på förlossningshem när mödrarna efter en tid åkte därifrån och lämnade barnen, framförde starka röster att det var oproblematiskt. Gösta Hagéus, provinsialläkare i Älmhult, var en av dem. Han ansåg 1935 att spädbarnets separation från sin mamma knappast var farlig för barnet:

Talet om faran att under spädate åldern skilja barnet från modern är överdrivet. Är det bättre att skilja modern från samhällsnyttigt arbete, när barnet själv ej i något avseende kan anses förlora på att efter slutad amning vårdas på sakkunnigt sätt i ett barnhem?¹⁷

Att Hagéus inte ansåg att barnet självt hade något att förlora på att separeras från sin mor – bara det fick sakkunnig vård på barnhem – kan läsas som ett uttryck för synen på spädbarn som varelser utan något känsloliv bortom uttryck för hunger, smärta och andra kroppsliga sensationer. Teorier om spädbarnets tidiga anknytning till modern, som utvecklades av bland andra den brittiske barnpsykiatrikern John Bowlby på 1950-talet, hade ännu inte etablerats. Karin Zetterqvist Nelson har också visat att det dröjde länge, till 1980-talet, innan Bowlby fick ordentligt genomslag i Sverige. I stället var en bärande tanke att barns psykologiska hälsa gynnades av

stabila relationer med omsorgsgivare som inte nödvändigtvis behövde vara modern. Det fick till följd att institutionsvård av barn, även små barn, sågs som ett fullgott alternativ.¹⁸

Spädbarnshem kunde också ses som en möjlighet att bevara bandet mellan mor och barn trots en tids separation. Provinsialläkaren Hagéus, liksom aktörer inom den kommersiella barnavården, argumenterade för att för utomäktenskapliga barn, som kanske skulle komma att legaliseras genom föräldrarnas giftermål, var spädbarnshem att föredra framför fosterhem. På ett liknande sätt argumenterade Julia Stéen då hon lyfte fram nödvändigheten av Hvita Korsets spädbarnshem:

Därigenom kvarstannar barnet på den plats, där det blivit fött, och modern har tillfälle att när hon så önskar besöka sitt barn, återtaga sitt barn, och hindrar därigenom att det band, som föreligger mellan mor och barn, slites genom att annan enskild formellt trädde i moderns ställe. Just genom utackorderandet av barnet i den späda åldern driver samhället in en vägg mellan modern och barnet. Så långt sig göra låter, bör man väl i all rimlighets namn så länge som möjligt hålla öppet för den verkliga fadern och modern att genom äktenskapets ingående legalisera förbindelsen och bjuda sitt barn ett eget hem. Att samtidigt hänsyn måste tagas till att moderns förvärvsmöjligheter icke sträcket genom förlossningen ligger i öppen dager.¹⁹

Den här idén om att barnen skulle stanna kvar på platsen där de blivit födda – medan modern återvände till arbete och ordnade upp sin relation med barnafadern – visar hur idealet om en kärnfamilj inom ramen för ett äktenskap medförde att barnen kunde få vänta på sina föräldrar på institution. Ur det perspektivet innebar institutionsvård inte alltid någon definitiv förälder–barn–separation. Föräldrar som ville ha kontakt med sina barn kunde just därför fö-

redra institutionsvård framför fosterhemsvård, vilket barndomshistorikern Ingrid Söderlind har visat.²⁰ I Marie Sallnäs avhandling om den sociala barnvårdens historia konstaterar hon att det under 1900-talets första årtionden fanns en stark tilltro till institutionsvårdens möjligheter, och att den tilltron utmanades först med 1960-talets institutionskritik. Att placera särskilt arbetarklassens barn på olika typer av institutioner för att uppfostra och forma dem sågs länge som fullt rimligt.²¹ Det fanns också en tilltro till experter som läkare, lärare och andra kunde ge barn det de bäst behövde. Den här samhälleliga tilltron till institutionsvård kan ge viss förklaring till att även privata institutioner som tog hand om medel- och överklassens barn hade ett kundunderlag.²²

I den första tidningsartikeln publicerad om barnpensionat – som i stort hyllar dessa – finns en kort skrivning om att barn kanske ändå har det bäst hemma och att de nog inte alltid tycker att det är så roligt på barnpensionat:

Syster Gerda tycker att föräldrarna ska tala sanning till barnen, inte säga att barnet ska få så himla roligt på barnpensionatet, utan att det kanske är nödvändigt. »Det allra roligaste för alla barn – det tycker jag gott man kan säga åt barnen – är väl för dem att vara i sina hem. Men det finns en hel del saker här i livet som äro nyttiga och nödvändiga, även om de inte äro så roliga. Jag tycker det är både oklokt och onödigt att invagga sina barn i föreställningen att allt skall vara så roligt för dem, särskilt onödigt därför att barn ha mycket lättare än vuxna att finna sig i det nödvändiga.«²³

Den här typen av resonemang, där föräldrar kanske kan behöva förklara för sina barn varför de ska vara separerade från varandra, var därefter i pressen ersatt med idel argument om hur bra det är för barn att vara på barnpensionat. Barnpensionatsinnehavarna kunde

visserligen se att det ibland var svårt för barnen att säga hejdå och att de längtade efter sina föräldrar, men det verkar ha betraktats som något snabbt övergående.²⁴ Vi ser i stället exempel på att de uppfattade att det gjorde barnen gott att separeras från föräldrarna, särskilt från mödrarna:

Fröken Hill har liksom syster Gerda på Kroken gjort den erfarenheten att även de mest bortskämda barn bli förunderligt lättskötta så snart bara deras mammor inte äro närvarande, men att en svag mammas närvaro under några timmar kan förvandla ett barns hela väsen så att det åter blir samma kinkblåsa som förut.²⁵

Tidningscitaten lyfter fram att barn kan få oönskade beteendeproblem på grund av relationen med mamman. Barn skulle vara lättskötta och inte bortskämda »kinkblåsor« som deras mödrar ibland gjorde dem till. För sådana barn kunde det ligga i deras eget intresse att för ett tag bryta relationen. Den sortens argument om barnpensionatens positiva separation återkommer särskilt i tidningsartiklar som rör barns ovilja att äta:

Åkomman att inte vilja äta är ju fruktansvärt vanlig bland moderna barn, men tycks lätt att bota, så snart barnen bara komma ur den vanliga miljön och sitta till bords med jämnåriga som äta ordentligt utan att knota. Barn som man i hemmet nätt och jämnt kunnat pilla i en tesked föda om dagen – så ha mödrarna i varje fall försäkrat – kunna efter några dagar på barnpensionat sätta i sig den ena vältingstallriken efter den andra till sina föräldrars oerhörda förvåning. (...) Det kan inte bli något trugande och lirkan- de, när man har en sådan stor skara, säger Solviks föreståndarinna, fröken Ester Hill, det blir inga lustiga öar av saftkrämen i mjölkhavet och inte en sked för pappa, en

sked för mamma o.s.v. Det är bara den regeln att vid bordet sitter man alldeles tyst och stilla och äter sin mat som alla andra, så går det. Man vill bli färdig lika fort som kamraterna för att komma ut och leka igen och man vill naturligtvis också visa att man är lika duktig som alla andra. Över huvud taget dominerar den känslan att de vilja vara och göra som alla de andra hos de allra flesta barn, och det gör det så lätt att sköta ett barnpensionat och hålla disciplin och ordning. Första dagen när jag öppnade – det var mitt i vintern 1917 – och det på en och samma dag anlände tjugo nya gäster, då kändes det en smula kvistigt att genast få den form man önskade på det hela. Men numera, när nykomlingen blir omhändertagen av ett tjugotal kamrater som redan äro inne i ställets regim, brukar det gå som en dans – så snart bara mamma rest sin väg förstås.²⁶

Citatet är från 1924 men i en artikel publicerad 1942 under rubriken Dåligt med aptiten? framträder ett närmast identiskt budskap. Efter att först konstatera att barnet inte är sjukt »får mamman själv försöka komma till rätta med felet«. I svåra fall skulle hon rådfråga en barnpsykolog, men egentligen var problem med barn som kin-kade med maten oftast lätt att åtgärda meddelade artikeln:

Ett alldeles utmärkt sätt brukar vara att skicka bort barnet för någon vecka till en annan miljö, t.ex. ett barnpensionat eller en bekant familj. Särskilt i samvaron med andra barn brukar aptiten infinna sig ganska snart – ingen unge tycker det är roligt att ensam trilskas vid matbordet, när en massa andra barn sitter bredvid och äter. Får då barnet en ny fast hand över sig brukar det hjälpa.²⁷

Vi ser alltså att svårigheten med att barn inte vill äta enkelt sägs gå att lösa genom att barnet placeras i en ny miljö tillsammans med andra barn och med »en ny fast hand över sig«, med andra

Dåligt med aptiten?

Jag är inte hungrig, säger Lillan tjuvigt, innan ens maten kommit på bordet.

**Bild 57. Bild publicerad i anslutning till artikeln Dåligt med aptiten?
Trelleborgstidningen 3/3 1942, s. 4.**

ord tillsammans med en annan auktoritär vuxen än föräldrarna/
mamman.

I en spalt kallad »Det goda rådet« publicerad i *Expressen* 1946 besvarade psykologen Merit Hertzman-Ericson en insändarfråga om ett barn som ansågs vara dåligt socialt anpassat:

Denna spalt fick en påringning för några dagar sedan. Frågan gällde en sexårig pojke, som tydligen var mycket dåligt socialt anpassad. Han är det ständiga problemet i syskonskaran, han kivas och slåss och får raserianfall och »lyder aldrig«. Mamman ville nu gärna skicka bort honom

några månader innan han börjar skolan för att hjälpa honom till bättre anpassning. Förslaget är mycket klokt, men problemet gäller nu var man skall kunna placera honom. Det bör vara ett hem eller ett barnpensionat där man tillämpar de moderna, riktiga uppfostringsprinciperna. Det är ett stort behov av sådana barnhem där barnpsykologisk kunskap omsätts i praktiken.²⁸

Hertzman-Ericson menar alltså att det är klokt att skicka bort pojkarna för att bli bättre anpassad och hävdar att det finns ett stort behov av barnhem och barnpensionat som bygger på barnpsykologisk kunskap och tillämpar riktiga uppfostringsprinciper.

Att separationer sågs som oproblematiska tydliggörs även av att barnpensionaten inte bara anlätades vid kriser utan även då föräldrar själva var lediga. När rätten till allmän semester infördes 1938²⁹ kunde fler än tidigare vara lediga och ge sig ut på resor, men det var ingen självklarhet att ledigheten skulle ägnas åt barnen eller att de skulle följa med på semesterresor. Barns ökade värde resulterade alltså inte nödvändigtvis i att föräldrar skulle tillbringa så mycket tid tillsammans med barnen som möjligt. Vi har sett exempel på att barn inackorderades medan föräldrarna åkte utomlands³⁰ eller gjorde en skidresa.³¹ I pressen fanns också artiklar som tydligt argumenterade för att barn och föräldrar utan problem kan, eller till och med bör, vara skilda från varandra vid ledigheter:

Reslystna föräldrar har sitt lilla speciella problem som säkert känns igen: var ska man göra av barnen, när man är borta? När de är riktigt små brukar det lustigt nog vara lättast att ordna för dem, de finns förträffliga privata eller offentliga barnhem eller barnpensionat, dit man med lugn och trygghet kan överlämna dem. I lekåldern, 3-6-årsåldern, börjar det genast bli svårare - såvida man inte har snälla mor- och farföräldrar, hälst (sic.) bosatta på landet,

som kan ta sig an telningsarna. Annars är det nog bäst om man även då kan hitta något bra barnpensionat, dit man kan överantvarda dem. Men när barnen börjar bli lite större, åtta, tio år och därutöver, bör man nog försöka, att om möjligt ta dem med på resan.³²

I citatet, som skrivits av pseudonymen Candida som är en mamma som talar utifrån egna erfarenheter, ser vi att det är de äldre barnen som bör tas med på nöjesresor medan de allra yngsta under tre år uppfattades som enklast att lämna på barnpensionat.

En annan mamma, Christina, beskrev i *Dagens Nyheter* 1939 hur svårt det var för mödrar att ta hand om lediga barn under sommarlovet. De krävde så mycket uppmärksamhet och mamman behövde få vila. Därför önskade hon sig en utbyggnad av barnpensionat i form av en »koloni för medelklassen« (...) »en liten barnstad med matsal, sjukrum, tvättstuga, lekstugor o.s.v.« Den skulle ligga på rimligt avstånd för »semestrande föräldrar där inackordering skulle kunna ordnas till ett facilt pris. Då skulle både föräldrar och barn kunna njuta sin sommarvila, (...) oberoende av varandra, men ändå så pass nära att samvaro när som helst (sic.) under dagen vore möjlig.«³³ Det Christina föreslog var alltså att föräldrar och barn skulle inackorderas på olika ställen i närheten av varandra där de skulle kunna hälsa på varandra men utan att behöva vara tillsammans hela tiden.

I båda exemplen ser vi hur lätt de här mödrarna såg på att inackordera barnen när de själva gjorde annat. Artiklarna är dessutom bara två av de många artiklar som under årens lopp hyllade barnpensionat och som lyfte fram det oproblematiske i att separera barn från sina föräldrar. I dem fanns ofta beskrivningar av hur bra barnen hade det på barnpensionaten. Det kunde låta så här:

... en av grabbarna förklarar helt frankt, att han ämnar stanna till hösten. Någon längtan hem till storstaden och

NÄR DET REGNAR på Masesgården får man hitta på sysselsättning inomhus, och här håller en pojke på att lära sig väva.

Bild 58. Fotografi från Solviks barnpensionat publicerad i *Där alla barn bli snälla – och fiskleverolja smakar gott*. DN 7/9 1924, bilaga s. 1.

Bild 59. Bild med pojke som väver publicerad i anslutning till en artikel om barnpensionatet Masesgården. Utsnitt från *Skådespelarbarn på skådespelargård*, *Aftonbladet* 18/7 1947, s. 10. I en artikel från året innan beskrevs detta som ett »första klassens barnpensionat« med »lekrum med vävstolar, musikrum med flygel och för övrigt allt vad en modern barnunge kan begära. Och det är ett verkligt gott samarbete mellan barnen och ledarna. Man är som en enda stor familj och hjälper varandra så gott det går.«³⁴

sina föräldrar tycks de inte ha. Inte att undra på förresten, så idylliskt och trevligt som barnen har här. De blir ompysslade på bästa sätt, och att dom inte heller vantrivs skvallrar de rödblommiga kinderna och deras solbrynta kroppar om.³⁵

I citatet ser vi hur journalisten tolkar det som att barnen inte längtar hem och tar deras synbart välmående kroppar som bevis för att de mår bra på alla sätt. Betoningen ligger på det fysiska snarare än psykiska måendet. Långt senare har det dock kommit vittnesmål om att en del barn som vistats på barnpensionat upplevt separationen som ett svårt känslomässigt trauma, och att den påverkat dem negativt under hela livet.³⁶

DEN GODA BARNPENSIONATSVISTELSEN

I och med att barns känslomässiga värde inom familjen ökade kring förra sekelskiftet förändrades incitamenten för föräldrar att spendera pengar på sina barn. Med Zelizers resonemang om det ovärderliga barnet följer att det som ansågs bra för barn kunde få kosta stora summor.³⁷ För de föräldrar som tänkte sig att barnpensionat var bra för barnen kunde därför kostnaden för inackordering ses som en manifestation av hur högt de värderade sina barn, att de var värda att kosta på. Omvänt kunde verksamheterna, just för att de kostade pengar, och rent av kanske var lite dyra, tolkas som särskilt bra för barnen. Som nämndes i kapitlet »Privat långtidsbarnpassning« uttryckte en mamma att ett högt pris för inackordering var något hon tolkade som en garant för barnpensionatets goda kvalitet.³⁸

Barnpensionaten hade länge ett gott renommé. Som vi sett var pressens budskap att en vistelse på barnpensionat var en välfungerande metod för att med hjälp av miljöombyte och kunnig personal få de mest krångliga och klena barn att bli snälla, friska och matglada, att separationen var bra och att barnen trivdes.³⁹ De hyllande artiklarna innebar en slags gratis marknadsföring för barnpensionaten och de framförde på så vis samma positiva grundbudskap som barnpensionatens egna annonser. I dessa lyftes det dock aldrig fram att barnpensionaten skulle få ordning på krångliga barn. De betonade i stället hur positiv inackordering var och framhöll olika kvalitetsaspekter på det egna barnpensionatet. Trots att barnpensionatens tjänster alltså syftade till att lösa föräldrars, och samhällets, brist på andra barnpassningslösningar framhölls barnpensionaten vara bra för barnen själva.

På samma vis motiverades den offentliga barnomsorgen, vilket pedagogikhistorikern K.G. Hammarlund skrivit om. Han visar hur offentlig barnomsorg blev ett socialpolitiskt projekt mellan 1930- och 1970-talet och att den barnomsorg som realiserades var den som kunde spela en arbetsmarknadspolitisk roll. Det handlade

om samhällets behov av kvinnligt förvärvsarbete, politiska ambitioner att åstadkomma jämställdhet mellan män och kvinnor och att stävja trångboddhet och ohälsa snarare än barnens behov och intressen.⁴⁰ Samtidigt, skriver han, har talet om barnomsorg »alltid motiverats med att den är till för barnens skull, för barnets bästa, i barnets intresse«.⁴¹

»Sätter ni värde på en god behandling av edra skyddslingar så inackordera dem på längre och kortare tid«,⁴² skrev Sandbäcks barnpensionat i en annons publicerad 1922. Det är en intressant formulering eftersom den inte följs av någon förklaring till vad det är för god behandling barnen får. Den antyder därmed att det är inackorderingen i sig som utgör den goda behandlingen. Det är helt enkelt bra för barn att inackorderas där. Något liknande förmedlade Granhaga barnpensionat som under andra världskriget, 1940, i en annons skrev att det var en »lämplig evakueringsplats för barn«.⁴³ Implicit säger den att barnen inte var tillräckligt trygga hemma utan skulle ha det bättre på barnpensionatet.

Att det skulle vara bra för barn att inackorderas på barnpensionat underströks i barnpensionatens annonser genom formuleringar som betonade hemligheten, den goda professionella passningen, den ypperliga maten och trivsamma miljön. Särskilt ofta framhölls naturen och utomhusvistelser som något positivt. Så många som 42 av de 122 annonserande barnpensionaten berörde vid minst ett tillfälle naturen. Där beskrevs bland annat en hälsobringande skogs- och saltsjö⁴⁴ och »hälsosam skogsluft [som] stärker aptiten, ger god sömn«⁴⁵. I annonsssammanhang kan de positivt laddade naturbeskrivningarna ses som något som främst appellerade till en vuxen målgrupp, och det är också tydligt att annonserna riktar sig till föräldrar. Trots att det under den granskade tidsperioden existerade annonser som riktade sitt annonstilltal direkt till barn, och som ibland även uppmanade barn att be sina föräldrar köpa olika produkter,⁴⁶ sker det alltså inte här.

Inte heller lyfter dessa annonser fram föräldrar och barn som en gemensam konsumtionsenhet där båda parter har intresse av att komma överens, något man kan tala om i termer av »co-consumption«. ⁴⁷ I vissa annonser fanns dock beskrivningar av vad barnen kunde sysselsätta sig med under sin barnpensionatsvistelse och det är aktiviteter som kan tolkas som barnorienterade kvalitetsaspekter, som barn själva kanske kunde uppskatta. Framför allt är det friluftaktiviteter såsom bad, utflykter, ridning, lek och sport. Ett exempel är annonsen från Bergsjö barnpensionat som lockar med en hälsingejul med »skid- och kälkbacksåkning« och »alla moderna bekvämligheter«, ⁴⁸ annonsen från Alice Karlströms barnpensionat där en stor tomt med barrskog, »tillgång till bad, rodd och sällskapsspel« ⁴⁹ beskrivs och Solberga barnpensionat som betonar »högt o. friskt läge i skogstrakt m. lämplig sportterräng« ⁵⁰. Allra starkast barnorientering finns dock i en annons från barnpensionatet på Hamby Stuteri publicerad 1967:

Här finnes möjligheter för barnen att bekanta sig med alla de slags djur som de tycker om. Bland annat finnes hundar, hästar och andra djur. Möjligheter finnes att få ridundervisning. Vi tror vi kan erbjuda Edra barn som tycker om djur ett sommarparadis på Hamby Stuteri. ⁵¹

I annonsen talar Hamby Stuteri om vad barn »tycker om« och liknar barnpensionatsvistelsen vid ett »paradis«. Det är en ovanlig annons eftersom den tillskriver barn en egen åsikt och tar barns egen vilja till inackordering i beaktande. Den är också sen, vilket tyder på att en viss förändring i synen på barns egna åsikter har ägt rum. Men precis som de övriga annonserna saknar den ett inkluderande tilltal och riktar sig enbart till föräldrar och talar om barn.

Med utgångspunkt i barnpensionatens annonser kan vi så konstatera att det var de vuxna som betraktades som de konsumenten

ter som skulle övertygas om hur bra barnpensionaten var. Barnen väntades snarast underordna sig sina föräldrars beslut om inackordering.

BARNS EKONOMISKA VÄRDE

För dem som drev barnpensionat, tog hand om barn på spädbarnshem eller fick betalt för att ta hand om fosterbarn motsvarade vart och ett av barnen ett jobb och en inkomst. På så vis var det inte bara inom familjen som barn värderades högt. För dem som tjänade pengar på barn handlade det dock om ett reellt ekonomiskt värde. För dem kunde barn också tillskrivas värde såsom kollektiv. Vad gäller barnpensionaten kan vi se exempel på det i uttalanden som barnpensionatsinnehavare gjort angående det fina i att barn gör som andra barn. Det sågs exempelvis som en fördel att redan ha en grupp barn på plats när nya anlände. Fanns där barn som visste hur de skulle bete sig kunde nykomlingar lätt inordnas i de regler som föreståndaren satt upp. Som kollektiv bidrog barn på så vis till att hålla ordning och disciplinera andra.⁵² Det var en form av kamratfostran som behövdes för att det skulle gå att hålla barnpensionaten igång med liten personalstyrka.

Brita Aschberg är en av dem som vittnat om hur betydelsefulla barn var för att få verksamheten att fungera. Framför allt betonade hon de egna sönernas roll. År 1945 var de 11 och 13 år och hon berättade efteråt att de hjälpte till med praktiska saker, ledde lekar och »höll ordning på bråkstakarna bättre än jag klarat«.⁵³ Som en del av barnkollektivet bidrog de på ett helt eget sätt till att verksamheten fungerade. De verkar ha varit små hjälpredor som det gick att överlåta ansvar till och lita på.

Även de inackorderade barnen värderade Aschberg som en resurs, vilket syns särskilt tydligt i beskrivningen av det tillfälle då hon 1945 blev tillfrågad att ta emot så kallade »problembarn«. Hon skriver:

... jag blev litet tveksam. Jag undrade, om jag skulle klara det. När vi skildes blev det emellertid bestämt, att med tolv friska barn bakom ryggen som stöd, skulle jag försöka ta emot tre–fyra barn med störningar. Detta fungerade bra och de flesta kunde vi verkligen hjälpa under denna tid som varade till jag gifte om mig 1947 på våren.⁵⁴

Förutom de inkomster som de inackorderade barnen genererade var barn som grupp alltså en viktig tillgång som bidrog till verksamheten på ett sätt som vuxen personal inte själva kunde uppbåda.

En annan positiv värdering av barn som kollektiv gäller inackorderade spädbarn som användes som ett studiematerial, ett »barnmaterial«, för sköterskeelever att träna på inom de privata barnsköterskeutbildningarna. På Hvita Korsets spädbarnskrubbor/spädbarnshem som var kombinerade med en sköterskeutbildning använde man just ordet »barnmaterial« i sin annonsering för barnsköterskeutbildningen. I en annons från 1914 uppgavs att så många som 30 till 40 spädbarn i åldrarna en halvtimme till tio månader gamla, fanns tillgängliga för sköterskeeleverna. I annonsen stod att »Anstalten är således äfven beträffande barnmaterialet i tillfälle kunna gifva sina elever den mest mångsidiga utbildning, hvilken äfven torde sakna sin motsvarighet inom vårt land«. ⁵⁵

Även om de individuella spädbarnen kanske hade övergetts av sina föräldrar och på så vis tillskrivits ett lågt värde inom den ursprungliga familjen, var de betydelsefulla i rollen som övnings- och studiematerial. De var en viktig resurs och hade en central instrumentell roll för att barnsköterskeutbildningarna skulle kunna fungera. Därmed var de en ekonomiskt värdefull tillgång för dem som drev barnsköterskeutbildningar. För de enskilda barnen var den här lösningen knappast gynnsam. De mötte ständigt nya ansikten eftersom sköterskeeleverna bara praktiserade två veckor på barnavdelningarna och sedan byttes ut mot nya elever.

KRITIK MOT ATT SEPARERA BARN FRÅN FÖRÄLDRAR

Att barn genom olika typer av privata verksamheter separerades från sina föräldrar och att det dessutom kunde tolkas som bra för barnen var någonting som inte stod oemotsagt. Det fanns de som företrädde en annan syn. Kyrkoherde Isbergs tankar om utomäktenskapliga barns rätt till sina mödrar var tidiga och radikala. Under hela vår undersökta tidsperiod kom Isberg och hans syn på barn att inverka på entreprenörernas arbete. Eftersom han mellan 1928 och 1938 agerade social inspektör på uppdrag av Statens inspektion för fattigvård och barnavård blev entreprenörerna tvungna att förhålla sig till hans åsikter och bedömningar. Hans idéer inverkade även på förändrad lagstiftning, både när barnamordsplakatet avskaffades och ersattes med 1917 års lag om barn utom äktenskap, införandet av 1924 års barnavårdslag och – som vi ska se i kapitlet »Striden om en fri marknad« – på lagstiftning om enskilda förlossningshem och barnhem.

Till skillnad från många andra präster stred Isberg för att stigmat som drabbade ogifta mödrar och deras barn skulle bekämpas. Han var visserligen, liksom många präster, motståndare till barnamordsplakatet, men inte för att det gynnade osedlighet⁵⁶ utan för att det möjliggjorde en särskilt grym behandling av utomäktenskapliga barn. I sitt tal »Det oäkta barnets rätt« på den första Nordiska barnavårdskonferensen i Köpenhamn 1905 påtalade han den högre dödligheten just för barn födda utom äktenskapet och förde fram åsikten att fäder skulle ha samma skyldigheter gentemot utomäktenskapliga barn som för barn födda inom äktenskapet. Vidare menade han att det var fel att ogifta mödrar tvingades att skiljas från sina barn på grund av skam och försörjningsbörda. I stället för att betrakta de ogifta mödrarna som fallna kvinnor, pläderade Isberg för att de hade potential att bli goda mödrar. Vad som behövdes var »hem för ogifta mödrar och deras barn – där sålunda mo-

dern får behålla sitt barn och barnet sin mor, men där å andra sidan modern äfven fostras till att blifva en verklig mor för barnet«. Hans tanke var att mor och barn skulle stanna 8–9 månader på hemmet, »[f]ör att moderns kärlek till barnet må hinna slå djupa rötter«. ⁵⁷ Sedan skulle man hjälpa modern att hitta en anställning dit hon kunde ta med sitt barn, eller att barnet skulle vistas på hemmet om dagarna när modern arbetade.

De ogifta mödrarna behövde alltså fostras till föräldraskap, vilket Helena Bergman har visat var en av de bärande idéerna i 1917 års lag om barn utom äktenskap som Isberg var med och utformade. ⁵⁸ Men det behövdes också tid för att väcka moderskärleken, vilket antyder att Isberg tänkte sig att sådana känslor skulle kunna övervinna skam och en utsatt ekonomisk situation, bara mödrarna fick en hjälpande hand de första månaderna. På så vis skilde sig hans förslag från den praxis som tillämpats på Allmänna Barnhuset där mödrarna kunde arbeta som ammor i 8 månader, men därefter var fria att gå och lämna barnen efter sig, som vi såg i kapitlet »Privat mödra- och spädbarnsvård«. Isberg kom senare att realisera sina planer i ett filantropiskt drivet hem: Ärtholmen i Malmö, där hans fru Anna Isberg som var sjuksköterska blev föreståndarinna. Men egentligen menade han att sådana institutioner, liksom barnkrubbor och mjölkdroppar, inte borde drivas på enskilt initiativ; de borde bekostas av samhället som en förebyggande insats mot framtida problem. ⁵⁹

Isbergs barnrättsorienterade argumentation om varför separation mellan mor och barn var problematisk kom så småningom att underbyggas med vetenskapliga argument. Framför allt handlade det om vetenskapliga rön om amning som läkare började propagera för på 1910-talet, samtidigt som de beskyllde barnmorskor för att ofta ge mödrarna felaktiga råd och inte uppmuntra amning. Det handlade dels om de rent medicinska effekterna. Amning ansågs förebygga den höga dödlighet hos spädbarn födda utom äktenskapet

som delvis berodde på att barnen gavs komjölk som kanske varken var pastöriserad, rätt utspädd eller hade förvarats på ett säkert sätt. Dels handlade amningsfrågan om de sociala eller moraliska effekterna som att amning fostrade mödrarnas ansvarskänsla för barnen. Bland de läkare som propagerade för amning finner vi Adolf Lichtenstein, Isak Jundell och Axel Höjer.⁶⁰ Den sistnämnde skulle Isberg komma att göra flera inspektionsresor tillsammans med.

Isberg lyfte främst fram de sociala eller moraliska argumenten för amning och mot separation mellan mödrar och barn. År 1937 uttryckte han det som att separationer kort efter födseln skulle »avtrubba eller utplåna mödrarnas ansvarskänsla, samt att barnen i samma utsträckning kort efter födelsen skiljas från sina mödrar, varigenom deras mest primära rätt och bästa ej tillgodoses på sätt, som man numera söker hävda inom den ansvarsbetonade sociala barnvården«. ⁶¹ Barnet hade rätt till sin mor och en separation skulle tillintetgöra moderns ansvarskänsla för sitt barn. En tidig separation hindrade därmed en framtida återförening, vilket var helt i strid med hur exempelvis Gösta Hagéus och Julia Stéen argumenterade, som vi såg tidigare. Och i kontrast till dem menade Isberg att barn mellan 0 och 3 år kunde ta psykisk skada av att utsättas för ständig omväxling på personal som vårdade dem på en institution. ⁶² Detta var flera år innan Bowlby utvecklade sina teorier om anknytning och kritik av institutionsvård.

Den diskussion som Isberg förde om barns rätt till sina mödrar existerade inte på motsvarande sätt för den typ av barnpassning som köptes av gifta föräldrar. För barn födda inom äktenskapet var den här diskussionen obefintlig eller lågmäld. De förväntades kanske redan ha rimlig tillgång till sina föräldrar. Men då bortsåg man från det faktum att barn, även om de levde i en kärnfamilj, kunde lämnas längre eller kortare tid på exempelvis barnpensionat.

KONTEXTENS BETYDELSE FÖR UPPFATTNINGAR OM SEPARATION

SEPARATIONER MELLAN BARN och föräldrar har betraktats på olika sätt av olika historiska aktörer. Det finns också märkbara skillnader mellan olika kulturella kontexter, vilket bekräftas av Laura Lee Downs studie om evakueringar av barn i Frankrike och Storbritannien under andra världskriget. Hon argumenterar för att de franska barnen hade en vana vid att skickas på sommarvistelser via exempelvis »colonies de vacances« och därför inte kom att uppleva de separationer som följde av kriget som lika problematiska som de engelska barnen där en liknande tradition saknades. I Storbritannien betraktade man separationer som potentiellt traumatiskt för barnen, vilket berodde på en helt annan teoretisk förståelse av vad barn är och behöver.

Det var just barnevakueringarna som ledde till utvecklingen av Anna Freuds samt Donald Winnicotts och John Bowlbys teorier. Där man i Frankrike betonade barns behov av att socialiseras genom möten med andra barn lade man i Storbritannien i stället vikten vid bandet mellan mor och barn.⁶³ I många europeiska länder skedde omfattande evakuering av

barn under andra världskriget. Evakueringen av 70 000 finska krigsbarn till Sverige var en sådan stor insats där barn inte bara separerades från sina föräldrar, utan från sitt land och sitt språk, i syfte att rädda dem undan krigets faser. I sin studie av evakueringar av just sjuka barn från Finland till Sverige konstaterar Marianne Junila och Karin Zetterqvist Nelson att detta möjliggjordes av en barnsyn i Finland och Sverige där barns (sjuka) kroppar stod i fokus, inte barns psykosociala hälsa. Hur barn skulle omhändertas för att värna deras emotionella välmående varken diskuterades eller reglerades, det var den medicinska etiken att rädda barns liv från allvarliga sjukdomar som styrde hela idén om sjuktransporter från Finland till Sverige.⁶⁴ Mot slutet av kriget började dock viss kritik mot barnevakueringarna att dryftas i svenska medier, vilket Ann Nehlin har visat. Kritiken hämtade näring från de brittiska psykologernas studier på evakuerade barn, vilka visade att barn kunde skadas värre av att separeras från sina föräldrar än att stanna med dem i ett område där kriget gjorde sig mer påmint.⁶⁵

I det material vi har studerat nämns separation mellan barn och föräldrar som problematiskt i relation till barnpensionatsvistelser första gången 1945. Det är i en rådgivningsspalt där signaturen »Portia« svarade på insändarfrågor. Brevskrivaren »Ensam mor« sökte ett lämpligt barnpensionat och undrade vad som rekommenderas för en sexårig flicka. Portia, som först framhöll att det finns bra barnpensionat som hon kunde rekommendera, skrev sedan:

Att placera barnet på landet innebär emellertid att kontakten mellan mor och barn inte upprätthålles som den bör. Det kan tänkas att det kan skada de naturliga och riktiga känslobindningarna mellan barnet och er, till men för barnet. Med andra ord är väl detta en nödfallsutväg som inte bör anlitas, för så vitt ni har några möjligheter att ordna så att barnet får vara i sitt eget hem, fränsett att det på vardagarna vistas i ett daghem.⁶⁶

Här riktades alltså kritik mot barnpensionat som lösning – de kunde vara rent av skadliga för barnets känslomässiga band till modern.

Några år senare, 1951, kom ännu ett kritiskt inlägg. Merit Hertzman-Ericson skrev i *Expressen*:

Skilsmässa från mamman kan för två- och treåringar vara en ganska upprörande procedur. Och inte alls lyckat är det att placera dem på barnpensionat och barnhem, där det finns alltför många barn och allt för få vuxna. Den uppfattningen att man klarar av matvägran och nattväta och andra uppfostringsbesvär genom att skicka bort barnen är helt övergiven på barnpsykologiskt och barnpsykiatriskt håll.⁶⁷

Som vi kan se i citatet poängterade Hertzman-Ericson att den typ av separation och omhändertagande av barn som barnpensionaten erbjöd helt övergetts av den aktuella barnpsykologin och barnpsykiatrin. Hon förespråkar inte längre barnpensionat.

Under 1950-talet publicerades flera artiklar som uppmanade föräldrar att noga undersöka kvaliteten på barnpensionatet om de ville inackordera sina barn på ett sådant. De borde söka upp barnavårdsombudet och Socialstyrelsen för att försäkra sig om att det tänkta barnpensionatet bedrev en god vård.⁶⁸ Uppmaningarna vittnar om en tilltagande skepsis kring att det var så bra på barnpensionaten, och det framhölls också de kunde ge upphov till störningar i anknytningen mellan barn och mor.

Under perioden 1931 till 1970 var Göta Rosén involverad i inspektioner av barnavårdsanstalter, först i rollen som barnavårdsombud, sedan som statens barnavårdsinspektris och slutligen som Socialstyrelsens tillförordnade generaldirektör. Även livskamraten och kollegan Brita Hasselrot var tidigare barnavårdsinspektör och hade flera befattningar vid Socialstyrelsen.⁶⁹ I början av 1990-talet intervjuades de båda av Ylva Mårtens. De påpekade då att det på 1950-talet skedde en förändring i synen på att skicka barn till institutioner som barnpensionat. Det härledde de till Anna Freuds och John Bowlbys forskning:

Göta: Det blev ju mer och mer att man inte skulle skicka så små barn till institutioner.

Ylva: Varför blev det så då?

Brita: Ja det var väl erfarenheten och eh man försökte ...

Göta: Ja till och med ... Skå fick inte ta emot, ta emot små barn.

Brita. Ja man försökte ju, man försökte ju genomdriva att det inte skulle vara småglyttar.

Göta: Mm.

Ylva: Men var det ... psykologisk forskning och då som kom fram till det?

Göta och Brita: Ja ja det var det ju.

Ylva: Det var det? På femtiotalet?

Brita: Ja.

Göta. Vi hade ju. Vi fick ju ... större erfarenhet och det var

ju studier på andra håll än vår. Till exempel i England. Vad hette hon?

Brita: Freud.

Göta: Freud.

Brita: Anna Freud.

Göta: Anna Freud, hon gav ju ut en ... rätt mycket material för detta. Och sen kom ju den här andra engelsmannen. Vad hette han?

Brita och Ylva: Bowlby.

Göta: Jaa! Visst, och det ... den väckte ju, han väckte ju sån ilska här så. Ha ha.

Ylva: Jaså. Varför då?

Göta: Ja, han fördömde ju institutionsvården. Helt!⁷⁰

Göta Rosén och Brita Hasselrot resonerade här om hur barnpsykologisk expertis från 1950-talet destabiliserade den oproblematiske inställningen till förälder-barn-separationer. Som Karin Zetterqvist Nelson har visat var det just Bowlbys kritik av institutionsvården och hans prioritering av biologiska relationer som gjorde att hans idéer om anknytning inte omfamnades direkt av barnläkare och barnpsykologer i Sverige, där institutionsvård betraktats som ett fullgott alternativ.⁷¹

AVSLUTNING

Det här kapitlet har visat exempel på den samhälleliga syn på barn som möjliggjorde en kommersiell barnavårdsmarknad. Mot bakgrund av Zelizers tankar om att synen på barn har skiftat utifrån hur de har värderats kan vi se att den kommersiella barnavårdsmarknaden var beroende av en viss syn på barn. Utifrån vårt material noterar vi att en viktig grund var föräldrars tankar om att barn inte nödvändigtvis hade det bäst tillsammans med dem. Det fanns en utbredd uppfattning om att föräldrar i olika sammanhang hade

rätt att frigöra sig från sina barn och att de inte själva behövde ta hand om barnen. Barn ansågs inte ha någon självklar rätt till sina föräldrar och det behövde inte ses som problematiskt att barn separerades från föräldrarna. Att det dessutom var möjligt att tolka separationer som något bra som kunde ge barnet bättre livsmöjligheter, som när utomäktenskapliga barn lämnades på spädbarnshem i väntan på att föräldrarna skulle gifta sig eller när barn fick »hjälp« att korrigera beteendeproblem när de var på barnpensionat, kan ha stärkt föräldrars motivation att anlita sådana aktörer.

I ett samhällsklimat som stigmatiserade såväl ogifta mödrar som utomäktenskapliga barn, och där mindre bemedlade mödrar hade svårt att försörja sig, kan bortlämnande av barnet till och med ha framstått som det bästa alternativet för barnet. Logiken var att goda föräldrar som ville sitt barns bästa ibland behövde lämna det. Var det bra för barnet, stärkande och hälsosamt som en barnpensionatsvistelse hävdades vara, kunde det dessutom vara rimligt att det kostade pengar, att det till och med fick vara dyrt.

Vad barnen själva tyckte eller hur de trivdes verkar ingen ha varit så intresserad av att ta reda på.⁷² Det var föräldrarnas behov och deras uppfattning om vad som var bäst för barnen som var centralt. För entreprenörerna var barnen betydelsefulla både som inkomst, som kamratfostrande kollektiv på barnpensionat eller som studiematerial för barnsköterskeutbildningarna.

Vilka former för barnomsorg och barnavård som anses rimliga eller orimliga i en viss tid beror på hur avvägningen görs mellan vad som uppfattas som föräldrars behov, samhällets behov och barns bästa. Som vi sett förändrades synen på barn under den här perioden då man började förstå barn och deras behov på nya sätt, vilket skedde parallellt med förändringar i synen på föräldraskap och utbyggnaden av välfärdsstaten. Förändringen i synen på barn var inte en linjär kronologisk process utan olika tolkningar av vad barn behövde konkurrerade med varandra och existerade paral-

lellt. Redan långt innan barnpsykologisk expertis börjat finna evidens för faran av förälder-barn-separationer fanns barnläkare och socialt engagerade aktörer som Isberg som såg risker med att barn separerades från sina mödrar och som ansåg att även små barn födda utom äktenskapet borde ha rätt till sina föräldrar – och särskilt till sina mödrar. När sådana tankar som företräddes av Isberg och Rosén blev allt vanligare inverkade det på vad de kommersiella entreprenörerna kunde sälja.

Kapitlet har vidare pekat på den framväxande kritik mot förlossningshem och barnpensionat som fanns och som ökade under perioden. Den kritiken var en av flera orsaker till att kommersiella förlossningshem, spädbarnshem och barnpensionat sedermera försvann.

Striden om en fri marknad – när föreläsningshem och barnpensionat försvann

Det här kapitlet handlar om varför kommersiell mödra- och spädbarnsvård samt privata barnpensionat så småningom upphörde att existera till den grad att de numera är okända för dagens människor. Som vi ska se berodde det på förändrade uppfattningar om barn och familj, vilka vi ringade in i förra kapitlet, men också på tilltagande reglering genom lagstiftning och regelverk samt sociala reformer som reducerade efterfrågan på de kommersiella aktörernas tjänster.

I tidigare forskning har övergången från vård i enskild till offentlig regi beskrivits som relativt sömlös och utan några större konflikter, även om vissa utövare oroade sig för likriktning liksom mindre av personlig frihet och arbetsglädje.¹ Filantropiska sällskap som fick allt svårare att rekrytera medlemmar och donatorer kunde välkomna att verksamheten övergick i kommunal regi. Ökade kommunala, och allt eftersom statliga, ekonomiska bidrag gav legitimitet åt ökad offentlig insyn och kontroll. Övergång från enskild till offentlig regi kunde också underlättas av personliga kontakter. Många filantroper liksom kommunernas förtroendevalda och an-

ställda ingick i gemensamma nätverk. En och samma person kunde ibland företräda både en filantropisk förening och en kommun.²

Men för dem som bedrev barnavård kommersiellt innebar regleringen av den fria barnavårdsmarknaden stora förändringar. Det ledde till konflikter när staten ville få mer insyn och de kommersiella aktörerna ville värna sina livsverk. Vi kommer bekanta oss med deras kamp mot de »socialexperter« som inspekterade, kontrollerade och kritiserade de kommersiella aktörernas verksamheter. Att den sociala ingenjörskonsten hamnade i strid med kommersiella aktörer och entreprenörer inom barnavården har hittills inte fått någon större uppmärksamhet i svensk forskning.³

EN REN INKOMSTKÄLLA

I början av 1990-talet, då privata utförare inom social barnavård och barnomsorg uppfattades som något nytt och en växande företeelse, berättade Göta Rosén och Brita Hasselrot för journalisten Ylva Mårtens att det var ett gammalt och inte särskilt välfungerande koncept. De hade inspekterat barnhem och barnpensionat som drevs kommersiellt under 1930- och 1940-talen och verkat för att sådana verksamheter skulle regleras och avskaffas. Nu, på 1990-talet, tycktes lärdomarna som de gjort ett halvsekel tidigare vara bortglömda. Rosén och Hasselrot menade att det inte skulle gå att tjäna pengar på vård utan att ta överpriser från föräldrarna och snåla på vad som erbjöds barnen:

Ylva: Men, men ... berätta lite ... Varför hade man barnpensionat, överhuvudtaget?

Göta: Inkomstkälla. Det var, det var en ren inkomstkälla. Vi är snart där igen, vänta lugn. Lugn det kommer. Det kommer. Den här privatiseringen tar ... den är ... Jag kan ju förstå dem men de måste ju ha någon utbildning att

sköta grupp barn. De måste ju veta vad det är att ha barn. Och här kom vem som helst och öppnade, startade så här sak. Och det dröjde ju inte länge förrän det brast. Det gick, det går ju ganska fort i ett sånt där kollektiv som inte sköts.

Ylva: Men vad var det för typ av människor som...? De jag hittat i arkiv och så där verkar vara ogifta fröknar eller ja ...

Göta: Ja det är klart att de var ogifta fröknar. För de hade inte ... Eller också frånskilda. Som sökte sig en sån här uppgift för att försörja sig alltså. Och det var ju inte så lätt att försörja sig. De visste ju knappast vad de skulle ta betalt från början. De hade ju ingen kalkyl över hur det här ska skötas. Ekonomiskt. För att kunna försörja sig på det. Det var ju också en stor fråga.

Ylva: Men var det lönsamt tror du?

Göta: Ja det berodde på vad de hann ta ut ifrån föräldrarna.

Brita: Hur mycket de gav barnen.

Göta: Och det också naturligtvis. Hur de kunde snåla för att få ihop lite till allt det.

[...]

Göta: Jag tror inte att man ska ha, vad ska jag säga, att tjäna pengar på på vård ... det går inte. Det GÅR inte att tjäna pengar på vård!

Ylva: Tycker du också så?

Brita: Jaa, absolut! Absolut!

Ylva: Ni är kritiska mot den privatiseringen?

Göta: Jaaa, tycker ... väldigt kritisk mot privatisering!

Brita: Ja, när man en gång i tiden har upplevt så mycket privata institutioner som vi gjorde på 30- och 40-talen, så är det ju klart.⁴

Göta Rosén och Brita Hasselrot var två av de statliga ämbetsmän och politiker (Göta var socialdemokratisk riksdagsledamot 1940–1942) som likt flera andra (Gustav Möller, Alva Myrdal, G.H. von Koch, Disa Västberg, Axel Höjer och Hagbard Isberg) utformade den svenska välfärdsstatens barnavård från 1920-talet och framåt,

vilket samtidigt bidrog till reglering av den kommersiella barnavården. Dessa politiker och ämbetsmän, som ibland har kallats sociala ingenjörer, ville – med historikern Yvonne Hirdmans ord – lägga livet till rätta för medborgarna genom att reducera fattigdom, ojämlikhet, trångboddhet, sjukdom och det som kallades för antisociala beteenden.⁵ Att lägga livet till rätta innebar å ena sidan ökade ekonomiska och sociala rättigheter för flertalet, å andra sidan minskat handlingsutrymme och mindre integritet för vissa medborgare.⁶ Det senare gällde inte bara de mest marginaliserade grupperna i samhället. Som vi ska se i detta kapitel menade även privata aktörer inom den kommersiella barnavården att deras integritet och rättigheter som företagare inskränktes.

BARNAVÅRDSMARKNADENS REGLERING UNDER 1920- OCH 1930-TALEN

På 1920-talet hände mycket inom barnavården, men statens och kommunernas roll hade bara precis börjat mejslas ut i och med att 1924 års lag om samhällets barnavård trädde i kraft 1926. Enligt denna lag skulle det finnas en barnavårdsnämnd i varje kommun, och det var nämndens ansvar att se till att barnen som vistades inom kommungränsen fick god vård och fostran. Det innebar ett förtydligat ansvar för kommunerna att bedriva tillsyn av vård i fosterhem och på barnhem. Men det var ännu ingen självklarhet att det var kommunen som placerade barn i dessa hem eller att kommunen var den aktör som anlät fosterhem eller drev barnhem. Mycket av barnavården skedde fortfarande på privata initiativ som att föräldrarna själva placerade sina barn i fosterhem, på barnhem eller på institutioner som barnpensionat. Och mycket av barnavården utfördes privat, antingen av filantropiska stiftelser och föreningar eller av kommersiella aktörer. Vad som var den bästa vägen framåt var en öppen fråga.

Ganska snart efter att 1924 års barnavårdslag hade trätt i kraft restes krav på att barnavården skulle regleras – särskilt sådan vård som bedrevs av kommersiella aktörer. Barnavårdslagen hindrade inte att vem som helst – en stiftelse, förening eller enskild person – kunde öppna ett privat barnhem, konvalescenthem eller barnpensionat. Det fanns heller inga bestämmelser som hindrade någon från att öppna ett förlossningshem. Endast 1919 års barnmorske-reglemente reglerade logi och vård som barnmorskor tillhandahöll åt barnaföderskor i privata förlossningshem, men för andra personer som öppnade förlossningshem fanns inga bestämmelser.⁷

Frågan om koncession, det vill säga förhandstillstånd, för att få bedriva barnavårdande verksamheter hade diskuterats och föreslagits flera gånger under 1900-talets första decennier, bland annat av den kommitté som gjorde förarbetet till 1902 års lag om fosterbarns vård samt av Fattigvårdslagstiftningskommittén som gjorde förarbetet till 1924 års barnavårdslag.⁸ Koncession motiverades av att det skulle ge de lokala myndigheterna bättre kännedom om vilka aktörer som bedrev barnavård inom kommunen, och förhindra att personer med otillräcklig kompetens eller bristande materiella förutsättningar tog emot barn, eller alltför många barn, i sin vård. Men varje gång hade krav på koncession avfärdats med argument som att sådana tillstånd skulle begränsa eller »kväva donationslusten« och hindra den enskilda offerviljan som barnavården var beroende av.⁹

En följd av barnavårdslagen var att Statens fattigvårdsinspektör G.H. von Koch även fick i uppdrag att övervaka barnavården. År 1929 initierade han en undersökning av förhållandena vid privata förlossnings- och spädbarnshem – den undersökning som bland andra Hagbard Isberg utförde som »social expert« och Axel Höjer som »medicinsk expert«. År 1931 kunde denna undersökning visa att av 117 inspekterade institutioner (som bland annat utgjordes av 40 förlossningshem, 62 spädbarnshem och 7 kombinerade förloss-

nings- och spädbarnshem) hade 46 ur social synpunkt utövat så skadlig verksamhet att de borde upphöra, och ännu fler hade fått anmärkningar som behövde åtgärdas.

Den medicinsk-hygieniska delen av undersökningen, som omfattade fler institutioner, visade att av 83 inspekterade spädbarnshem hade 34 fått anmärkningar samt att av 84 inspekterade förlossningshem hade 21 fått anmärkningar.¹⁰ Anmärkningarna rörde sådant som brist på utbildad personal, stor personalomsättning och begränsat personalantal samt att hemmen ofta flyttade från en plats till en annan, vilket försvårade barnavårdsnämndernas kännedom om dem. »Barnhem växte plötsligt upp här och var, lades lika plötsligt ned eller förflyttades utan att någon anmälan till dylik myndighet behövde göras«, stod det i den proposition som föreslog ändringar av barnavårdslagen.¹¹ Undersökningen pekade även på att de ekonomiska förutsättningarna för de kommersiella aktörerna var bristfälliga, vilket i sin tur drabbade barnen. Statens inspektör för fattigvård och barnavård konstaterade att:

Barnet är ett alltför dyrbart och ömtåligt material för att anförtros åt dem, som i bästa fall välmenande men utan särskilda kunskaper och erfarenheter öppna barnhem i ändamål att därav erhålla sitt levebröd.¹²

Lösningen var koncession, och att den som ville bedriva barnhemsverksamhet skulle söka tillstånd hos länsstyrelsen i det län där institutionen skulle verka innan några barn togs emot. Alla barnavårdande institutioner ingick dock inte. Bestämmelserna gällde inte hem som var att betrakta som sommarhem eller feriekoloni,¹³ vilket innebar att barnpensionaten fick en oklar ställning i barnavårdslagen.¹⁴ Den ändring av 1924 års lag om samhällets barnavård, där dessa bestämmelser infördes, började gälla den 1 juli 1931.¹⁵

Samma år infördes även tillståndsplikt eller koncession för den

som ville bedriva privat förlossningshem i en stadga som reglerade uppförandet av enskilda sjukhem och förlossningshem. Tillstånd skulle utfärdas av Medicinalstyrelsen efter prövning av huruvida föreståndaren för hemmet kunde bevisas vara lämplig, om lokaler-
nas storlek, inredning och skydd mot eldfara var erforderliga och kompatibla med antalet vårdplatser samt vilken vårdpersonal som fordrades för att bedriva verksamheten. Om sökanden var ett bolag, en förening eller stiftelse skulle även exemplar av bolagsordning eller stadgar lämnas in.¹⁶ Också denna reglering hade bakgrund i den undersökning av privata förlossnings- och spädbarnshem som Isberg med flera hade genomfört. I propositionen där förslaget till den nya stadgan motiverades refererade man till undersökningen och särskilt till dess kritik mot kommersialiseringen av vården:

Sålunda framgår det, att föreståndarinnorna vid hemmen, däribland även barnmorskor, ofta i vinningssyfte hänsynslöst utnyttjat det nödläge, varuti mödrarna befunnit sig. Den oftast förekommande anledningen till anmärkning synes härvid ha varit, att mödrarna, ofta fattiga och ensamstående, avkrävts oskäligen avgifter för inackordering, förlossning, läkarhjälp o.s.v. samt att de dessutom påförts en hel del extra tillägg, som avsevärt ökat kostnaderna för vistelsen å hemmet. Då något annat intresse än det rent af-
färsmässiga ej förefunnits, hade barnen hänsynslöst skilts från mödrarna, ofta omedelbart efter födseln och sänts till fosterhem, som mödrarna ej sett och som i många fall visat sig vara synnerligen undermåliga. Även vid en sådan förkastlig utackordering hade föreståndarinnan skaffat sig en extra inkomst såsom provision av såväl modern som fosterföräldrarna. En annan metod, som med ekonomisk vinst ofta utnyttjats, hade varit att söka erhålla adoptiv-
föräldrar till barnen. Ehuru gällande lag förbjuder adoption mot vederlag till fosterföräldrarna, giver utredningen vid handen, att i många fall vederlag givits.¹⁷

I skiftet mellan 1920- och 1930-tal gick alltså utvecklingen mot att reglera barnavårdsmarknaden genom att införa krav på förhandstillstånd och öka kontrollen av de kommersiella aktörerna. Det gällde i synnerhet kommersiella aktörer som profiterade på fattiga och ensamstående kvinnor och deras barn. Barnpensionaten, som riktade sig till andra målgrupper, väckte ännu inget intresse hos statsmakterna.

I den politiska debatt som uppstod senare under 1930-talet var dock inte de kommersiella aktörerna primärt i fokus, utan hur man skulle komma till rätta med befolkningsfrågan – alltså det faktum att det föddes för få barn i Sverige. År 1934 publicerade makarna Gunnar och Alva Myrdal – båda Socialdemokrater – sin berömda bok *Kris i befolkningsfrågan*. Där tog de fasta på den oro för minskad nativitet och åldrande befolkning som såväl konservativa som nationalistiska krafter uppmärksammat tidigare. Men till skillnad från konservativa politiker såg inte makarna Myrdal att en framkomlig väg för att öka nativiteten låg i att begränsa människors tillgång till sexualupplysning, preventivmedel och abort eller i att öka incitamenten för giftermål. De pekade i stället på behovet av socialpolitiska reformer till förmån för barn och deras föräldrar. Kort sagt ville de åstadkomma en barnavårdande socialpolitik som gjorde att föräldrar, särskilt mödrar, inte längre själva skulle bära den ekonomiska bördan av att föda och uppfostra barn som var en så viktig samhällslig resurs för landets framtid.¹⁸

Debatten som följde på makarna Myrdals bok ledde till att den socialdemokratiska socialministern Gustav Möller tillsatte en statlig utredning: 1935 års befolkningskommission. Den fick i uppdrag att lämna förslag som kunde främja en tidig äktenskapsbildning, ökad nativitet samt sänka enskilda medborgares kostnader för barn. Kommissionens direktiv präglades av att det var en parlamentarisk utredning där olika partiers hjärtefrågor i befolkningsfrågan skulle bli belysta. Några av Befolkningskommissionens förslag som

realiserades var principen om fri förlossningsvård, förebyggande mödra- och barnavård samt moderskapspenning. Riksdagen biföll dessa förslag 1937.¹⁹

Från och med 1938 bekostade staten sålunda alla förlossningar som skedde på lasarett, BB, förlossningshem samt förlossningsrum hos barnmorska som ingick i landstingens (eller stad som inte var inordnad i något landsting) plan för förlossningsvården. För privata förlossningshem innebar det visserligen att dessa i teorin kunde erhålla statsbidrag, men de behövde samtidigt underordna sig landstingens och Medicinalstyrelsens bestämmelser och kontroll.²⁰ Ingick ett enskilt förlossningshem inte i landstingets plan kunde det inte erbjuda gratis förlossning till gravida kvinnor, vilket i sin tur kan ha signalerat att förlossningshemmet inte levde upp till statens kvalitets- och kompetenskrav. Den fria marknad där kommersiella aktörer kunnat sälja sina tjänster till gravida kvinnor som behövde vård och diskretion sattes därmed ur spel, trots att privata förlossningshem på intet sätt förbjöds.

Befolkningskommissionens mål var att det allmänna skulle öka tillgängligheten till anstaltsförlossning. Trångboddhet, låg boendestandard och brist på tjänarinnor gjorde det obekvämt och svårt att få till de rätta hygieniska förutsättningarna för antiseptisk vård och förlossning i många barnaföderskors hem. Detta ansågs inverka negativt på nativiteten, men exakt hur preciserades inte.²¹ Det fanns en ambivalent inställning till vilken roll de privata och kommersiella förlossningshemmen – som faktiskt erbjöd anstaltsförlossning – skulle ha i denna utveckling. Sjukvårdskommittén, som var de som berett förslaget som Befolkningskommissionen sedan lade fram med vissa modifikationer, noterade att många enskilda – alltså kommersiella – förlossningshem hade fått anmärkningar mot sitt »starkt framträdande förvärvssyfte« och mot att de kunde sakna isoleringsrum liksom att de hygieniska förhållandena »lämnat en del övrigt att önska«.²²

Samtidigt påtalades emellertid att de enskilda förlossningshemmen »onekligen varit av stor betydelse för den slutna barnbördsvårdens utveckling«, det vill säga för anstaltsförlossningarnas utveckling. Här fanns argumentet att staten behövde värna »den enskilda offerviljan och det privata initiativet«, som tidigare under flera decennier motiverat att inte införa koncession.²³ Genom att statsbidragen enbart skulle betalas ut till förlossningshem som ingick i landstingens plan för förlossningsvården lyckades man parera två till synes oförenliga synpunkter: att kommersiella förlossningshem ofta hade en låg standard till följd av sina vinstintressen och att deras verksamheter behövde tillvaratas eftersom de var av stor betydelse för övergången från hem- till anstaltsförlossningar.

I remissyttrandet från Statens inspektör för fattigvård och barnavård lyftes emellertid farhågan att möjligheten till fri förlossningsvård på anstalt kunde skapa en ny marknad. Efterfrågan på inackordering en god tid före förlossningen för de kvinnor som ville vara obemärkta skulle kvarstå. Nu kunde de resa i väg och föda barn på en annan ords kommunala förlossningshem eller lasarett, men de behövde någonstans att bo innan det var dags för förlossning. Man menade att det fanns en risk att »sociala inackorderingshem på så sätt komma att uppstå, kringströdda i vårt land.«²⁴ Ännu en gång varnade Statens inspektör för fattigvård och barnavård för den kommersialisering som uppstod i kölvattnet av det utomäktenskapliga stigmat.

Statens inspektör för fattigvård och barnavård varnade även för att låta barnavårdsnämnder och distriktsbarnmorskor sköta tillsynen över inackorderingshemmen. På grund av sin »lokala bundenhet« ansågs de inte kunna verka självständigt, det hade den sociala inspektionen visat. Denna kritik ska ses i ljuset av att de statliga anslagen till de sociala experterna – Isberg med flera – hade skurits ned kraftigt och att någon central eller nationell inspektion inte kunde fortsätta att verka.²⁵ Det skedde samtidigt som Isberg

figurerade i en rättsprocess där Hvita Korsets föreståndarinna Julia Stéen hade stämt honom för ärekränkning. Om det var skälet till att Statens inspektör för fattigvård och barnavård inte fick förnyade anslag till de sociala experterna, eller om det berodde på den ekonomiska åtstramningspolitik som började föras i slutet av 1930-talet, har vi inte kunnat avgöra. Vi kan däremot konstatera att den undersökning av privata förlossnings- och spädbarnshem som Statens inspektör för fattigvård och barnavård hade satt igång 1929 inverkade på den lagstiftning och de sociala reformer som kom till på 1930-talet. Hur inspektionerna som undersökningen byggde på upplevdes av de kommersiella aktörerna ska diskuteras härnäst.

JULIA STÉENS STRID FÖR DEN PRIVATA BARNAVÅRDEN

Den 2 december 1936 stämde barnmorskan Julia Stéen, föreståndare för Hvita Korset, kyrkoherde Hagbard Isberg för ärekränkning. Det var början på en ett och ett halvt år lång rättsprocess mellan en av den kommersiella barnavårdens mest framgångsrika aktörer och den sociala inspektör som anlitats av Statens fattigvårds- och barnavårdsinspektion. I sin stämningsansökan skrev Julia Stéen:

Här reser denne man omkring med hjälp av statsmedel och utnyttjar dyra dagtraktamenten som tjänsteman. Han har ej någon instruktion av vederbörande myndighet. Det oaktat verkställer han inspektioner, skriver vidlyftiga, tententiösa rapporter späckade med ovederhäftiga uppgifter, som sedan den träffade anstaltens ledning och vederbörande myndighet måste tillrättalägga och bemöta. [...]

Jag har aldrig varit och är ej heller motståndare till kontroll och inspektion betr. min verksamhet. Tvärtom. Men jag fordrar efter alla ohemula angrepp en inspektion, som opartiskt och lojalt håller sig inom lagens gränser. Ämbetsmän i tjänsteärende måste anses hava dubbel anledning att iakttaga gällande lag och vanlig takt.²⁶

Stéen menade alltså att Isberg varken hade kompetens eller rätt att utföra inspektioner och att han därtill kom med falska anklagelser i syfte att skada hennes anseende och verksamhet. Hennes stämmningsansökan inkom efter en nära decennielång räcka av olika statliga inspektioner av Hvita Korset vars slutsatser Steén flera gånger bestridit.

Vid den första inspektionen medverkade inte ens Isberg själv, utan det var läkarna Axel Höjer och Gotthilf Steénhoff som besökte anstalten i januari 1927. Då hade de bland annat förundrat konstaterat att makarna Steén skapat ett företag där alltifrån diskreta förlossningar, spädbarnshem, barnkonvalescentvård till sköterskeutbildning erbjöds. Makarna Steén hade fått intrycket att besöket gjordes i syftet att inleda ett samarbete kring barnsköterskeutbildning mellan Hvita Korset och Svenska fattigvårds- och barnavårdsförbundet där Höjer och Steénhoff hade centrala positioner – liksom Statens inspektör för fattigvård och barnavård, G.H. von Koch.²⁷ Men besöket lämnade en besk eftersmak hos makarna Steén. Några dagar efteråt skrev Gustaf Steén till Axel Höjer och frågade vad som hade varit det egentliga syftet med besöket. Han frågade retoriskt om det bara varit meningen att hitta fel så att man kunde få med sig Medicinalstyrelsen på att ge »monopol-företråde« till en barnsköterskekurs given av Allmänna Barnhuset. Och han fortsatte:

Behöver det egoistiska konkurrentintresset nödvändigtvis vara så stort att alla andra utbildningsskolor inom barnavårdsområdet, och då först och främst Hvita Korset, skall nedtrampas. Varför? Hvita Korset är ju ännu en fullkomligt privat anstalt, som hitintills kunnat hålla sig flytande på egen bärkraft – utan understöd från vare sig stat eller kommun.²⁸

Gustaf Stéen argumenterade för att privata utbildningsanstalter, som inte drevs med några offentliga medel, inte skulle konkurreras ut av statsfinansierade satsningar.

Isberg gjorde sitt första besök på Hvita Korset tillsammans med Höjer i juli 1928. Besöket resulterade i en rapport där bland annat vanan att linda spädbarnens underben beskrevs som vanvård, och det faktum att Gustaf Stéen var barnavårdsman för de barn på anstalten som var födda utom äktenskapet kritiserades. Ett par år senare, efter att en kvinna som förlöst på Hvita Korset avlidit på lasarett, gjordes en anmälan till Medicinalstyrelsen av en privatperson. Det föranledde myndighetens generaldirektör och två läkare att besöka Hvita Korset i juli 1930. De tre besökarna konstaterade att förlossningshemmet var snyggt och rent, men en kikhostepidemi hade härjat under året vilken smittat friska barn på barnhemmet eftersom isoleringsrum saknades. De konstaterade vidare att barnsköterskeutbildningen var undermålig. Besöket fick Medicinalstyrelsen att överväga om det inte skulle krävas licens för att bedriva barnsköterskeutbildning, vilket alltså fram till dess varit en helt oreglerad verksamhet.²⁹

Medicinalstyrelsens rapport ledde till att paret Stéen JO-anmälde Medicinalstyrelsen 1930, varvid de bestred all kritik som dess representanter hade riktat mot anstalten. De menade bland annat att endast förlossningsavdelningen stod under Medicinalstyrelsens tillsyn, och att myndigheten inte hade inspektionsrätt vare sig över barnhemmet eller barnsköterskeutbildningen.³⁰ Vidare framhöll Julia Stéen att hon gjort stora insatser för utbildning i barnavård, vilket statsmakterna under årtionden hade försummat:

Innan nödvändigheten av praktiskt skolade barnsköterskor överhuvudtaget framstod som ett oavvisligt behov grundlade undertecknad fru Julia Stéen, 1906 den anstalt, som numera under årtionden försett Skandinavien och

även många utomskandinaviska länder med de så populära vitakorssystrarna. [...]

Jag har efter bästa förmåga nydanat och brutit mark på detta socialt viktiga, men av statsmakterna försummade område. Uppbyggandet har naturligtvis, som så mycket annat här i landet, mötts av den sura kritik, som bottnar i oförmåga att själv åstadkomma något positivt och för det praktiska livet dugligt, och vilken kritik alltid finner sig nöjd, när den lyckats åstadkomma en lagstiftning, som ofta blir en död bokstav, och som vanligen resulterar i en pyramid av tjänstemän, vars löner så småningom växa de skattebetalande över huvudet. [...]

Det finns många professorer, som äro dåliga pedagoger, men det finns många i det praktiska livets tjänst skolade personer, som utan akademisk utbildning förmå meddela en fruktbringande undervisning, och just här beror det hjärta, handlag och intresse för uppgiften mer än på högre akademiska meriter.³¹

Här skymtar en aversion som Julia Stéen hyste mot byråkrati och akademisk expertis. Det var ett återkommande tema i hennes argumentation att statens tjänstemän och byråkrater bara kostade skattebetalarna pengar, medan hon som hade »hjärta, handlag och intresse för uppgiften« åstadkom mer nytta för samhället. Det var djärva påståenden som syftade till att ifrågasätta den vetenskapliga expertis som fått allt större inflytande i statsapparaten under 1920-talet – och som särskilt kom att excellera i de stora statliga utredningarna på 1930- och 1940-talen.³²

Julia Stéen ifrågasatte även om det varit lagstiftarens intention med 1924 års lag om samhällets barnavård »... att därmed tillskapa organ, som skulle medverka till ett utplånande av den privata verksamheten på barnavårdens område«. ³³ I mars 1931 rapporterade dagspressen att Justitieombudsmannen slutbehandlat ärendet, och lämnat makarna Stéens anmälan utan vidare åtgärd.³⁴ Några

månader därefter trädde den nya stadgan för enskilda sjukhem och förlossningshem i kraft.

Därpå följde ett par år av stiltje vad gäller inspektioner, men Julia Stéen och hennes verksamhet drabbades av att Gustaf, som också agerat syssloman och föreståndare, avled 1933. I augusti 1934 besökte Isberg återigen Hvita Korset. Denna gång riktade han ännu fler anmärkningar mot anstalten, bland annat mot att journalföringen över de inackorderade kvinnorna gjordes på ett felaktigt sätt, mot bruket att använda anonyma annonser – och framför allt mot att förlossningshemmet var så intimt förbundet med barnhemmet, vilket stimulerade separationer mellan mödrar och barn: »Förlossningshemmet behöver spädbarnshemmet och spädbarnshemmet behöver förlossningshemmet. Hela systemet bygger därmed faktiskt på tanken: mor och barn må skiljas åt.«³⁵

Besöket resulterade i en rapport där Isberg yrkade på stängning av Hvita Korset. Under 1935 pågick en intensiv skriftväxling mellan Medicinalstyrelsen, Julia Stéen och flera lokala och regionala myndigheter. Medicinalstyrelsen konstaterade i maj 1935 att de inte yrkade på stängning av Hvita Korset men påpekade för Julia Stéen vissa av de erinringar som Isberg hade gjort. Samtidigt blev frågan om lämpligheten i att bedriva ett kombinerat förlossnings- och spädbarnshem diskuterad på departementsnivå, just med anledning av Hvita Korset.³⁶

För att försäkra anstaltens fortlevnad i händelse av hennes bortgång såg den 62-åriga Julia Stéen till att Hvita Korset blev ett aktiebolag, och bolaget ansökte om tillstånd hos Medicinalstyrelsen att ta över driften i mars 1936. Myndigheterna fann inget giltigt skäl till att avslå ansökan, men Isberg erinrade återigen om att i grunden hade inget ändrats på Hvita Korset; problem med isoleringsrum och annat kvarstod. Detta måste ha varit droppen som fick bägaren att rinna över för Julia Stéen. Några månader efter yttrandet lämnade hon in sin stämningsansökan mot Isberg.

Trots att stämmningsansökan fokuserade på Isberg, så var målet för Stéen politiskt snarare än upprättelse för en personlig vendetta. Hon ville visa att staten – företrädd av Isberg – hade agerat felaktigt samt att de reformer som Befolkningskommissionen var på väg att driva igenom skulle innebära en katastrof för de privata förlossningshemmen som länge varit en tillflykt för ogifta blivande mödrar. Förslagen om fri förlossningsvård och moderskapspenning, som låg på riksdagens bord 1937, skulle enligt Stéen »ge dödsstöten åt all den enskilda anstaltsvård i Sverige, som arbetar utan statsunderstöd«. ³⁷ I rättegångshandlingarna påtalade hon att

... ingen enda representant för landets barnmorskor och ca 100 enskilda förlossningshem tillfrågats och fått tillfälle att yttra sin mening om ett lagförslag, som dock direkt berör den verksamhet, som tidigare till mycket stor del av dem bestritts. Nu är det meningen att alla dessa enskilda förlossningshem så småningom skola ekonomiskt strypas. ³⁸

Stéen menade alltså att ingen representant för de aktörer som drev privata förlossningshem hade ombetts att yttra sig om Befolkningskommissionens förslag, trots de ekonomiska konsekvenser förslaget skulle få för dem. Hon kallade sin egen verksamhet »en nagel i ögat på dessa socialiseringssträvanden» ³⁹, och markerade därmed att inspektionerna av Hvita Korset hade varit politiskt motiverade.

DE PRIVATA FÖRLOSSNINGSHEMMEN STÄNGS

Julia Stéen var inte den enda som drabbades av hot om stängning efter Isbergs inspektioner. Hon fick stöd av andra privata aktörer, bland annat av Carl Brynielsson som tillsammans med sin syster drev ett förlossningshem på Öland för obemärkta kvinnor. I ett brev till Julia Stéen skrev han att han »beundrar Eder storartade energi att försöka få fast Isberg, det är i sanning ej en dag förtidigt

Bild 60. Skövde förlossningshem. Utan årtal. Fotograf okänd. I privat ägo.

(sic!), han har med orätt och fräckhet fördärvat alldeles tillräckligt«. Brynielsson hade liknande erfarenheter som Stéen, att Isberg »kom och visade ej ens någon fullmakt att han hade rätt att tränga in i mitt hus eller taga del av förda anteckningar«. ⁴⁰

Även Helena Carlehed och hennes man Gustav Carlehed bestred de anmärkningar som Isberg gjorde mot deras förlossningshem i Skövde. Hon examinerades som barnmorska 1919 och hade verkat på flera adresser i Skövde. Maken Gustav, som var byggnadsmästare, lät 1931 uppföra ett hus mitt emot läroverket i staden, som redan från början utformades för att rymma just ett förlossningshem.

I arbetet med den här boken fick vi kontakt med Helena Carleheds dotter, Maj-Brith Nilsson, född 1926. Eftersom familjen under Maj-Briths barndom bodde på husets första våning kunde hon beskriva byggnaden för oss. Förlossningshemmet fanns på andra våningen och dit kom man genom en trappa i entrén; det gick också en privattrappa direkt från familjens bostad. Däruppe fanns en

Bild 61. Helena Carlehed med okänt barn. Utan årtal.
Foto: Svenssons Skövde. I privat ägo.

hall, två stora rum med tre sängar i varje samt två rum för de kvinnor som ville bo enskilt. Det fanns även ett dagrum där mammorna kunde umgås, och Maj-Brith minns att dörren dit var av frostat glas mot stora hallen så att det skulle komma in ljus. Ett särskilt förlossningsrum fanns också, och i anslutning till det ett helkaklat badrum med badkar och en toalett samt sköterskans rum. Maj-Brith påpekade att hennes pappa särskilt hade tänkt på att skapa en ljudsluss till förlossningsrummet eftersom det »under förlossningar kan bli lite oljud«.

Hon minns bebisarna som föddes på hemmet: »Jag smög och tittade på dem. Mammorna behövde inte ha dem hos sig hela tiden. Mamma la in dem i förlossningsrummet när det var ledigt om mammorna skulle vila från sina barn.« I källaren fanns ett stort tvättrum som bland annat innehöll ett stort kar där tvätten lades i blöt, innan den kokades i ett kärl som också det stod i källaren. Där fanns även ett stort torkrum med linor och en varmluftsfläkt eller rör som blåste tvätten torr. Det blev mycket tvätt och på sommaren hängdes tvätten ute på gården. Huset hade en tredje våning där Maj-Brith minns att hennes äldre syskon bodde innan de flyttade hemifrån.⁴¹

Isberg besökte förlossningshemmet för en inspektion i januari 1932. Han anmärkte då på att Carlehed vare sig anmält flytten till den nya adressen till hälsovårdsnämnden eller hade något tillstånd för att bedriva enskilt förlossningshem enligt den stadga som hade trätt i kraft ett halvår tidigare. Vidare menade Isberg att personalen var otillräcklig för att ta hand om 12 patienter, vilket Carlehed uppgivit att hon hade plats för. Personalen utgjordes av en barn- och sjuksköterska, en kokerska samt en husa som själv var gravid och inackorderades »fritt« mot att hon hjälpte till. År 1931 hade 31 utomäktenskapliga barn fötts på förlossningshemmet, och när Isberg följde upp deras öden kunde han konstatera att många av dem skildes från sina mödrar omedelbart eller några dagar efter

förlossningen för att skickas till fosterhem som anskaffats av förståndarinnan mot betalning. Många barn hade inte ammat, vilket Isberg såg allvarligt på. En mor som han hade varit i kontakt med skulle dessutom ha sagt att Carlehed avrått henne från att amma, men själv hävdade Carlehed att alla som kunde ammade sina barn en månad.

Isberg beskyllde vidare Helena Carlehed för att ha skenskriverit två kvinnor i församlingar där de inte bodde och att hon vid inspektionstillfället inte varit transparent med att hon höll på att starta upp ett spädbarnshem på husets tredje våning. Isberg hade i slutet av sitt besök fått komma upp dit och då anträffat tre spädbarn i ett rum som han bedömde som »synnerligen sol- och ljusfattigt«. Carlehed hade inte anmält barnen som fosterbarn till barnavårdsnämnden och hade heller inget tillstånd för att få bedriva spädbarnshem, men sade att hon hade lämnat in en ansökan om detta. Slutligen menade Isberg att det var olyckligt att det i samma hus fanns förlossningshem med patienter som kom och gick, inackorderade kvinnor i en ömtålig situation samt spädbarnshem med ensamma barn samtidigt som Carleheds familj med skolbarn bodde där. Isbergs slutsats var att »förlossningshemmet på grund av sin i flera hänseenden osociala verksamhet icke bör tillåtas fortsätta sin verksamhet«. ⁴²

Isbergs ord fick inte stå oemotsagda. Makarna Carlehed, liksom hemmets läkare Blomberg, uttalade sig i pressen om att Isbergs påpekanden var felaktiga och att han heller inte, i egenskap av kyrkoherde, hade kompetens att bedöma sådant som amning. I ett stort reportage i *Göteborgs-Posten*, hävdade Helena Carlehed att hon visst hade anmält förlossningshemmet till Medicinalstyrelsen samt flytten till hälsovårdsnämnden som varit där flera gånger och inspekterat. Hon sade att hon påtalat detta för Isberg eller »[...] åtminstone försökte jag, men det fanns ingen möjlighet för mig att få säga någonting. Kyrkoherde Isberg behöll ordet hela tiden, och hela

inspektionen varade blott omkring en halvtimme.«⁴³ Hon framhöll också att regelverket var krångligt och att hon därför trott att allt var i sin ordning bara hon hade skickat in anmälan, men egentligen behövdes alltså ett förhandstillstånd innan hon fick börja ta emot kunder. Barnen på det planerade spädbarnshemmet sade hon sig ha anmält till barnavårdsnämndens ordförande, som dessutom närvarade vid inspektionen tillsammans med Isberg. Hon menade också att det inte var något spädbarnshem ännu, hon hade alltför få barn i sin vård för att det skulle kunna betraktas som ett barnhem. Isbergs beskyllningar om att hon sysslat med skenskrivningar av mödrar förklarade hon så här:

På tvenne patienters begäran skrev jag till ett par hem, som anmält sig villiga att mottaga fosterbarn, huruvida barnets moder fick vistas hos sitt barn en tid samt om modern fick kyrkoskriva sig därstädes. Efter erhållet tillstånd härtill ha patienterna själva ordnat med prästsedels överflyttning.⁴⁴

Carlehed menade alltså att hon bara hade bistått med kontakter till fosterfamiljer som kunde ta emot mor och barn. Vi kan föreställa oss att för ogifta mödrar som ville dölja sin belägenhet var detta en möjlig väg för att slippa återvända till hemförsamlingen med ett barn, samtidigt som mödrarna också köpte sig lite tid för att ordna upp sina liv. Den bristande amningen på förlossningshemmet förklarade Carlehed med att en del mödrar snabbt behövde återvända i arbete:

Det säger sig självt, att det är bäst, när mödrarna amma sina barn, och jag har aldrig avrått någon från att amma barnet. Men de mödrar, som ej ammat, ha i allmänhet varit flickor, vilka för sin utkomst skull måst återtaga sina platser

eller skaffa sig sådana så fort som möjligt och ha alltså varit inställda på att lämna ifrån sig barnen omedelbart. Att då förorda amning har ej varit möjligt. Man måste ju taga förhållanden som de äro.⁴⁵

Det Carlehed beskrev här är det som historikern Ann-Sofie Ohlander har benämnt som samhällets osynliggörande av barn: att mödrar tvingades lösa en i grunden samhällelig konflikt mellan arbete och barnens behov av vård och tillsyn.⁴⁶ Då blev det amningen som fick offras och det var bland annat det Befolkningskommissionen ville råda bot på när de några år senare lämnade förslag om moderskapspenning. Men nu, i början av 1930-talet innan någon moderskapspenning fanns, menade Isberg att barnmorskor hade ett särskilt ansvar att fostra mödrarna till amning. I ett svar på Carleheds yttranden skrev Isberg att amningen var allt annat än enbart en medicinsk fråga – det var en social fråga:

Fru Carlehed är sålunda som barnmorska fullständigt främmande för utvecklingen på detta område under de sista 20 åren med dess starka inställning för och betoning av amningens ansvarsväckande, fostrande och överhuvudtaget sociala betydelse för mödrarna och därmed i socialt hänseende även för barnen ...⁴⁷

Helena Carlehed fick avslag på sin ansökan om att få öppna spädbarnshem efter ytterligare inspektioner av hälsovårdsnämnden och barnavårdsnämnden, men förlossningshemmet fortsatte sin verksamhet fram till 1938. Då anmodade Medicinalstyrelsen att det skulle stängas eftersom ingen längre ville åta sig att vara ansvarig läkare vid förlossningshemmet,⁴⁸ detta trots att några av Carleheds ivrigaste försvarare hade varit hemmets tidigare läkare, doktor Blomberg och provinsialläkare doktor Cederberg.

Maj-Brith minns sina föräldrars kamp för förlossningshemmet. Även om hon inte har något minne av Isbergs besök då hon bara var fem år gammal kommer hon ihåg hans namn, obehaget och stämningen när han hade varit där. »De var så ledsna mamma och pappa. De gjorde sitt bästa. Men han hittade väl något fel. Att de behövde lägga ner förlossningshemmet som de hade byggt upp.«⁴⁹

Makarna Carlehed försökte kämpa mot statens inspektion och lärer sig med Hvita Korset i denna kamp. Enligt en tidningsnotis som finns bevarad i en av Isbergs klippböcker lämnade herr Carlehed 1935 in en skrivelse till socialministern där han understödde Hvita Korsets krav på en allsidig undersökning av Isbergs verksamhet »ej blott med hänsyn till dess sociala resultat, utan fastmera till dess skadliga verkningar för den enskilde i en hittills lovlig verksamhet«. Herr Carlehed menade att han och hans hustru »blivit ruinerade genom kyrkoherde Isbergs ingripanden såsom social 'expert' ...«⁵⁰ Att statens arbete med att kontrollera, inspektera och reglera den kommersiella barnvården ledde till personliga förluster för entreprenörerna – både ekonomiska och känslomässiga – är uppenbart.

Julia Stéens och Hvita Korsets åtal mot Isberg slutade med att han blev frikänd.⁵¹ De andra entreprenörerna som hade hoppats på att Julia Stéen skulle vinna striden även för deras räkning måste ha blivit besvikna. Hvita Korset fortsatte sin verksamhet men utan förlossningsavdelning. Anstaltens sköterskeskola och barnhem blev dock utsatta för ny kritik. År 1943 gjorde Socialstyrelsen en inspektion, och den här gången var bland andra Göta Rosén med.

Vid inspektionen upptäckte besökarna att flera av barnhemsbarnen hade en smittsam hudsjukdom, och personalen kände varken till att den var smittsam eller visste hur den skulle behandlas. En två år gammal pojke skickades omedelbart till lasarett. På spädbarnsavdelningen påträffades flaskor med gift stående i föns-ternischer som sades vara möjliga för krypande barn att få fatt i.

Konsekvensen av inspektionen blev att Socialstyrelsen anmodade Länsstyrelsen i Kronobergs län att inte tillåta några barn att vistas där och barnhemmet stängdes.⁵² Det innebar att sköterskeeleverna inte längre hade några barn att praktisera på, och flera begärde att få utbildningsavgiften återbetald. Så småningom dömdes Hvita Korset att återbetala kursavgiften till flera elever.⁵³ År 1945 hade verksamheten upphört och byggnaderna på Hvita Korset blev flyktingboende.⁵⁴

BARNAVÅRDSMARKNADENS REGLERING UNDER 1940- OCH 1950-TALEN

Om Isberg varit en central aktör för inspektion och reglering av den privata förlossningshems- och spädbarnshemsvården, blev Göta Rosén den person som särskilt kom att förknippas med nedstängning och reglering av barnhems- och koloniverksamheter på 1940- och 1950-talen, dit även barnpensionaten kunde räknas. Som vi sett omfattades varken barnpensionat, sommarhem eller feriekolonier av den tillståndsplikt för barnhem som infördes 1931. I sin roll som byrådirektör på Socialstyrelsen påbörjade Göta Rosén sina inspektioner av kolonier och sommarhem i mitten av 1940-talet. Hennes arbete med att utreda och inspektera koloniverksamheterna avslutades tio år senare och då hade många fått stänga. Anmärkningarna kunde gälla sådant som hygien och hälsa – att smutsen frodades och att många barn i trånga sovsalar innebar risk för epidemier – eller exempelvis personalens inkompetens och ointresse för barn. I en intervju har Göta Rosén berättat att de anställda kunde utgöras av vem som helst som accepterade en låg lön och att aga var vanligt.⁵⁵

Under den här perioden skärptes lagstiftningen för barnhem, inklusive barnpensionat, och kolonier. Socialvårdskommittén påbörjade 1941 en undersökning av alla barnhem i landet eftersom

den officiella statistiken lämnade mycket knapphändiga uppgifter om barnhemmen. När den statistiska undersökningen var färdig började Socialvårdskommittén utreda vilka förändringar som behövde göras i 1924 års lag om samhällets barnavård för att komma till rätta med sådant som man menade var problematiskt inom nuvarande organisation. Det gällde bland annat hur missförhållanden på barnhem skulle hanteras, hur en effektiv tillsyn skulle kunna ske, hur det allmänna skulle kunna skapa en organisatorisk plan för barnhemsvården med utrymme för både offentliga och enskilt drivna barnhem samt hur barnhemmens ekonomi – vilken hade visat vara ganska utsatt – skulle kunna förbättras.⁵⁶

År 1944 publicerade Socialvårdskommittén ett betänkande där de slog fast att också halvöppna anstalter, såsom barnpensionat, ferie- och sommarhem och kolonier vilka hittills inte varit inordnade under barnavårdslagens bestämmelser, skulle bli föremål för reglering och tillsyn. Kommittén konstaterade att »samhällets ansvar för det uppväxande släktet har blivit allt starkare, och kraven på en individualiserad behandling av barn och ungdom, som behöver vård i annan form än den föräldrahemmet eller ett fosterhem kan giva, ha i allt högre grad vunnit beaktande«. ⁵⁷ En förändrad syn på barn krävde alltså ett förändrat förhållningssätt till samhällets ansvar för barn. Barnen, oavsett om deras föräldrar var fattiga, ogifta eller välbärgade, var för viktiga för landet för att inte samhället skulle åta sig det. Återigen handlade det om en balansakt där stat och kommun skulle utöka sitt ansvar utan att skrämja bort de enskilda initiativ som burit upp barnavården så länge.

Enligt Socialvårdskommitténs egna undersökningar drevs hälften av barnhemmen 1940 av stiftelser och föreningar, en femtedel av kommuner och endast sex procent av enskilda personer.⁵⁸ Kommittén konstaterade att koncessionstvävet för enskilda barnhem 1931 hade löst en del av problemen med personer som drev barnhem i förvärvssyfte, och som för att få någon inkomst att leva på

drog ner på vårdens kvalitet. Det fanns dock fortfarande en risk att sådant kunde förekomma. Men att ta steget och förbjuda enskilda personer att bedriva kommersiell barnavård ville kommittén inte: »Det skulle emellertid enligt kommitténs mening vara en åtgärd av alltför ingripande natur att i anledning härav skrida till utfärdandet av förbud för enskilda personer att bedriva barnhemsverksamhet.«⁵⁹ Man menade att enskilda personer inte nödvändigtvis drevs av profithunger utan även av ideella intressen. Att förbjuda förvärvssyfte skulle heller inte vara praktiskt genomförbart; det skulle alltid gå att komma runt genom att säga att man förestod en förening eller sammanslutning.⁶⁰

Lösningen blev koncessionstvång för vissa verksamheter samt anmälningsplikt för andra. Koncession, alltså att det krävdes förhandstillstånd för att få starta en verksamhet, gällde barnhemmen precis som tidigare. Men i ändringarna av 1924 års barnavårdslag kom barnpensionaten att räknas som upptagningshem, det vill säga barnhem som erbjöd heldygnsvård under en begränsad tid.⁶¹ För att driva ett barnpensionat måste därför en kommersiell eller ideell aktör ansöka hos Socialstyrelsen om tillstånd. För att bevilja tillstånd skulle Socialstyrelsen bedöma sådant som hemmets ledning, dess personal och dess ekonomiska förutsättningar, liksom lokalens belägenhet, utrymme och inredning.⁶² Men för att bedriva koloni, feriehem och det som kallades anstalt för halvöppen barnavård – alltså daghem, barnträdgård med mera – infördes endast anmälningsplikt. Aktörer som drev sådana institutioner behövde inte ha tillstånd för att få öppna, men innan skulle de ha anmält sin existens till Socialstyrelsen och till sin kommunala barnavårdsnämnd. Anledningen till att inget förhandstillstånd krävdes var att man inte ville hämma det enskilda initiativet och de frivilliga krafterna.⁶³

Den här lagändringen som trädde i kraft 1946⁶⁴ verkar ha medfört att barnpensionatsinnehavarna behövde förhålla sig till om deras

verksamheter var att liknas vid barnhem för tillfällig dygnsvård, eller om de var feriehem, vilka definierades som »enskilda hem, som regelbundet under yrkesmässiga former mottaga barn för sommar- eller ferievistelse«. ⁶⁵ I det senare fallet skulle de lyda under samma regelverk som koloniverksamheten. Det kan ha inneburit att verksamheter som tidigare kallat sig för barnpensionat i stället registrerade sig som koloni om det inte bedrev året runt-öppen verksamhet. Ann-Charlotte Münger har visat att under 1960- och 1970-talen började kolonivistelser bli något för fler än bara de fattigaste och mest behövande barnen. Så småningom kom även medel- och överklassens barn att åka på koloni. ⁶⁶ Det är möjligt att det förändrade regelverket för barnpensionaten bidrog till denna utveckling genom att dessa institutioner för medel- och överklassens barn började registreras som kolonier.

I en tidningsartikel från 1950 om hur föräldrar kunde ordna för sina barn under sportlovet, uppmanades föräldrarna att ringa Socialstyrelsen för att fråga om det barnpensionat de planerade att skicka sina barn till var godkänt. Om barnpensionatet bara var öppet en begränsad del av året räknades det som koloni meddelade artikeln, men eftersom en koloni skulle vara anmäld till myndigheterna kunde man ringa till barnavårdsombudet i länet för att höra sig för om stället. ⁶⁷ På så sätt innebar reglering av barnpensionatens möjlighet till en slags konsumentupplysning. Det bör ha gynnat godkända och registrerade barnpensionat vars verksamheter fortsatte att frodas trots att det då och då förekom rapporter om missförhållanden och vanvård på kolonier och i några fall även på barnpensionat. Att tidningarna rapporterade om att Socialstyrelsen stängde barnpensionat som saknade tillstånd, där barn ådragit sig sjukdomar på grund av bristande hygien eller där det fanns allvarliga brister i brandskyddet, verkar inte betytt att utbud och efterfrågan på barnpensionat minskade. ⁶⁸ Trots, eller kanske snarare på grund av, en tilltagande statlig reglering infann sig barnpensiono-

natens storhetstid under 1950-talet, som vi såg i kapitlet om »Privat långtidsbarnpassning«.

Staten reglerade inte bara barnavården utan åtog sig också ett större finansiellt ansvar från 1940-talet och framåt. Andra världskriget innebar att samhällets behov av kvinnors förvärvsarbete blev tydligt när de ersatte inkallade män i industrin. Först då blev det politiskt möjligt att föreslå att staten skulle sörja för barns heldagstillsyn på daghem och liknande institutioner. År 1944 infördes statsbidrag till daghem som både bedrev halvdags- och heldagsverksamhet. Statsbidraget var litet, men det ledde ändå till att antalet platser på daghemmen ökade.⁶⁹ Därmed skapades nya lösningar för föräldrar som tidigare anlitat barnpensionat för att modern skulle arbeta. Det tog dock flera decennier innan daghemsutbyggnaden var fullt genomförd, vilket kan förklara att barnpensionat under lång tid fortsatte att vara ett alternativ.

Från och med 1946 kunde även barnhem beviljas statsbidrag för uppförande och drift. Rent principiellt kunde kommersiella aktörer då söka statsbidrag. Men precis som vi sett med förlossningshemmen medförde beviljat statsbidrag vissa krav samt att man ingick i landstingens plan för barnhemsvården. Barnpensionaten behövde rätta sig efter den maxtaxa som statsmakterna bestämde. För att få 1,50 kronor per vård dygn i statsbidrag 1945 fick priset inte överstiga 2 kronor för vård av spädbarn, eller 1,50 kronor för andra barn. Den aktör som behövde ta ut högre priser per vård dygn beviljades inte statsbidrag.⁷⁰

VARFÖR FÖRSVANN BARNPENSIONATEN?

Det finns ingen entydig förklaring till varför barnpensionaten verkar ha blivit allt färre under 1960-talet för att sedan försvinna under 1970-talet. Till skillnad från de privata förlossnings- och spädbarnshemmen, där grava missförhållanden motiverade mer reglering och kontroll, tycks efterfrågan på barnpensionat ha stimulerats av ökad offentlig insyn i dessa verksamheter, åtminstone om vi beaktar det mediematerial som samlats in för den här studien. Det visar att barnpensionatsverksamheter var livaktiga under samma decennier som välfärdsstaten byggdes ut och den offentliga kontrollen ökade.

Men många barnpensionat och andra privata barnhem hade begränsad ekonomisk bärkraft, vilket Göta Rosén och Brita Hasselrot pekade på i inledningen till detta kapitel. Det var skälet till att barnpensionatens ekonomi började granskas inför koncessionsprövningar, vilket i sin tur kan ha varit en anledning till att barnpensionaten så småningom försvann. Det är möjligt att vissa barnpensionat kunde få del av de statsbidrag som utgick till den halvöppna barnvården från och med 1944, om de erbjöd barn-tillsyn över dagen.⁷¹ Men de flesta barnpensionat erbjöd, som vi har sett, heldygnsinackordering, och då var inte det statsbidraget avsett för dem. När statsbidrag för barnhem infördes 1946 är det teoretiskt möjligt att vissa barnpensionat kunde få statsbidrag om de ingick i landstingens barnhemsplan.⁷² Samtidigt är det mindre troligt att landstingen gjorde bedömningen att just barnpensionat var den barnhemsform som man ville åta sig att prioritera.

I slutänden är det rimligt att anta att många barnpensionat, till skillnad från andra barnvårdande institutioner, inte stöttades med statliga bidrag. De fortsatte att vara privata institutioner, med den privata ägaren som ensam ekonomisk risktagare. Så länge som de välbärgade samhällsklasser som anlidade barnpensionat var villiga att betala ett högre pris kunde de kommersiella barnpensionaten

fortleva. Men i takt med att annan barnpassning på exempelvis kolonier och daghem övergick från att vara till för fattiga och behövande till att få en mer generell karaktär, kan konkurrensen från dem ha blivit mer kännbar.

Oavsett om statsbidrag utgick eller ej kom barnpensionaten att stå under barnavårdsmyndigheternas tillsyn. Det innebar att myndigheterna kunde göra inspektioner och ingripa om de ansåg att det förekom missförhållanden och då också stänga hemmen. Men det innebar också en minskad frihet, vilket gjorde att en del barnpensionat verkar ha stängt självmant. När Greta Werner, som drivit Lillgårdens barnpensionat i Vittsjö, 1950 stod i begrepp att sälja sin verksamhet, kommenterade hon i en tidningsintervju att myndigheterna krävde orimligt mycket. Det fanns regler för hur stort utrymme varje barn skulle ha och myndigheterna fordrade även ett fast inackorderingspris. Greta Werner var kritisk till nivåerna på inackorderingspriserna som myndigheterna hade bestämt. Kvalificerad personal gick heller inte att få tag på. Dessa organisatoriska och ekonomiska regleringar av barnpensionaten bidrog till att Greta Werner ville sälja sin verksamhet.⁷³

Vissa barnpensionat, som bar sig bra under 1950-talet, fick däremot större problem på 1960-talet. Ett sådant var Solberga barnpensionat i Älvsborgs län. Det drevs av en kvinna som också hette Werner – sjuksköterskan Hillevi Werner. Hon hade tidigare drivit ett barnpensionat med samma namn i Varnumskulle, men 1952 flyttade verksamheten till en villa i Västra Bodarne. Av tillståndshandlingarna framgår att Solberga barnpensionat hade 15 platser och inte ingick i landstingets barnhemsplan. Något statsbidrag utgick alltså inte till Hillevi Werners verksamhet, som helt fick bära sig på de avgifter föräldrarna betalade. Vid en inspektion 1964 noterades att beläggningen under de senaste åren hade varit låg. Inackorderingsavgiften, som 1952 hade varit 13 kronor per dygn och barn, hade behövt höjas till 25 kronor. Inspektisen noterade

att »Fröken Werner såg trött, sliten och jäktad ut. Hon skötte själv matlagningen och hade även hand om tillsynen över barnen nattetid.«⁷⁴ Verksamheten upphörde samma år.

Solberga barnpensionat stängde inte på grund av missförhållanden, utan hade fått goda vitsord i tidigare tillståndshandlingar. Hillevi Werners gedigna utbildning och goda ekonomi hade framhållits, samt att någon liknande barnpensionatsverksamhet inte fanns i länet.⁷⁵ En anledning till att barnpensionaten inte avfärdades av statsmakterna var att de möjliggjorde husmödrars semester, vilket hade blivit en politisk fråga på 1940-talet. År 1938 infördes två veckors allmän semester för alla löntagare. Men en grupp stod utanför: de hemarbetande husmödrarna som i stort sett aldrig hade ledigt. År 1946 infördes den så kallade husmoderssemestern som innebar att hemmafruvar, särskild landsbygdens husmödrar, kunde få finansierad vistelse på ett semesterhem. Barnen kunde under tiden vistas på koloni eller barnpensionat.⁷⁶ Husmoderssemestern verkar ha varit en omfattande verksamhet på 1940- och 1950-talen – samtidigt som barnpensionaten var många – men satsningen avtog under 1960-talet och avskaffades helt 1979.⁷⁷ Då hade också barnpensionaten försvunnit.

Barnpensionatens betydelse som garant för hemmafruvars möjlighet till semesterledighet tappade relevans i och med att fler kvinnor började förvärvsarbeta och de därmed fick »vanlig« semester, vilket inte nödvändigtvis innebar semester från hem och familj.⁷⁸ Vi ska komma ihåg att förutsättningarna för hem- och hushållsarbete förändrades radikalt under efterkrigstiden där mycket av det osynliga arbete som husmödrar och andra kvinnor utfört rationaliserades bort. Allt fler familjer kom att bo i bostäder med rinnande vatten, avlopp och elektricitet. Tvättmaskiner i gemensamma tvättstugor underlättade hemarbetet, liksom elspisen, kylskåpet, frysboxen, dammsugaren och sanitetsartiklar som blöjor och engångsbindor.⁷⁹ Semester från hemarbete blev en alltmer irrelevant

fråga för vissa, till exempel LO, som hävdade att samhället borde fokusera sina resurser på att underlätta arbetsbördan för förvärvsarbetande kvinnor med barn genom utbyggnad av daghemmen i stället för att ordna med semesterhem och barnpensionat åt hemarbetande kvinnor.⁸⁰

När semestern förlängdes till fyra veckor 1963 och slutligen till fem veckor 1978,⁸¹ kom barn och föräldrar dessutom att få mer samtidig ledighet. Det bör rimligen ha minskat efterfrågan på barnpassning under sommaren. Men även förändrade semestervanor kan ha bidragit till att barnpensionaten försvann. Idén om att vuxna skulle semestra för sig och barn för sig kan ha försvagats när kärnfamiljen blev norm för inte enbart hur en familj skulle se ut utan också för hur livet skulle levas. Samtidigt betraktades kärnfamiljen som sårbar, för vem skulle ta hand om barnen om föräldrarna av någon anledning inte förmådde eller kunde? Satsningar på föräldrautbildning och barnomsorg blev samhällets svar.⁸² Att den kommunala dagbarnvården inklusive fritidshem byggdes ut kraftigt under 1970- och 1980-talen reducerade rimligen också efterfrågan på barnpensionat, liksom en allt större samhällelig satsning på koloniverksamheter.⁸³ Frågan om var barn skulle vara under det långa sommarlovet hade fått allt fler svar. Barn kunde vara på »kollo«, vistas på fritidshem eller semestra med familjen.

Slutligen kan en förändrad inställning till att lämna barn för inackordering på institution under längre perioder utan något specifikt pedagogiskt syfte ha haft betydelse för att barnpensionaten försvann. Heldygnsbarnpassning under längre tidsperioder som innebar en separation av föräldrar och barn började ifrågasättas. I en artikel från 1961 hänvisades det till att »moderna barnläkare ifrågasätter t o m nyttan av att barn som lever i bra familjesituationer skall vara skilda från mamma och pappa så länge».⁸⁴ Bowlbys teori om tidiga separationers negativa inverkan på små barn anammades visserligen sent i Sverige, men den kritik mot institu-

tionsvårdens nytta för barn som började bli alltmer frekvent under 1960-talet bidrog troligen till ett minskat intresse hos föräldrar att inackordera sina barn på barnpensionat.⁸⁵

AVSLUTNING

De privata och kommersiella förlossningshemmens och barnpensionatens utträde från barnavårdsmarknaden hade komplexa orsaker som bottnade både i att efterfrågan på tjänsterna minskade och att utförarnas villkor förändrades. En del av orsakerna till att kommersiella förlossningshem och barnpensionat försvann kan hänföras till ny lagstiftning och ett mer detaljerat regelverk som skapade helt andra kostnader för företagarna, men det är inte hela sanningen. Det handlade också om en förändrad syn på barn och nya normer för föräldraskap och familj. Välfärdsstaten spelade en betydande roll genom att artikulera nya familj- och föräldranormer och att med sociala reformer göra det möjligt för fler att leva enligt dem.⁸⁶

Barnavård till salu – igår, idag, imorgon

VÄLFÄRDSSTATEN UTMANAR BARNAVÅRDSMARKNADEN

För den svenska välfärdsstatens utbyggnad var 1930- och 1940-talens expansiva socialpolitik en viktig byggsten. En förutsättning för de många och långtgående satsningar som gjordes för att skapa trygghet och jämlikhet för medborgarna var att Socialdemokraterna, som var i regeringsställning, betraktade detta som investeringar för framtiden, inte som kostnader. När barn tillskrevs värde för nationens framtid kunde insatser för deras överlevnad, hälsa, utbildning och välmående förstås som statliga investeringar snarare än kostnader som föräldrarna själva borde stå för.¹

Men kommersiella aktörer såg det på ett annat sätt. Julia Stéen ansåg att inspektionerna av hennes verksamhet utgjorde meningslös och kostsam kontroll. Hon beskrev Befolkningskommissionens hela reformpaket med fri förlossningsvård som statens socialiseringssträvanden, vilka hotade fria företagare. I historieskrivningen har många forskare valt att fokusera på hur välfärdsstatens insatser var en form av maktutövning, där statens mål var att »lägga livet till rätta« för medborgarna.² Men i den här boken har vi velat visa en annan aspekt: att välfärdsstatens maktutövning syftade till att lägga girigheten till rätta.

Den socialdemokratiska välfärdsstaten lyckades med föresatsen att lägga girigheten till rätta. Inte genom att förbjuda vinstintressen, företagare och kommersiella aktörer, utan genom att förändra villkoren för marknaden. Barnavårdsmarknaden gick från att vara fri till att vara reglerad. Genom tillståndsplikt, anmälningssplikt och tillsyn skaffade sig stat och kommun insyn i verksamheter på marknaden som förut verkat bortanför institutionella regelverk. Genom statsbidrag gjorde staten sig till en slags storkund som kunde ställa krav på kvalitet och pris. Det rubbade marknaden särskilt för de kommersiella aktörer som sålde tjänster till kunder med begränsad köpkraft. Sådana kunder, exempelvis ogifta gravida kvinnor utan mycket pengar på fickan, hade inte råd att tacka nej till gratis förlossning. De vände sig till kommunala och landstingsdrivna BB och förlossningshem när fri förlossningsvård infördes. Också andra sociala reformer såsom mödrapenning (1931, 1938), bidragsförskott (1938) och allmänna barnbidrag (1938, 1948) gav ekonomiska förutsättningar för ensamstående kvinnor att försörja sina barn.³ Med statsbidrag (1944) som stimulerade inrättandet av fler platser på barnträdgårdar, daghem och lekskolor förbättrades så småningom de praktiska förutsättningarna för yrkesarbetande mödrar att behålla barnen hemma utan att skicka iväg dem på mer eller mindre permanenta vistelser bortom föräldrahemmet. Ett talande exempel är hur antalet fosterbarn under sju år gick ner när antalet daghemsplatser byggdes ut, vilket särskilt märks från 1960-talet och framåt.⁴

Kommersiella aktörer som sålde tjänster till mer välbeställda föräldrar kunde överleva längre på marknaden. Dels eftersom den tilltagande regleringen och kontrollen tycks ha fungerat som en sorts konsumentupplysning, dels för att statsbidragen troligen inte var lika betydelsefulla om kunderna – föräldrarna – hade råd att betala för det som marknadsfördes som högkvalitativ vård. Men annat än ekonomisk rationalitet inverkade på föräldrars efterfrå-

gan på olika barntillsynstjänster. Det handlade även om kulturella förståelser av hur tid gör familj. När olika experter började beskriva separationer mellan föräldrar och barn som varade längre än en dag som något problematiskt för barns utveckling, blev barnpensionat inte längre samma självklara lösning för den som hade råd att betala sina barns vistelser på en sådan institution. På förlossnings- och spädbarnshemmen handlade striden om tiden inte enbart om vad som var gynnsamt för barns utveckling utan också för mödrarnas ansvarskänsla för sina barn.

BARNAVÅRDSMARKNADENS DEKOMMODIFIERING

Vad kan kunskap om den privata barnavårdsmarknaden på 1900-talet säga oss om välfärdsstaten? Vi menar att det finns mycket att lära av hur barnavårdsmarknader har blomstrat och förtvinat tidigare om vi vill förstå de utmaningar som dagens välfärdssamhälle befinner sig i med en konkurrensutsatt vård, skola och omsorg.⁵ Inom välfärdsstatsforskning har begreppet dekommodifiering lyfts fram som ett sätt att beskriva vad den socialdemokratiska välfärdsregimen har åstadkommit för vuxna medborgare. Begreppet betecknar i vilken grad människor är beroende av arbetsmarknaden för att uppnå acceptabel levnadsstandard. Genom att införa pensions-, sjuk- och arbetslöshetsförsäkringar reducerade välfärdsstaten medborgarnas beroende av marknaden för sin försörjning – deras livsvillkor dekommodifierades.⁶ Feministisk forskning har invänt mot att begreppet varken synliggör beroendet av obetalt reproduktivt arbete eller hur sociala rättigheter förhandlats mellan män och kvinnor i olika familjesituationer. Detta har kastat ett annat ljus på den socialdemokratiska välfärdsregimens karaktär och på hur avhängig välfärdsstaten varit av hur det reproduktiva arbetet organiserats.⁷

Defamilisering har förts fram som ett begrepp som visar hur medborgare blev allt mindre utlämnade till sin familj för att få ett drägligt liv;⁸ exempelvis hur äldre kunnat få vård inom offentlig omsorg i stället för att vara hänvisade till den obetalda omsorg som anhöriga (kvinnor) kunnat ge. Idag talar emellertid forskare inom äldre- och anhörigomsorg om en tilltagande refamilisering, det vill säga att äldre människor med vårdbehov återigen har blivit mer beroende av anhöriga eftersom den formella omsorg som erbjuds har begränsats.⁹

Med ett barnperspektiv, där barns värde och institutioner för barn ställs i centrum för analysen, kan vi komplettera förståelsen av såväl de-kommodifiering och de-familisering. Barn var i allra högsta grad kommodifierade så länge som en fri barnavårdsmarknad rådde. De hade ett ekonomiskt värde, inte enbart som arbetskraft eller framtida försörjare åt sina föräldrar, utan också för kommersiella aktörer som kunde tjäna pengar på att ta hand om barn. När barn blev bärare av ett symboliskt värde för nationens framtid, samtidigt som de fick ett ökat emotionellt värde, blev barns välmående en uppgift som staten inte kunde lämna till familjerna, filantropin eller marknaden att sköta själva.¹⁰

Med ökad statlig reglering av barnavården dekommodifierades barnens vård. Men det innebar samtidigt en familisering snarare än en defamilisering. Barn knöts närmare till sina föräldrar genom att staten införde olika sociala reformer som skulle underlätta att barnen förblev i sina familjer trots att mödrarna kanske var ogifta, förvärvsarbetade, studerade eller gjorde något annat. Kulturellt skedde också en förändring när separationer mellan föräldrar och barn som varade en längre tid började förstås som något problematiskt för barns psykiska välmående. Kommodifieringens konsekvenser för barn hade varit just separation. Dekommodifieringens konsekvenser blev familisering.

VÄLFÄRDSSTATEN MÖJLIGGÖR BARNAVÅRDSMARKNADEN

Att det under 1900-talet fanns en marknad som byggde på att föräldrar, mot betalning, ville lämna sina barn till andra för omhändertagande under dagar, veckor, månader, ja år, kan kanske tyckas märkligt idag. Men även i 2020-talets Sverige finns olika typer av verksamheter dit föräldrar lämnar barn medan de själva gör annat. Barnvakt för en kväll och barnpassningstjänster på varuhus, gym och semesteranläggningar är exempel på sådana privata tjänster. Barns fritidsverksamheter och kurser av olika slag kan i någon mån också ses som barnpassning, liksom läger- och koloniverksamhet med övernattnings, språkresor och internatskolor. Allt detta betyder att föräldrar fortfarande anlitar privata aktörer och betalar dem för barnavårdande tjänster. Den vanligaste typ av verksamhet dit föräldrar lämnar sina barn för att tas omhand av andra är dock den skattefinansierade förskolan. Men också detta sker på en marknad där såväl privata som kommunala förskolor konkurrerar om den förskolepeng som kommunerna betalar för varje barn som får en plats på en förskola. Förskolan exemplifierar tydligt den dubbelhet som ofta finns i barnpassande verksamheter, nämligen att de existerar för att föräldrarna ska kunna göra annat, i förskolans fall att möjliggöra föräldrars förvärvsarbete eller studier, samtidigt som dess pedagogiska och sociala aspekter ska utgöra en nytta för barnen själva.

Precis som under den period av 1900-talet som den här boken handlar om överlåter föräldrar idag alltså mer eller mindre frivilligt, ofta dagligen, ansvaret för sina barn åt andra. Formerna är inte desamma, och framför allt görs det dagtid under ett begränsat antal timmar. Men det sker även under längre perioder, och ibland görs mer eller mindre permanenta separationer mellan barn och föräldrar som vid adoptioner, familjehemsplaceringar eller placering på HVB (Hem för vård och boende). Ibland sker separationer dess-

utom under tvång, som när samhället griper in och omhändertar barn med stöd av lagen om vård av barn och unga (LVU). Eftersom merparten av landets HVB-hem ägs av vinstdrivande aktörer likt som 14 procent av landets förskolor innebär det att barn fortfarande kan hamna på institutioner som drivs av kommersiella aktörer.¹¹

Och om vi vänder blicken mot förlossningsvården så har den under senare decennier beskrivits i termer av kris och uppror i Sverige. Kritiken har handlat om att förlossningskliniker läggs ner, att vårdplatserna inte ökar i takt med befolkningsutvecklingen, om barnmorskors hårda arbetsvillkor, bristen på dem och andra vårdarbetare samt att kvinnor önskar bli mer delaktiga i hur deras förlossningar ska gå till.¹² En möjlig motreaktion syns i ökningen av antalet hemförlossningar även om de fortfarande är mycket få. Då anlitas vanligen en barnmorska som bedriver verksamhet i privat regi eftersom klinikerna, med något undantag, inte erbjuder hemförlossningar.¹³ Även om trenden ännu inte är tydlig i mängden hemförlossningar och privatpraktiserande barnmorskor, märks den medialt där bland annat influencers som förespråkar hemförlossning har stora följarskaror.¹⁴ Privata BB finns numera också, och har diskuterats på platser där den offentliga förlossningsvården stängts.¹⁵ Det är helt andra mekanismer som ligger bakom denna utveckling än på de privatpraktiserande barnmorskornas och förlossningshemmens storhetstid under tidigt 1900-tal. Men det tyder ändå på att det både finns och kommer att finnas en marknad för spädbarns- och förlossningsvård framgent. Att notera att en barnvårdsmarknad tycks vara högst livaktig även på 2020-talet gör kanske att den kommersiella barnvård som existerade under 1900-talet trots allt inte behöver upplevas som en företeelse i ett avlägset och annorlunda förflutet.

Tack

För att hitta information, källmaterial och foton till den här boken har många personer bistått oss. Vi vill rikta ett varmt tack till Ylva Mårtens som lånat ut sitt researchmaterial och sina radiointervjuer – dina program har inspirerat oss. Vi vill också tacka Anita Maria Karlsson för dina böcker om obemärkta och förlossningshem, julhälsningar och inbjudan att besöka dig i Nora. Ett annat värdefullt besök gjorde vi i Krokek där Christina Folkesson tog emot oss och visade runt i Krokeks Hembygdsförenings arkiv – tack! Tack Ulla Bjurde för ditt arbete om den flitiga barnmorskan i Gårda och för vårt spännande möte på Regionarkivet i Göteborg. Tack till Maj-Brith Nilsson för att du berättade om din mammas förlossningshem och lånade ut fotografier. Vi vill också tacka Johan Rosenqvist och Benedikta Ekstedt Sogneus för era tillstånd att publicera fotografier i er ägo, och tack till Smålands museum för scanning. Dessutom tack till alla privatpersoner som under åren kontaktat oss med uppgifter om barnpensionat och förlossningshem – ni har ofta satt oss på nya spår.

Skrivandet och färdigställandet av den här boken hade heller inte gått utan många personers läsning, svar på våra frågor och hejarop. Tack till Klara Andersson, Malin Arvidsson, Bengt Sandin, Ingrid Söderlind, Karin Zetterqvist Nelson, Lisa Öberg och alla på Tema Barn. Vi vill även tacka Jenny Björkman som åtog sig rollen som vetenskapligt ansvarig för att manuset skulle kunna genomgå en vetenskaplig granskning av Kriterium samt tacka de två anonyma granskare som lämnade värdefulla kommentarer som fick

oss att göra boken bättre. Slutligen, stort tack till Helena Hegardt, Barbro Andersson, Kristin Lidström och Sverker Michélsen på Appell Förlag för ett utmärkt samarbete och för att boken blivit så fin.

Denna bok hade heller inte kunnat bli till utan finansiellt stöd. Vetenskapsrådet har finansierat vår forskning. Generösa tryckbidrag har erhållits från Kungl. Patriotiska Sällskapet, Magn. Bergvalls stiftelse, Stiftelsen Elise Ottesen-Jensens fond för familjeplanering – Ottarfonden, Stiftelsen Konung Gustaf VI Adolfs fond för svensk kultur, Stiftelsen Lars Hiertas Minne, Sven och Dagmar Saléns stiftelse samt Åke Wibergs Stiftelse. Stort tack för era bidrag!

Johanna Sköld & Johanna Sjöberg, augusti 2024

NOTER

KOMMERSIELL BARNVÅRD I SVERIGE

- 1 von Krusenstjerna, 1930, s. 10–11.
- 2 von Krusenstjerna, 1930, s. 12.
- 3 Hirdman, 1988, s. 51–54.
- 4 Jansson, 1985, s. 12–15.
- 5 Jansson, 1985.
- 6 Andersen, 2022, s. 42–46.
- 7 Mjölkdroppar var en slags föregångare till vår tids barnvårdscentraler (BVC) vilka drevs av filantropiska sällskap. Dit kunde mödrar, som på grund av arbete eller andra orsaker behövde föda upp sina barn på flaska, komma för att få steriliserad komjölk som kunde ersätta bröstmjölken. Den höga spädbarnsdödligheten vid sekelskiftet 1900 var starkt förknippad med flaskuppfödning och att barnen fick mjölk av dålig kvalitet. Mjölkdropparna syftade till att komma till rätta med detta problem, och även att bistå med rådgivning i spädbarnsvård. Se Weiner, 1995.
- 8 Ekstrand, 2000; Fredricsson, 2020; Hatje, 1999; Lindgren & Söderlind, 2022; Münger, 2000, 2014; Norburg, 2015; Olsson, 1999; Tallberg Broman, 1990; Tellgren, 2008; Söderlind, 1999; Weiner 1995; Westberg, 2008, 2009, 2011.
- 9 Hollari, 2000; Münger, 2000, s. 47–48; 2014, s. 58–60, 194; Weiner, 1995, s. 264–269; Westberg, 2008, s. 56–73; 2011. Forskning om privata skolor och enskilda läroverk har på liknande sätt uppmärksammat att en mix av finansiärer har utgjort sådana skolors finansiella grund. Se Samuelsson & Michaëlsson, 2020.
- 10 Beadie, 2008, s. 108; Holmlund, 2016, s. 143, 148–153; Lindgren & Söderlind, 2022, s. 140.
- 11 Bengtsson, 2020.
- 12 Littmarck, 2017; Klinth, 2002; Sandin, 2003, s. 221–240.
- 13 Swain & Howe, 1996.
- 14 Sundkvist, 1994; Weiner, 1995; Andre- sen, 2006; Runcis, 2007.
- 15 Zelizer, 1994.
- 16 Söderlind & Sköld, 2018, s. 30–60; Sköld, 2006, s. 145.
- 17 Lindgren, 2006, s. 83, 87.
- 18 Bihang till riksdagens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1917, Samling 2, Avd. 2, Bd 1, *Lagförslag om adoption och om barn utom äkten- skap* (Stockholm 1913), s. 49–50; SFS 1923:161, lag om ändrad lydelse av 8, 9 och 10 §§ i lagen den 14 juni 1917 (nr 387) om adoption.
- 19 Sköld, 2006, s. 83–85.
- 20 *Underdånigt förslag till ordnande af fosterbarnsvården m.m. / afgifvet af den af Kongl. Maj:t för ändamålet tillsatta komité* (Stockholm 1897), s. 112–113.
- 21 Sköld, Söderlind & Bergman, 2014, s. 29–30.
- 22 Prop. 1931:98, s. 7.
- 23 Prop. 1931:98, s. 14.
- 24 Lindgren & Söderlind, 2022, s. 27–53.
- 25 SOU 1944:34, s. 33.
- 26 Fredricsson, 2020; Hatje, 1999; Lindgren & Söderlind, 2022; Olsson, 1999; Tallberg Broman, 1990; Tellgren, 2008; Westberg, 2009, 2011.
- 27 Skolverket, 2022.
- 28 Shanks m.fl., 2021, s. 132.
- 29 Penn, 2014; Honig m.fl., 2015.
- 30 Beadie, 2008; Bernhardsson, 2016; Samuelsson & Michaëlsson, 2021; Westberg & Larsson, 2022.
- 31 Se t.ex. Sallnäs & Wiklund, 2016; Shanks m.fl., 2021.
- 32 Sköld, 2006; Söderlind & Sköld, 2018; Öberg, 2001.
- 33 Flykt från skammen eller semester från familjen? Marknaden för privata spädbarnshem och barnpensionat 1915–1975, Vetenskapsrådet, diarie- nummer 2017–01769.
- 34 Myrdal, 2012, s. 157–158.
- 35 Svenska dagstidningar I.
- 36 Databasen innehåller ca 500 tidnings-

- titlar och 25 miljoner sidor, se Svenska dagstidningar II.
- 37 Adesam, Dannélls & Tahmasebi, 2019, s. 23–26.
- 38 Strandgaard Jensen, 2021, s. 251–265.
- 39 Det finns tretton annonstyper som nämner barnpensionat:
- annonser för barnpensionatens barnpassningsverksamhet
 - föräldrar som annonserar efter barnpensionat
 - barnpensionat som annonserar efter personal
 - personal som annonserar efter arbetsgivare
 - affärskompanjoner sökes
 - annonser för utbildning i barnvård
 - hus till barnpensionat hyres/köpes
 - annonsering av hus som uthyres/säljes
 - barnpensionat överlåtes
 - bostadsannonser där barnpensionat nämns som »tillbehör«
 - annonser för lägenhetsbyte där närhet till barnpensionat nämns som »tillbehör«
 - reseannonser där barnpensionat nämns som »tillbehör«
 - jobbbannonser för sjukvårdspersonal där barnpensionat fungerar som jobbförmån.
- 40 Karlsson, 2019, s. 408–417.
- 41 Gunnarsson, 2003, s. 71–104; Dahlberg, 1995.
- 42 *SvD, DN, Expressen och Aftonbladet*.
- 43 SOU 1938:20; 1942:45; 1944:34; 1955:29.
- 44 SOU 1942:45, s. 9.
- 45 RA, Socialvårdskommitténs arkiv, F5bh, vol. 88.
- 46 LSOL, Föreningen Östergötlands barns arkiv, vol. 1, 5.
- 47 *Jag minns mina barnpensionat*, radio-program av Ylva Mårtens, 1993.
- 48 Forskningsprojektet har sökt och erhållit Etikprövningsmyndighetens godkännande att använda dessa intervjuer för forskning i enlighet med Etikprövningsmyndighetens beslut, dnr 2019-00301.
- 49 Ett material som är möjligt för vidare forskning är Socialstyrelsens dossierer över nedlagda barnhem. Vi har kunnat hämta information om några barnpensionat som ingått i vår studie därifrån. Se RA, Socialstyrelsens arkiv, FIIFb:1–28.
- 50 Sköld, 2013, s. 239–248.
- 51 Den statliga utredning vi har använt oss av är de så kallade »moderskapsstödsunderstödsakkunnigas« betänkande SOU 1929:28. Vi har också använt »Skatteverkets lista över församlingar med förlossningsanstalter fram till 1947« som myndigheten sammanställt på grund av förändrade regler för folkbokföring som började gälla 1947. Förändringen 1947 innebar att alla barn skulle registreras i den församling där modern var kyrkobokförd när barnet föddes såvida inte modern saknade kyrkoskrivningsort, då skulle barnet registreras på nedkomstorten. Tidigare hade nedkomstorten varit utgångspunkt för registrering av barnets av födelseort, såvida barnet inte hade fötts i en stad med flera församlingar. Då var det i stället moderns kyrkobokföringsort som angavs som födelseort. För mer information, se »Skatteverkets lista över församlingar med förlossningsanstalter fram till 1947«. <https://www.skatteverket.se/folkbokforing/sverigesforsamlingargenomtiderna/forlossning.4.18e1b10334e8b8c80004268.html> (hämtad 2/8 2022).
- 52 *Dagligt Allehanda* 18/4 1812.
- 53 *Dagligt Allehanda* 12/10 1812.
- 54 Martinson, 1939/2019, s. 46.
- 55 Att söka efter ord som »förlossningshem« genererade alltför många träffar i materialet som var ovidkommande för oss. Bruket att sätta ut en födelseannons i tidningen när ett barn kommit till världen resulterade

- i många träffar på sådana annonser där det framgick att barnet fötts på ett privat förlossningshem.
- 56 Med unik annons menar vi en annons med samma ordföljd och specifika innehåll. Ibland har sådana annonser publicerats flera gånger men med skilda typsnitt och med variation i stavning av enstaka ord. Vi har bortsett från sådana små skillnader och har betraktat det som en och samma annons, publicerad flera gånger.
- 57 För den som är mer intresserad hänvisas till de vetenskapliga publikationer som tidigare publicerats i det här projektet: Sjöberg & Sköld, 2021, 2022; Sköld & Sjöberg, 2021; Sjöberg 2021.

PRIVAT MÖDRA- OCH SPÅDBARNSVÅRD OCH FRAMVÄXTEN AV FÖRLOSSNINGSHEM

- 1 Vallgård, 1996, s. 173–174; Wisselgren, 2005, s. 45.
- 2 Vallgård 1996, s. 188; Wisselgren 2005, s. 92–104.
- 3 Vallgård 1996, s. 185–186, 191–192.
- 4 Öberg, 1996, s. 338.
- 5 Socialstyrelsen, 2021; SOU 1929:28. Vi har bearbetat bilaga 1 från betänkandet där alla förlossningsanstalter i landet listas med avseende på vårdplatser, avgifter och innehavare.
- 6 Utredningen av de så kallade moder-skapsunderstödsakkunniga påbörjade sitt arbete i slutet av 1926 och slutrapporterade sitt betänkande i september 1929; se SOU 1929:28, s. 6–7.
- 7 Materialet bygger på fyra delvis överlappande källor: a) Skatteverkets lista över församlingar med förlossningsanstalter fram till 1947, b) Hagbard Isbergs rapporter över inspekterade förlossningshem och spädbarnshem som omfattar perioden 1928–1938, c) SOU 1929:28 bilaga 1 samt d) annonser från förlossningshem riktade till »obemärkta« i *DN*, *SvD*, *Stockholms-Tidningen* i mars månad 1905, 1910, 1915, 1920, 1925, 1930 och 1935. Av 584 unika annonser kom bara ett fåtal från verksamheter som benämnde sig som förlossningshem.
- 8 När det gäller materialet från Skatteverket, SOU 1929:28 och Isbergs rapporter har vi sorterat bort förlossningshem som inte tydligt har drivits i enskild regi. Definitionen av enskild regi har utgått från tre kriterier: a) om förlossningshemmet stått listat som drivet av enskild person (i stället för av kommun, stat, stiftelse, Röda Korset, landsting eller fabrik) i SOU 1929:28, b) om förlossningshemmet har haft något av orden privat eller enskilt i titeln (t.ex. X-stads privata förlossningshem, Enskilda förlossningshemmet i X) eller c) om det har benämnts med ett personnamn, t.ex. Anna Anderssons förlossningshem. Det kan ha funnits fler förlossningshem som drevs i enskild regi, exempelvis de som benämndes med ortnamnet men där ingen information finns om det drevs i enskild, offentlig eller annan regi i källmaterialet (t.ex. Östersunds förlossningshem). Dessa ingår inte i underlaget.
- 9 153 av de 181 förlossningshem som vi har listat hade ordet förlossningshem i verksamhetens titel. Andra kan ha haft suffixet klinik eller hem. Det finns också ett fåtal som benämns som XX:s verksamhet, men som vi listat som förlossningshem eftersom de omtalas så i Isbergs inspektionsrapporter.
- 10 Bearbetning av bilaga 1 i SOU 1929:28, s. 179–185.
- 11 1929 var den kontanta årslönen i genomsnitt 428 kronor för en kvinnlig tjänare, vilket motsvarar en månadslön om cirka 35 kronor. Sveriges Officiella Statistik (SOS), 1931, s. 20.
- 12 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 6:4, Rapport över Hanna Peterssons förlossningshem i Nättraby, s. 2.
- 13 Polanyi, 2012, s. 58–60.

- 13 Isberg, 1928.
- 14 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 6:4, Rapport över Hanna Peterssens förlossningshem i Nättraby, s. 13.
- 15 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 6:4, Berättelse över verksamhetsåret 1935–36.
- 16 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 6:4, Rapport över Hanna Peterssens förlossningshem i Nättraby, s. 8.
- 17 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 6:4, Rapport över Hanna Peterssens förlossningshem i Nättraby, s. 4–9.
- 18 Kälvemark, 1978, s. 92.
- 19 Frykman, 1975, s. 120–124.
- 20 Frykman, 1975, s. 124–125.
- 21 Eckeryd, 2017, s. 141.
- 22 Kälvemark, 1977, s. 184–185.
- 23 Eckeryd 2017, s. 78–79.
- 24 Kälvemark, 1977, s. 189–192 och 1978, s. 93; Vikström, 2000, s. 170, 176; SCB, 1917, s. 27.
- 25 Matovic, 1984, s. 168–172.
- 26 Matovic, 1984, s. 166.
- 27 Lindstedt Cronberg, 1997 s. 180–182.
- 28 Bergenlöf, 2002, s. 21.
- 29 Nordström, 1914, s. 133–135.
- 30 Lindstedt Cronberg 1997, s. 66–69; Eckeryd 2017, s. 84; Sköld, 2015, s. 142–143 (Gustav III:s barnamordsplakat 1778 återges s. 126–129); Qvarsell, 2016, s. 82–84.
- 31 SCB, 1914, s. 52.
- 32 Artaeus, 1992, s. 134; Eckeryd, 2017, s. 290; Wisselgren, 2005, s. 96.
- 33 Eckeryd, 2017, s. 290–291.
- 34 SCB, 1914, s. 106–107.
- 35 Eckeryd, 2017, s. 260–261.
- 36 Kling, 2007, s. 80, 101; Björk, 2021, s. 64–70, 195–198.
- 37 Lönnroth, 2018, s. 239.
- 38 Petersson, 1927, s. 183.
- 39 Persson, 1990, s. 45.
- 40 Petersson, 1927, s. 167.
- 41 Harvard, 2016.
- 42 Öberg, 1994, s. 95.
- 43 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 6:2, Till rapporten om Skänninge privata förlossningshem 20/4 1930, s. 11.
- 44 Edvinsson & Söderberg, 2011, s. 270–292.
- 45 Sköld, Söderlind & Bergman, 2014, s. 109; Lindgren, 2006.
- 46 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 6:2, Till rapporten om Skänninge privata förlossningshem 20/4 1930.
- 47 Genomsnittlig årslön för en lantarbetande piga 1930 var 880 kr. Se Sveriges officiella statistik, *Lönestatistik årsbok för Sverige 1930*, s. 14.
- 48 Sveriges officiella statistik, *Lönestatistik årsbok för Sverige 1930*, s. 65.
- 49 *Stockholms-Tidningen* 24/3 1915.
- 50 *DN* 6/3 1915. Se även liknande ordalydelser i annonser i *Stockholms-Tidningen* 2/3 1915 och *DN* 28/3 1915.
- 51 Goffman, 2014.
- 52 Bergman, 2003.
- 53 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 7:1, Klippbok 1905–1909, Det oäkta barnets rätt, *Malmö-Tidningen* 23/9 1905. Tidningsartikeln utgör ett referat av talet som Isberg höll i Köpenhamn.
- 54 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 7:1, Klippbok 1905–1909, Det oäkta barnets rätt, *Malmö-Tidningen* 23/9 1905.
- 55 Bergman, 2003.
- 56 Bergman 2003, s. 267.
- 57 Qvarsell 2016, s. 86.
- 58 Sedan 1910, efter att socialisten Hinkle Berggren hade hållit en serie föredrag om kärlek utan barn där han propagerade för preventivmedel, infördes en ändring i strafflagens paragraf om sårande av tukt och sedlighet. Den innebar att det blev förbjudet att sprida information om preventivmedel till allmänheten. Eftersom Hinkle Berggrens föreläsningar föranledde lagändringen kom denna att kallas lex *Hinke*. Björk, 2021, s. 64–70.
- 59 Sjöberg & Sköld, 2022, s. 268.
- 60 Karlsson, 2016; Wängelin, 1997.
- 61 Öberg, 1994, s. 196.
- 62 SOU 1929:28, s. 35.
- 63 Isberg, 1928, s. 4.
- 64 SOU 1929:28, s. 44. År 1929 var befolkningmängden i Sverige 6 105 190

- personer. I Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län bodde 532 151 personer och i hela Norrland (Norrboten, Västerbotten, Västernorrland, Jämtland och Gävleborg) bodde 1 088 161. Se SCB, Statistisk årsbok för Sverige 1929 (Stockholm 1929), tabell 3. En tredjedel av de Röda Kors-drivna förlossningshemmen var alltså förlagda där en knapp tiondel av Sveriges befolkning var bosatt.
- 65 Ett medelvärde som baseras på uppgifter om 95 förlossningshem i SOU 1929:28.
- 66 SOU 1929:28, s. 180.
- 67 I boken avslöjas varken ort- eller personnamn, men i en inspektionsrapport över förlossningshem i Hässleholm skriver Isberg: »Slutligen erinras om att det var i denna samma bygd som det Wangelska barnhemmet och det av undertecknad i broschyren »explorering av mödrar och späda barn« skildrade förlossningshemmet voro belägna.« Se HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 6:1, Rapport angående förlossningshem i Hässleholm och dess omedelbara närhet, s. 15.
- 68 I inspektionsprotokollet står det att inspektionen gjordes tillsammans med dr Sjövall. Vi tolkar det som som barnläkaren Matilda Freidenfelt-Sjövall, se Berg, 2009, s. 192.
- 69 I Hässleholm låg även Ida Wangels barnhem som Isberg och Matilda Freidenfelt-Sjövall också besökte 1928. Ester Lundkvist hade bland annat förmedlat ett barn dit. På barnhemmet visade det sig att av 57 intagna barn hade 45 intagits före ettårsåldern. Sedan 1923 hade 19 barn avlidit på eller strax efter att de lämnat barnhemmet. Ida Wangels barnhem blev omtalat i pressen som ett ställe där dödligheten var mycket stor; det visade sig vid senare kontroller att dödlighetstalet var 36 procent. Se HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 7:6, Klippbok 1928–30, s. 7–9.
- 70 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 6:1, Rapport angående förlossningshem i Hässleholm och dess omedelbara närhet, s. 15.
- 71 Isberg, 1928, s. 38.

PRIVAT LÅNGTIDSBARNPASSNING – BARNPENSIONAT

- 1 Satyr, I vårt blifvande Trouville, SvD 19/7 1899, s. 2.
- 2 *Krokens Konvalescenthem* flyttades senare till Söderbärke. När det upphörde som barnpensionat 1933 blev det upptagningshem under Allmänna barnhuset. Krokens barn- och ungdomshem har nu öppnats, DN 27/11 1933, s. 3.
- 3 Regan, Där alla barn bli snälla – och fiskleverolja smakar gott, DN 7/9 1924, bilaga s. 1.
- 4 Regan, Där alla barn bli snälla – och fiskleverolja smakar gott, DN 7/9 1924, bilaga s. 1.
- 5 Regan, Där alla barn bli snälla – och fiskleverolja smakar gott, DN 7/9 1924, bilaga s. 1
- 6 Ex. artikeln Skådespelarhem blir barnpensionat, *Aftonbladet* 20/8 1946, s. 14.
- 7 Frälsningsarmén annonserade att de tog emot maximalt 15 barn. SvD 7/10 1967, s. 24.
- 8 Barnpensionat med 50 platser eller mer var ex. Sturehof som nämns i Jochum, Sommarsmätningar i historisk ram, SvD 8/8 1925, s. 1, Masegården som nämns i artikeln Skådespelarhem blir barnpensionat, *Aftonbladet* 20/8 1946, s. 14, och Hammargården som nämns i artikeln Vinterlovpensionat för barn ger gifta sjuksköterskor chans till arbete, SvD 30/12 1965, s. 16.
- 9 Mürger, 2000.
- 10 Landahl, 2013.
- 11 Ljungdahl Zackrisson, 2012.
- 12 Sköld, Söderlind & Bergman, 2014.
- 13 Sandgren, 2015.
- 14 Regan, Där alla barn bli snälla – och

- fiskleverolja smakar gott, *DN* 7/9 1924, bilaga, s. 1.
- 15 *Svenska turistföreningens vägvisare*, 1925.
- 16 SOU 1942:45, s. 8.
- 17 SOU 1944:34, s. 67.
- 18 SOU 1944:34, s. 67.
- 19 SOU 1944:34, s. 67.
- 20 SOU 1944:34, s. 67; Jota, Att skicka bort sina barn, *DN* 5/2 1950, s. 16.
- 21 Jochum, Sommarsmättningar i historisk ram, *SvD* 8/8 1925, bilaga s. 1.
- 22 Jochum, Sommarsmättningar i historisk ram, *SvD* 8/8 1925, bilaga s. 1.
- 23 Jochum, Sommarsmättningar i historisk ram, *SvD* 8/8 1925, bilaga s. 1.
- 24 Anita, Besök själv barnpensionatet innan barnen skickas dit!, *DN* 6/1 1959, s. 18; Samuelsson, Var skall man placera småbarnen när mamma och pappa semesterar?, *Expressen* 23/3 1961, s. 24.
- 25 *SvD* 30/3 1916, s. 16.
- 26 *SvD* 17/7 1936, s. 17.
- 27 Barnpensionat i Småland, *Aftonbladet* 11/2 1948, s. 6; Barnträdgård – sommarpensionat, *Aftonbladet* 23/5 1950, s. 9; Bravo Jönköping!, *SvD* 13/6 1950, s. 10.
- 28 Svenska dagstidningar, <https://tidningar.kb.se>.
- 29 Dessa 12 barnpensionat som inte också förekom i medier fann vi i *Svenska turistföreningens vägvisare* (1925), i SOU: 1944 och i det material som Mårtens (1993) respektive Andersson (2021) har samlat in. Bland de totalt 172 barnpensionat som vi hittat förefaller de flesta barnpensionat som Gunnarsson (2003) och Dahlberg (1995) tidigare funnit också vara inkluderade.
- 30 Som jämförelse fanns 132 barnhem enbart i Stockholmsområdet under 1800- och 1900-talen. Se Socialstyrelsen, 2006, 87–90.
- 31 Exempel på namndubblat är barnpensionatet Solberga som först låg i Varnumskulle, därefter med bibehållet namn i Västra Bodarne. Riskerar sammanblandning med Solberga på Norra Vaddö.
- 32 SOU 1944: 34, s. 65–66.
- 33 SOU 1944: 34.
- 34 Intervju Margareta Indebetou. Ylva Mårtens.
- 35 Calleman, 2007.
- 36 Carlsson, 2013.
- 37 Gunnarsson, 2003, s. 71–104.
- 38 Lewén, 2017.
- 39 Samuelsson, Var skall man placera småbarnen när mamma och pappa semesterar?, *Expressen* 23/3 1961, s. 24.
- 40 Hembiträderna, *Expressen* 31/10 1949, s. 2.
- 41 Ex. Hertzman-Ericson, Psykologisk faktor lika viktig som solen i barnens sommarlov, *Expressen* 11/5 1951, s. 15; Amé, De besvärliga somrarna, *Aftonbladet* 18/4 1952, s. 10.
- 42 Enkätsvaren i SOU 1942:45, s. 9 samt ex. Ad, Sommarhem för författarbarn ger far skrivro i trång lya, *DN* 16/6 1949, s. 28; Olsson, Alltid de två i 50 år, *DN* 15/5 1993, s. 54; Falk, Han blåser in 90-årsdagen, *DN* 1/4 2010, s. 34.
- 43 Mårtens, 1993.
- 44 Sandbäcksbarnpensionat, *SvD* 4/1 1922, s. 13.
- 45 Brembeck m.fl., 2001.
- 46 I radioprogrammet *Jag minns mina barnpensionat* av Ylva Mårtens (1993) beskrivs pappan som pådrivande för inackorderingen på barnpensionat. Han ville ha mamman för sig själv och kunna semestra utan barn.
- 47 *DN* 27/10 1965, s. 34.
- 48 Ljungdahl Zackrisson, 2012; Mürger, 2000.
- 49 *SvD* 13/1 1939, s. 21.
- 50 *Aftonbladet* 21/8 1935, s. 6.
- 51 *SvD* 5/2 1960, s. 19.
- 52 *DN* 5/7 1956, s. 22.
- 53 Kungsklippan fullbygges. Centralkök, barnpensionat, *DN* 3/11 1934, s. 4; *Aftonbladet* 7/3 1935, s. 5.
- 54 Corinna, se not 57.
- 55 *DN* 21/10 1947, s. 2.

- 56 Wallander, 1965, s. 69–70.
- 57 Corinna, Stockholm behöver barnhotell, *SvD* 1/7 1939, s. 10.
- 58 Bastu bygges i nya Västeråshus, *Aftonbladet* 19/11 1941, s. 5; Hyresvärden består sängar och byrålädor, *DN* 23/11 1941, s. 11; Vår egna lilla stad – ASEA, *Expressen* 15/12 1944, s. 1, 8.
- 59 *SvD* 19/1 1959, s. 19.
- 60 Krispolitikens tredje rond inledd vid tretimmarsmöte, *DN* 22/8 1951, s. 3; LO-yttrande: Jordbrukarnas semester ordnas genom grannhjälp? *Hudiksvallstidningen* 22/8 1951, s. 4.
- 61 Korsvold, 2008.
- 62 Barnpensionat i Småland, *Aftonbladet* 11/2 1948, s. 6; Barnträdgård – sommarpensionat, *Aftonbladet* 23/5 1950, s. 9; Bravo Jönköping!, *SvD* 13/6 1950, s. 10.
- 63 Barnhem i lågor: häftig brand i Saltsjö-Duvnäs, *Aftonbladet* 6/1 1941, s. 1, 2; Böter för branden i barnpensionatet, *Aftonbladet* 3/2 1941, s. 9.
- 64 Arnesen & Nihlén, Föräldrafrågor, Barn som inte vill äta, *DN* 31/1 1943, s. 16.
- 65 Vård vägrar reparera. Barnhem måste stänga, *Aftonbladet* 23/6 1955, s. 8; Snusk stoppar barnpensionat, *DN* 17/7 1955, s. 1, 14.
- 66 Andersson, 2021.
- 67 Ekselius, 1997; Han svingar sig över avgrunden i en lian av godmodigt skratt, *DN* 13/7 1997, s. 58–59.
- 68 Bergom Larsson, Barndom som experiment, *Aftonbladet* 3/1 2001, s. 4; Falk, Han blåser in 90-årsdagen, *DN* 1/4 2010, s. 34; Krafft, Viveca Lärn valde att leva, *Skånska Dagbladet* 7/1 2013, s. 27.
- 69 *Jag minns mina barnpensionat*, radio-program av Ylva Mårtens, 1993.
- 70 *DN* 30/12 1946, s. 4; *DN* 9/1 1947, s. 3.
- 71 Groteska förhållanden på barnhem i Storängen, *Arbetartidningen* 10/11 1947, s. 10.
- 72 Barnpensionat tvingas stänga, *SvD* 11/11 1947, s. 5.
- 73 Näslund, 1999, s. 171.
- 74 Jota, Kontroll över barnavård kallas ofta trakasserier, *DN* 17/1 1948, s. 8.
- 75 Jota, Kontroll över barnavård kallas ofta trakasserier, *DN* 17/1 1948, s. 8.
- 76 Ett barnpensionat, *Expressen* 17/8 1950, s. 12.
- 77 Jota, Att skicka bort sina barn, *DN* 5/2 1950, s. 16.
- 78 *SvD* 20/8 1966, s. 19.
- 79 *SvD* 16/5 1967, s. 27.
- 80 Sjuksköterskor får barnpensionat, *Expressen* 28/4 1965, s. 8; Håkansson, Jo, syster mamma kom ... och barnen för till landet!, *Expressen* 15/7 1965, s. 18–19.
- 81 Att döma av en jobbnans publicerad av Danderyds sjukhus i *DN* 25/3 1975, s. 18, och *SvD* 25/3 1975, s. 12, fanns barnpensionat som jobbförmån till 1975, två år efter publikationen av den sista annonsen för ett kommersiellt barnpensionat.
- 82 *SvD* 7/7 1965, s. 18.
- 83 *DN* 10/5 1965, s. 35.
- 84 Sommarhem för sköterskebarn skall lätta personalkrisen, *Expressen* 28/4 1965, s. 8.
- 85 Intervju Margareta Indebetou. Ylva Mårtens.
- 86 –gen., *SvD* 10/2 1928, s. 9.

ENTREPRENÖRERNA

- 1 Vi ansluter oss till den definition av företagande som anges av Englund m.fl. (2020, s. 153): »för att något ska kallas ett företag krävs i alla fall arbetskraft, likvida medel, intresse, kunskap och ett krav på att kunna försörja sig.«
- 2 Nelson & Folbre, 2000; Folbre, 2009.
- 3 Hedenborg & Wikander, 2003.
- 4 Folbre, 2009; Radin, 1996; Zelizer, 2005.
- 5 Halldén, 2016, s. 64–65.
- 6 Öberg, 2021, s. 21–22, 52–53.
- 7 Öberg, 2021.
- 8 Florin & Johansson, 1993, s. 120–127; Hedenborg & Wikander, 2003, s. 92;

- Englund m.fl., 2020, s. 61–75; Samuelsson & Michaëlsson, 2021.
- 9 Öberg, 1996, s. 157–160.
- 10 Bohman & Dahl, 1942–1955, s. 205–206.
- 11 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 6:1, Allmänt yttrande om handlande Carl Brynielssons inackorderingshem ... 1929.
- 12 Öberg, 1996, s. 46–48; Milton, 2001, s. 26–27.
- 13 Wisselgren, 2005, s. 48–52; Öberg, 1996, s. 12, 139.
- 14 Bjurde, 2011.
- 15 GLA, Provinsialläkaren i Göteborgs distrikts arkiv, D IV h: 1–7, Anna Lovisa Petterssons barnmorskedagböcker.
- 16 Bjurde, 2011.
- 17 GLA, Askims, Hisings och Sävédals häradsrätts arkiv, F II: 25, nr 41, bouppteckning för Otto Pettersson; Göteborgs rådhusrätts och magistrats arkiv, E III a: 89, nr 715, bouppteckning för Anna Lovisa Pettersson.
- 18 GLA, Provinsialläkaren i Göteborgs distrikts arkiv, D IV h: 1–7, Anna Lovisa Petterssons barnmorskedagböcker.
- 19 Flera av barnen är införda i Födelse- och dopböckerna för både Örgryte och Oskar Fredriks församling.
- 20 Sjölin, 1999, s. 194–196.
- 21 § 21, SFS 1856:74; 1909:108. Att barn döptes och därefter skrevs in i kyrkböckerna var grunden för den svenska folkbokföringen. Men med väckelse-rörelsens och frikyrkornas intåg under 1800-talets andra hälft hände det allt oftare att barn inte längre döptes i den evangeliska lutherska kyrkan. Det medförde att folkbokföringen blev ofullständig. Kungl. Maj:t införde därför 1887 en förordning om hur födda barn skulle anmälas, oavsett om de döptes eller inte. Enligt denna förordning skulle barnets far, mor eller någon annan i händelse av föräldrarnas död eller frånvaro inom sex veckor anmäla till pastorsämbete eller församlingsföreståndare att barnet var fött. Se SFS 1887:10; Demografisk databas södra Sverige.
- 22 Öberg, 1996, s. 52.
- 23 Persson, 1990, s. 64–65.
- 24 SCB, 1914, s. 22.
- 25 § 21, SFS 1909:108.
- 26 § 21, SFS 1856:74.
- 27 Öberg, 1996, s. 52.
- 28 Persson, 1990, s. 48–54.
- 29 GLA, Örgryte kyrkoarkiv, C:11, Födelse- och dopböcker (1910–1915), s. 242, 247.
- 30 Herrman & Svensson, 1988, s. 19.
- 31 Bjurde, 2011.
- 32 Herrman & Svensson, 1988, s. 18.
- 33 GLA, Askims, Hisings och Sävédals häradsrätts arkiv, F II:25, nr 41, bouppteckning för Otto Pettersson; Göteborgs rådhusrätts och magistrats arkiv, E III a:89, nr 715, bouppteckning för Anna Lovisa Pettersson.
- 34 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 9, Rapport om Hvita Korset undertecknad G. Stéenhoff och A. Höjer 9/1 1927, s. 6–7.
- 35 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 9, Rapport om Hvita Korset undertecknad G. Stéenhoff och A. Höjer 9/1 1927.
- 36 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 6:1, Rapport om Hvita Korset efter inspektion av Höjer och Isberg 21/7 1928, s. 5–6.
- 37 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 9, Rapport om Hvita Korset undertecknad G. Stéenhoff och A. Höjer 9/1 1927, s. 9. För uppgifter om ordonnanspolisen som utfärdade sådana tillstånd, se Dahlgren, 1897, s. 284.
- 38 En volym med journaler m.m. från perioden 1922–1938 finns i det arkiv över Hvita Korset som levererades till Riksarkivet tillsammans med handlingar till Älmhults kyrkoarkiv, och en volym om Hvita Korset för perioden 1926–1935 finns bevarad i länsläkaren i Kronobergs arkiv, enligt Nationell Arkiv Databas (NAD). Men något fullständigt arkiv som är tillgängligt har Hvita Korset inte lämnat efter

- sig. En hel del material finns dock i privat ägo, se Ahlqvist, 2018, s. 5, 30; Ekstedt-Sogneus, 2020.
- 39 Se t.ex. Hvita Korset, *Göteborgs Dagblad* 13/9 1922, s. 7.
- 40 Ahlqvist, 2018, s. 14.
- 41 Forslin, 2009, s. 3.
- 42 *DN* 23/6 1904, s. 2.
- 43 Enligt uppgift i rotemanskarkivet var Gustaf Stéen kamrer på *DN* under tiden i Stockholm och i hans dödsruna från 1933 bekräftas uppgiften samt att han var medlem av sällskapet Barnavännerna i Stockholm. Se SSA, databasen Rotemanskarkivet 1878–1926, <https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Rotemannen2012/SearchResult.aspx> (hämtad 5/1 2023); *Arbetet* 25/7 1933, s. 7.
- 44 Om Henrik Casper Tham, se Hildebrand, 1895–1913, s. 429.
- 45 Forslin, 2009, s. 5.
- 46 *DN* 15/10 1911, s. 25.
- 47 *DN* 10/8 1911, s. 12.
- 48 Forslin, 2009, s. 5–6.
- 49 Lindgren & Söderlind, 2022, s. 35.
- 50 Se t.ex. *Stockholms-Tidningen* 20/2 1913, s. 8.
- 51 Se t.ex. *Stockholms-Tidningen* 22/3 1913, s. 16.
- 52 §5, SFS 1902:63, lag om fosterbarns vård.
- 53 Citatet hämtat ur Forslin, 2009, s. 6.
- 54 Sköld, Söderlind & Bergman, 2014, s. 99.
- 55 Ogifta mödrars rätt till diskretion, *DN* 28/8 1913, s. 7.
- 56 § 20–21, SFS 1909:108.
- 57 Öberg, 1996, s. 52–55; *Jordemodern* 15/11 1901, s. 216–218.
- 58 Forslin, 2009, s. 6–7; Ekstedt-Sogneus, 2020, s. 179–180.
- 59 Enligt annonser för Syster Elsas förlösningshem och spädbarnskrubba under 1913 var förlösningsavgiften 50 kr och dagavgiften på spädbarnskrubban 2.50 kr. Se t.ex. *Stockholms-Tidningen* 18/6 1913, s. 10; *DN* 9/10 1913, s. 14.
- 60 *SvD* 21/7 1914, s. 12; *DN* 23/7 1914, s. 15.
- 61 *SvD* 10/10 1914, s. 16.
- 62 Artikeln var inte författad av tidningens egna journalister, utan hade anmärkningen »privat till Dagens Nyheter« i ingressen. Artikeln är tydligt vinklad till Gustaf Stéens fördel, vilket gör att vi kan förmoda att detta var någon i makarna Stéens närhet som beskrivit händelseförloppet. Se Uppskakande morddrama i Örebro: ung kvinna skjuter på sin älskade och dödar sig själv, *DN* 2/8 1914, s. 7.
- 63 *Kalmar* 6/3 1915, s. 5.
- 64 Ahlqvist, 2018, s. 12–13.
- 65 Ekstedt-Sogneus, 2020, s. 183.
- 66 Annonser för Hvita Korset med budskapet att förstföderskor och kvinnor som kan vänta sig en svår förlösning ska inackordera sig en månad innan nedkomst har vi funnit i exempelvis *DN* 24/2 1914, *SvD* 3/7 1914. Vi har gått igenom samtliga annonser från Hvita Korset som har gått att identifiera via databasen Svenska dagstidningar och där inte hittat några annonser där ordet »obemärkt« använts.
- 67 Se t.ex. *SvD* 16/5 1928, s. 8; *Aftonbladet* 1/4 1929, s. 8.
- 68 Se t.ex. *SvD* 21/8 1912, s. 8; *DN* 30/12 1915, s. 12; 15/6 1923, s. 12; 17/1 1925, s. 19; 16/5 1928, s. 28.
- 69 Zalevski, 1999, s. 250–251.
- 70 Hvita Korset, 1911.
- 71 Ahlqvist, 2018, s. 7; Ekstedt-Sogneus, 2020, s. 197.
- 72 *Arbetet* 22/2 1943, opagerad sida.
- 73 Bouppteckning Julia Stéen, Västra Värends domsagas arkiv F III a:51, nr 172. Enligt Ekstedt-Sogneus tvingades Julia Stéen av sin brorson att skriva på detta gåvobrev, se Ekstedt-Sogneus, 2020, s. 198.
- 74 År 1914 kommer de första annonserna för Hvita Korsets barnsköterskeskola i dagspress, enligt vår sökning i databasen Svenska dagstidningar. I senare annonser nämns att skolan skulle ha funnits sedan 1911 och verksamheten sedan 1906, men då existerade inte

- varumärket Hvita Korset och vi har inte kunnat belägga att skolan startade tidigare.
- 75 Vid Höjers och Stéenhoffs inspektion i januari 1927 var relevantalet 45.
- 76 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 6:4, Rapport från inspektion förrättad 16/8 1934, undertecknad Hagbard Isberg 7/12 1934, vol. 6:4, s. 14.
- 77 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 6:4, Rapport från inspektion förrättad 16/8 1934, undertecknad Hagbard Isberg 7/12 1934, vol. 6:4, s. 17–18.
- 78 Sällskapet barnavård hade på initiativ av Fredrika Bremer-förbundet startat en utbildning för barnavårdarinnor i Stockholm 1901. Se SSA, Stockholmskällan, Sällskapet barnavård B2:2, Historik – Sällskapet barnavård.
- 79 Tellgren, 2008, s. 80.
- 80 Se t.ex. annons i *DN* 4/6 1919, s. 20. År 1927 när Höjer och Stéenhoff inspekterade Hvita Korset noterade de att den teoretiska utbildningen vid barnsköterskeskolan var inriktad på anatomi, fysiologi, hygien, samartivård, spädbarnsvård samt infektionssjukdomar. Den praktiska utbildningen gjorde eleverna på förlösningssavdelningen, spädbarnshemmet, barnkonvalescentavdelningen och sjukavdelningen. HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 9, Rapport om Hvita Korset undertecknad G. Stéenhoff och A. Höjer 9/1 1927, s. 5–6.
- 81 En av dem som arbetade för en statlig reglering av sjuksköterskeskolorna var Kerstin Nordendahl som blev sjuksköterskeinspektör vid Medicinalstyrelsen sedan sjuksköterskeskolorna kom under statlig kontroll. Kerstin Maria Nordendahl, www.skbl.se/sv/artikel/KerstinNordendahl, Svenskt kvinno-biografiskt lexikon (artikel av Agneta Emanuelsson), hämtad 10/1 2023.
- 82 *DN* 23/8 1932, s. 2.
- 83 *SvD* 4/6 1919, s. 16; *DN* 21/7 1919, s. 12.
- 84 *Söderhamns Tidning* 13/10 1921, s. 2.
- Samma annons återkom i flera tidningar under hösten 1921.
- 85 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 9, Rapport om Hvita Korset undertecknad G. Stéenhoff och A. Höjer 9/1 1927, s. 7.
- 86 *Aftonbladet* 1/7 1928, s. 14.
- 87 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 9, Rapport om Hvita Korset undertecknad G. Stéenhoff och A. Höjer 9/1 1927, s. 8.
- 88 *SvD* 16/5 1928, s. 9; *Aftonbladet* 17/5 1928, s. 12; *Göteborgs Handels och Sjöfarts-Tidning* 26/5 1928, s. 8.
- 89 SSA, Stockholmskällan, Sällskapet barnavård B2:2, Historik – Sällskapet barnavård.
- 90 *Falu länsstidning* 22/6 1931. Samma annons återkommer i flera tidningar 1931.
- 91 *Hygienisk Revy*, 1930, s. 124.
- 92 Svensk sjuksköterskeförenings tidning december 1924, citerad av Sigrid Lundin (1926), Förlösningssanstalt, spädbarnshem, sköterskeutbildning och husmoderskola, *Morgonbris* nr 1, s. 8–10.
- 93 Berättelse över inspektion av Hvita Korset [...] på uppdrag av Kungl. Medicinalstyrelsen den 6 juli 1930, vol. 9, Hagbard Isbergs arkiv, HLUB.
- 94 Se t.ex. *DN* 21/11 1930, s. 17; *SvD* 17/3 1931, s. 4.
- 95 Att vården var »okunnig« konstaterade Stéenhoff och Höjer vid sin inspektion i januari 1927, och att metoderna som lärdes ut var »föråldrade« fastslogs vid Medicinalstyrelsens inspektion i juni 1930. Att Hvita Korset »ockrade« på ogifta mödrar var ett uttryck som inspektrisen Sigrid Lundin använde i en artikel i socialdemokratiska kvinnotidningen *Morgonbris*. Sigrid Lundin (1926), Förlösningssanstalt, spädbarnshem, sköterskeutbildning och husmoderskola, *Morgonbris* nr 1, s. 10.
- 96 Ahlqvist, 2018; Ekstedt-Sogneus, 2020. Se även den film som Älmhults kommun har producerat om Hvita Korset inför beslut om rivning av hu-

- sen. Älmhults kommun, Hvita Korset byggnaden bevarad i film, 23/11 2022, <https://www.almhult.se/kommunpolitik/nyheter/nyhetsarkiv/hvitakorset-byggnadenbevaradifilm.3772.html>.
- 97 Regan, Där alla barn bli snälla – och fiskleverolja smakar gott, *DN* 7/9 1924, bilaga, s. 1.
- 98 Baba, Solvik – ett barnens paradis, *Idun* nr 27, s. 652.
- 99 Sandin, 2003.
- 100 –gen., *SvD* 10/2 1928, s. 9.
- 101 Sommarsmättningar i historisk ram, *SvD* 8/8 1925, s. 1.
- 102 Sportstugan – barnpensionat, *DN* 21/4 1935, s. 10–13.
- 103 Skådespelarhem blir barnpensionat, *Aftonbladet* 20/8 1946, s. 14.
- 104 T.E. Syster Sigrid i Krokek 70 år, *Norrköpings Tidningar* 13/5 1957, okänd sida.
- 105 Intervju med Christina Folkesson, Krokeks hembygdsförening, 30/9 2021.
- 106 Regan, Där alla barn bli snälla – och fiskleverolja smakar gott, *DN* 7/9 1924, bilaga, s. 1.
- 107 Samuelsson, Ebba, Var skall man placera småbarnen när mamma och pappa semester?, *Expressen* 23/3 1961, s. 24.
- 108 RA, Socialvårdskommitténs arkiv, F5bh, vol. 88.
- 109 RA, Socialvårdskommitténs arkiv, F5bh, vol. 88.
- 110 T.E., Syster Sigrid i Krokek 70 år, *Norrköpings Tidningar* 13/5 1957.
- 111 RA, Socialvårdskommitténs arkiv, F5bh, vol. 88.
- 112 T.E. Syster Sigrid i Krokek 70 år, *Norrköpings Tidningar* 13/5 1957, okänd sida.
- 113 *Kolmårdsnytt*, 2011, nr 4, s. 5.
- 114 Hjelm & Hjelm, 2021, s. 33, 145–147.
- 115 LSOL, Föreningen Östergötlands barns arkiv, vol. 1, Protokoll, FÖB:s årsmöte 1/12 1945, § 8.
- 116 *Blåklinten*, 1963, nr 4, s. 11.
- 117 LSOL, Föreningen Östergötlands barns arkiv, vol. 1, Protokoll, sammanträde med FÖB:s lokalföreningars representanter vid FÖB:s årsmöte 12/1 1954; Protokoll, FÖB:s årsmöte 12/1 1954.
- 118 LSOL, Föreningen Östergötlands barns arkiv, vol. 1, Protokoll, sammanträde med FÖB:s centralstyrelse 16/10 1953.
- 119 LSOL, Föreningen Östergötlands barns arkiv, vol. 1, Protokoll, sammanträde med FÖB:s lokalföreningars representanter vid FÖB:s årsmöte 12/1 1953.
- 120 LSOL, Föreningen Östergötlands barns arkiv, vol. 1, Protokoll, FÖB:s centralstyrelse 31/5 1954.
- 121 LSOL, Föreningen Östergötlands barns arkiv, vol. 5, Ekonomisk tablå, Föreningen Östergötlands barn 31/12 1954.
- 122 *Jag minns mina barnpensionat*, radio-program av Ylva Mårtens, 1993.
- 123 Aschberg, 1984, s. 45, 49.
- 124 Aschberg, 1984, s. 109, 121.
- 125 Berättelsen Lisas framtidsplaner publicerades i Beskow Elsa, 1907, Lisas framtidsplaner, *Jultomten: skolbarnens jultidning*.
- 126 Mårtens bandupptagning med Margareta Indebetou.
- 127 Aschberg, 1984, s. 127.
- 128 Mårtens bandupptagning med Margareta Indebetou.
- 129 Samuelsson, Ebba. Var skall man placera småbarnen när mamma och pappa semester?, *Expressen* 23/3 1961, s. 24.
- 130 Aschberg, 1984, s. 127.
- 131 Mårtens bandupptagning med Margareta Indebetou.
- 132 Aschberg, 1984, s. 130.
- 133 Aschberg, 1984, s. 130.
- 134 Aschberg, 1984, s. 130.
- 135 Aschberg, 1984, s. 137.
- 136 Aschberg, 1984, s. 137–139.
- 137 Hatje, 1999.
- 138 Krokens barn- och ungdomshem har nu öppnats, *DN* 27/11 1933, s. 3.
- 139 Zelizer, 2005, s. 22.
- 140 Zelizer, 2005, s. 28.

BARNNS VÄRDE OCH FÖRÄLDRARS FRIGÖRANDE FRÅN SINA BARN

- 1 Zelizer, 1994.
- 2 Zelizer, 1994.
- 3 Lindstedt Cronberg, 2001, s. 267–268.
- 4 Lindstedt Cronberg, 2001, s. 267–268.
- 5 Persson, 1990, s. 49–50.
- 6 Prop. 1969:124.
- 7 Sköld, 2015, s. 146. Trolovningsbarn och utomäktenskapliga barn vars fäder hade skrivit en arvsrättsförklaring kunde före 1970 ärva sina fäder.
- 8 Lindstedt Cronberg, 2001, s. 267.
- 9 Ohlander, 1993.
- 10 E. Barnpensionat, *DN* 18/6 1939, s. 32.
- 11 E. Barnpensionat, *DN* 18/6 1939, s. 32.
- 12 Andersson, 2021; *Jag minns mina barnpensionat*, radioprogram av Ylva Mårtens, 1993.
- 13 Ett av de mest kända exemplen gäller Astrid Lindgren. Som ogift 19-åring födde hon sin son på Rigshospitalet i Köpenhamn där pojken sedan placerades i fosterhem. När han var 3 år hämtade Lindgren hem honom till Sverige. Se Andersson, 2014, s. 92, 113. Att föräldrar fortsatte ha kontakt med och ibland återtog sina fosterhemsplacerade barn visas i Sköld, 2006, s. 373–378.
- 14 *SvD* 27/1 1929, s. 21.
- 15 Jochum, Sommarsmätningar i historisk ram, *SvD* 8/8 1925, s. 1.
- 16 Exempelvis Lärn, 2019, s. 18, 70–71.
- 17 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 4, Utdrag ur protokoll Stockholms rådhusrätt 30/1 1937, Avskrift av skrivelse från Gösta Hagéus till förste provinsialläkaren i Kronobergs län 28/1 1935, s. 160.
- 18 Zetterqvist Nelson, 2009.
- 19 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 4, Utdrag ur protokoll Stockholms rådhusrätt 3/4 1937, Skrivelse av Julia Stéen 28/1 1935, s. 109–110.
- 20 Söderlind, 1999, s. 115.
- 21 Sallnäs, 2000.
- 22 Sandin, 2003, s. 231–232.
- 23 Regan, Där alla barn bli snälla – och fiskleverolja smakar gott, *DN* 7/9 1924, bilaga s. 1.
- 24 Exempelvis Regan, Där alla barn bli snälla – och fiskleverolja smakar gott, *DN* 7/9 1924, bilaga s. 1; intervju med Margareta Indebetou.
- 25 Regan, Där alla barn bli snälla – och fiskleverolja smakar gott, *DN* 7/9 1924, bilaga s. 1.
- 26 Regan, Där alla barn bli snälla – och fiskleverolja smakar gott, *DN* 7/9 1924, bilaga s. 1.
- 27 Dåligt med aptiten?, *Trelleborgstidningen* 3/3 1942, s. 4.
- 28 Hertzman-Ericson, Det goda rådet, miljöbyte, *Expressen* 12/1 1946, s. 12.
- 29 Lewén, 2017; Carlsson, 2013.
- 30 Bergom Larsson, Barndom som experiment, *Aftonbladet* 3/1 2001, s. 4; Hernbäck, Hillevi skrek i flera veckor, *DN* 7/5 2001, s. 28; Nordgren, »Alla« lämnade bort sina barn, *DN* 8/5 2001, s. 28; Adamo, 2020, s. 53–57.
- 31 *Jag minns mina barnpensionat*, radioprogram av Ylva Mårtens, 1993.
- 32 Candida, En resvan mamma tillråder att ta med barnen på långresor!. *DN* 8/6 1937, s. 13.
- 33 Christina, Mamma på sommarnöje, *DN* 28/4 1939, s. 18.
- 34 Skådespelarhem blir barnpensionat. *Aftonbladet* 20/8 1946, s. 14.
- 35 –öm., Stockholms-barn trivs på Tomtebo i Ljusdal, *Hudiksvallstidningen* 18/7 1950, s. 1, 6.
- 36 Hernbäck, Hillevi skrek i flera veckor, *DN* 7/5 2001, s. 28; Hallengren, Gunilla Nordström, Språk, spänning, glädje i internationellt liv, *DN* 5/12 2007, s. 25.
- 37 Sandin, 2012; Sjöberg, 2013; Sandin, 2018.
- 38 Groteska förhållanden på barnhem i Storängen, *Arbetartidningen* 10/11 1947, s. 10.
- 39 Regan, Där alla barn bli snälla – och fiskleverolja smakar gott, *DN* 7/9 1924, bilaga s. 1; Dåligt med aptiten, *Trelleborgstidningen* 3/3 1942, s. 4; Arnesen

- & Nihlén, Föräldräfrågor, Barn som inte vill äta, *DN* 31/1 1943, s. 16.
- 40 Hammarlund, 1998, s. 165.
- 41 Hammarlund, 1998, s. 9.
- 42 *SvD* 4/1 1922, s. 13.
- 43 *SvD* 8/4 1940, s. 15.
- 44 Fru Kähres barnpensionat, *SvD* 20/9 1934, s. 10.
- 45 Ekebo barnpensionat, *SvD* 31/10 1938, s. 24.
- 46 Brembeck, 2001.
- 47 Cook, 2008, s. 219–243.
- 48 *DN* 17/12 1936, s. 32.
- 49 *SvD* 23/4 1935, s. 23.
- 50 *SvD* 9/2 1941, s. 17.
- 51 *DN* 26/5 1967, s. 39.
- 52 Exempelvis Regan, Där alla barn bli snälla – och fiskleverolja smakar gott, *DN* 7/9 1924, bilaga s. 1.
- 53 Aschberg, 1984, s. 128.
- 54 Aschberg, 1984, s. 130.
- 55 *SvD* 9/11 1914, s. 12.
- 56 Lindstedt Cronberg, 1997, s. 264.
- 57 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 7:1, Det oäkta barnets rätt, *Malmö-Tidningen* 23/9 1905, s. 6.
- 58 Bergman, 2003.
- 59 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 7:1, Samhället och de späda barnen, *Aftonposten* 30/11 1905.
- 60 Berg, 2009, s. 127–128, 130–131; Weiner, 1995, s. 69–79; Öberg, 1996, s. 97–100.
- 61 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 4, Utdrag ur protokoll Stockholms rådhusrätt 30/1 1937, Isbergs skrivelse till Rådhusrätten 27/1 1937, s. 314.
- 62 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 4, Utdrag ur protokoll Stockholms rådhusrätt 30/1 1937, Isbergs skrivelse till Rådhusrätten 27/1 1937, s. 315.
- 63 Downs, 2005, s. 49–66.
- 64 Junila & Zetterqvist, 2021, s. 506–507.
- 65 Nehlin, 2017, s. 149.
- 66 Portia, Våra nästas bekymmer, *SvD* 12/8 1945, s. 10.
- 67 Hertzman-Ericson, Psykologisk faktor lika viktig som solen i barnens sommarlov, *Expressen* 11/5 1951, s. 15.
- 68 Jota, Att skicka bort sina barn, *DN* 5/2 1950, s. 16; H.S., Låt Socialstyrelsen kontrollera era barns »sommars-föräldrar«, *Aftonbladet* 12/6 1952, s. 9; Anita, Besök själv barnpensionatet innan barnen skickas dit, *DN* 1/6 1959, s. 18.
- 69 Näslund, 1999.
- 70 Ylva Mårtens intervju med Göta Rosén och Brita Hasselrot.
- 71 Zetterqvist Nelson, 2009, s. 284.
- 72 Det är ämnet för Klara Anderssons doktorsavhandling som ingår i samma forskningsprojekt som den här boken.

**STRIDEN OM EN FRI
MARKNAD – NÄR
FÖRLOSSNINGSHEM OCH
BARNPENSIONAT
FÖRSVANN**

- 1 Westberg, 2008, s. 142–143. Kolonier-
nas övergång från drift i privat till
offentlig regi har dock beskrivits som
konfliktfylld. Se Münger, 2000, s. 59.
- 2 Hatje, 1999; s. 207–209; Lindgren &
Söderlind, 2022, s. 64–66; Söderlind
& Sköld, 2018, s. 51–55; Weiner, 1995,
s. 292–297; Westberg, 2011; 2008, s.
141–147.
- 3 Ett undantag är Öberg, 1996.
- 4 Intervju med Göta Rosén och Brita
Hasselrot, av Ylva Mårtens. I privat
ägo.
- 5 Hirdman, 2000 [1989].
- 6 Se t.ex. Björkman, 2001; Broberg &
Tydén, 1991; Runcis, 2007; Sandin,
2003.
- 7 Prop. 1931:161, s. 10–11.
- 8 Sköld, 2006, s. 75, 79–87; Prop.
1931:98, s. 5.
- 9 Prop. 1931:98, s. 6.
- 10 Prop. 1931:98, s. 9.
- 11 Prop. 1931:98, s. 10.
- 12 Prop. 1931:98, s. 10.
- 13 Prop. 1931:98, s. 14.
- 14 Även i en utredning av Socialvårds-
kommittén tio år senare framhölls att
det var tveksamt om barnpensionaten
räknades till barnhem enligt barn-
vårdslagen. Se SOU 1942:45, s. 8.

- 15 SFS 1931:171.
- 16 § 2–3, SFS 1931:172.
- 17 Prop. 1931:161, s. 13.
- 18 Hatje, 1974, s. 15–21.
- 19 Hatje, 1974, s. 32–35.
- 20 SFS 1937:743.
- 21 Prop. 1937:39, s. 5–6.
- 22 Prop. 1937:39, s. 15.
- 23 Prop. 1937:39, s. 18.
- 24 Prop. 1937:39, s. 33.
- 25 Prop. 1937:39, s. 34.
- 26 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 4, Avskrift av stämningensansökan ing. t. Stockh. Rådst. Rätt 2/12 1936, nr 388/Rot. 1, s. 14.
- 27 Löw, 2020, s. 79–80, 141, 145–146.
- 28 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 4, Utdrag ur protokoll Stockholms rådhusrätt 3/4 1937, brev från Gustaf Stéen till Axel Höjer 17/1 1927, s. 173.
- 29 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 9, Berättelse över inspektion av Vita Korset [...] på uppdrag av Kungl. Medicinalstyrelsen 6/7 1930.
- 30 DN 21/11 1930, s. 17.
- 31 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 4, Utdrag ur protokoll Stockholms rådhusrätt 3/4 1937, transumt ur Julia Stéens skrivelse till JO, s. 58–59.
- 32 Lundqvist & Petersen, 2010, s. 13–15.
- 33 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 4, Utdrag ur protokoll Stockholms rådhusrätt 3/4 1937, transumt ur Julia Stéens skrivelse till JO, s. 64.
- 34 SvD 17/3 1931, s. 4.
- 35 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 6:4, Rapport från inspektion av Hvita Korset förrättad 16/8 1934, undertecknad Hagbard Isberg 7/12 1934, s. 13.
- 36 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 4, Utdrag ur protokoll Stockholms rådhusrätt 30/1 1937, avskrift av skrivelse från Medicinalstyrelsen till Julia Stéen 29/5 1935, s. 192–195; avskrift av skrivelse från Medicinalstyrelsens generaldirektör Nils Hellström till Socialdepartementet 19/6 1935, s. 205–210.
- 37 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 4, Utdrag ur protokoll Stockholms rådhusrätt 3/4 1937, skrift av Julia Stéen till Stockholms rådhusrätt 30/4 1937, s. 13.
- 38 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 4, Utdrag ur protokoll Stockholms rådhusrätt 3/4 1937, skrift av Julia Stéen till Stockholms rådhusrätt 30/4 1937, s. 14.
- 39 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 4, Utdrag ur protokoll Stockholms rådhusrätt 3/4 1937, skrift av Julia Stéen till Stockholms rådhusrätt 30/4 1937, s. 15.
- 40 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 4, Utdrag ur protokoll Stockholms rådhusrätt 3/4 1937, meddelande från Carl Brynielsson till Julia Stéen 23/7 1935, s. 189.
- 41 Intervju med Maj-Brith Nilsson 1/12 2021.
- 42 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 6:3, Socialrapport från inspektion och undersökning av Skövde förlossningshem 22/1 1932.
- 43 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 7:9, Kyrkoherde Isberg för snar i kritiken mot förlossningshemmet?, *Göteborgsposten* 5/3 1932, s. 34.
- 44 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 7:9, Kyrkoherde Isberg för snar i kritiken mot förlossningshemmet?, *Göteborgsposten* 5/3 1932, s. 34.
- 45 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 7:9, Kyrkoherde Isberg för snar i kritiken mot förlossningshemmet?, *Göteborgsposten* 5/3 1932, s. 35.
- 46 Ohlander, 1993, s. 15, 32–35.
- 47 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 6:3, Yttrande av Hagbard Isberg till Statens inspektör för fattigvård och barnavård 3/2 1933.
- 48 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 6:3, Kopia på brev från Medicinalstyrelsen Einar Edén till Helena Carlehed 10/2 1938.
- 49 Intervju med Maj-Brith Nilsson 1/12 2021.

- 50 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 7:5, Notis *Norra Skåne* 30/7 1935.
- 51 HLUB, Hagbard Isbergs arkiv, vol. 4, Avskrift Kungl. Maj:ts och rikets Svea hovrätts utslag 25/4 1938.
- 52 *Arbetet* 20/2 1943, s. 7.
- 53 Se t.ex. Sölvesborgstidningen 13/2 1945, s. 3.
- 54 *Arbetet*, 18/4 1945, s. 15.
- 55 Näslund, 1999, s. 78–79. Se även Münger, 2000, s. 42–44, 54–55.
- 56 SOU 1944:34, s. 33.
- 57 SOU 1944:34, s. 86.
- 58 SOU 1944:34, s. 45.
- 59 SOU 1944:34, s. 145.
- 60 SOU 1944:34, s. 145–146.
- 61 SOU 1944:34, s. 96, 122; Prop. 1945:227, s. 36.
- 62 SOU 1944:34, s. 172.
- 63 SOU 1944:34, s. 176; Prop. 1945:227, s. 84–88.
- 64 SFS 1945:503.
- 65 Prop. 1945:227, s. 27. Se även SOU 1944:34, s. 67.
- 66 Münger, 2014, s. 41, 139.
- 67 Jota, Att skicka bort sina barn, *DN* 5/2 1950, s. 16.
- 68 Vård vägrar reparera. Barnhem måste stänga, *Aftonbladet* 23/6 1955, s. 8; Barnhem stängdes. Bristande hygien, *DN* 17/7 1955, s. 1, 14.
- 69 Lindgren & Söderlind, 2019, s. 65–66.
- 70 Prop. 1945:227, s. 169, 174.
- 71 Prop. 1943:339, s. 2. Se även Hammarlund, 1998.
- 72 Prop. 1945:227, s. 36, 77.
- 73 Ett barnpensionat, *Expressen* 17/8 1950, s. 12.
- 74 RA, Socialstyrelsens arkiv, FIIfb:17, Inspektionsrapport daterad 31/7 1964.
- 75 RA, Socialstyrelsens arkiv, FIIfb:17, skrivelse från barnavårdsassistentens i Älvsborgs län daterad 18/12 1952.
- 76 SOU 1942:19, s. 15, 22–26. Lewén, 2017, s. 69.
- 77 Lewén, 2017, s. 110–111.
- 78 Lewén, 2017, s. 172–173.
- 79 Lund, 2009; Carlsson, 2020.
- 80 *DN* 22/8 1951, A-delen, s. 3.
- 81 Lewén, 2017, s. 71; Lindgren & Söderlind, 2019, s. 100.
- 82 Littmarck, 2017; Sandin, 2003; Westberg, 2017.
- 83 Lindgren & Söderlind, 2019, s. 101; Westberg, 2017, s. 211–213; Münger, 2014.
- 84 *Expressen* 23/3 1961, s. 24.
- 85 Sallnäs, 2000, s. 111–112; Andresen m.fl., 2011, s. 185–186.
- 86 Hallberg, 2017; Littmarck, 2017; Sandin, 2014.

BARNAVÅRD TILL SALU – IGÅR, IDAG, IMORGON

- 1 Andersson, 2005, s. 97–98; Hallberg & Sandin, 2021.
- 2 Uttrycket »lägga livet till rätta« är lånat från Hirdman, 2000.
- 3 Bergman, 2003, s. 281–286; Ohlander, 1993, s. 44–46; Sandin, 2018.
- 4 Nyberg, 1995.
- 5 Sallnäs & Wiklund, 2018.
- 6 Esping-Andersen, 1990.
- 7 Sainsbury, 1996.
- 8 Lister, 1997.
- 9 Ulmanen & Szebehely, 2015.
- 10 Hallberg & Sandin, 2021; Sandin, 2003.
- 11 Shanks m.fl., 2021, s. 132; Skolverket 2022.
- 12 Larsson, 2022.
- 13 Socialstyrelsen, 2022, s. 13.
- 14 Se t.ex. barnmorskan Asabea Britton som driver ett instagramkonto med 90 000 följare.
- 15 Forsgren 2022, s. 44–45, 62; Larsson, 2022.

BIBLIOGRAFI

Otryckta referenser

HANDSKRIFTSSEKTIONEN LUNDS UNIVERSITETSBIBLIOTEK (HLUB)

Hagbard Isbergs arkiv

- Vol. 4 Avskrift av stämningsansökan ing. t. Stockh. Rådst. Rätt 2/12 1936, nr 388/Rot. 1.
Utdrag ur protokoll Stockholms rådhusrätt 30/1 1937, nr 388/6e avd.
Utdrag ur protokoll Stockholms rådhusrätt 3/4 1937, nr 388/6e avd.
- Vol. 6:1 Rapport om Hvita Korset efter inspektion av Höjer och Isberg 21/7 1928, undertecknad Hagbard Isberg 17/9 1928
Rapport angående förlossningshem i Hässleholm och dess omedelbara närhet, daterad 29 september 1928
Allmänt yttrande om handlande Carl Brynielssons inackorderingshem för obemärkta i Repplinge å Öland, undertecknad Hagbard Isberg 30/10 1929
- Vol. 6:2 Till rapporten om Skänninge privata förlossningshem 20/4 1930
- Vol. 6:3 Socialrapport från inspektion och undersökning av Skövde förlossningshem 22/1 1932
Yttrande av Hagbard Isberg till Statens inspektör för fattigvård och barnavård 3/2 1933
Kopia på brev från Medicinalstyrelsen Einar Edén till Helena Carlehed 10/2 1938
- Vol. 6:4 Rapport över Hanna Peterssons förlossningshem i Nättraby, daterad 15/1 1934
Berättelse över verksamhetsåret 1935–36
Rapport från inspektion av Hvita Korset förrättad 16/8 1934, undertecknad Hagbard Isberg 7/12 1934

- Vol. 7:1 Klippbok 1905–1909
- Vol. 7:3 Klippbok 1915–1923
- Vol. 7:5 Klippbok 1923–1952
- Vol. 7:6 Klippbok 1928–1930
- Vol. 7:9 Klippbok 1930–1948
- Vol. 9 Rapport om Hvita Korset undertecknad G. Stéenhoff och A. Höjer 9/1 1927
Berättelse över inspektion av Hvita Korset [...] på uppdrag av Kungl. Medicinalstyrelsen 6/7 1930

RIKSARKIVET I GÖTEBORG (GLA)

Askims, Hisings och Sävedals häradsrätts arkiv

- F II: 25, nr 41. Bouppteckning Otto Pettersson (1862-10-30-1911-11-23), inregistrerad vårtinget 1912

Göteborgs Oskar Fredriks församlings kyrkoarkiv

Födelse- och dopböcker

Göteborgs rådhusrätts och magistrats arkiv (första avdelningen efter 1901)

- E III a: 89, nr 715. Bouppteckning Anna Lovisa Pettersson (1866-10-18-1922-09-139) inregistrerad 1922

Provinsialläkaren i Göteborgs distrikts arkiv

- D IV h: 1-7. Örgryte distrikt, Anna Lovisa Petterssons barnmorskedagböcker.

Örgryte kyrkoarkiv

- C:11 Födelse- och dopböcker (1910-1915)

RIKSARKIVET I VADSTENA

Västra Värends domsagas arkiv

- F III a:51, nr. 172. Bouppteckning Julia Stéen.

LINKÖPINGS STIFTS- OCH LANDSBIBLIOTEK (LSOL)

- Föreningen Östergötlands barns arkiv**
Vol. 1. Protokoll 1921–1954
Vol. 3. Års- och revisionsberättelser
1921–1969
Vol. 5. Ekonomiska tablåer och Blåklinten
1928–1964
Vol. 6. Kassaböcker 1929–1947, 1947–1964

RIKSARKIVET (RA) I STOCKHOLM

- Socialstyrelsens arkiv**
FIIIfb. Nedlagda barnhem (dossierier)

- Socialvårdskommitténs arkiv YK 1185**
F5bh, Vol. 88. Enkät svar avseende
barnpensionat

REGIONARKIVET GÖTEBORG (RG)

- Göteborgs kommun, Miljönämndens
(tidigare Hälsovårdsnämnden) arkiv**
E2 A:44. Barnmorskedagböcker Allmän
serie 1896–1914

STOCKHOLMS STADSARKIV (SSA)

- Rotemansarkivet 1878–1926, databas**
[https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/
Rotemannen2012/SearchResult.aspx](https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Rotemannen2012/SearchResult.aspx)
(hämtad 5/1 2023)

- Stockholmskällan, databas**
Sällskapet Barnavård, B2:2, Historik
– Sällskapet barnavård [https://stock-
holmskallan.stockholm.se/post/29341](https://stockholmskallan.stockholm.se/post/29341)
(hämtad 8/3 2023)

INFORMANTER

- Intervju med Christina Folkesson, Krokeks
hembygdsförening, 30/9 2021.
Intervju med Maj-Brith Nilsson, Alingsås,
1/12 2021.

Tryckta och digitala referenser

- Adamo, Amelia (2020). *Kvinnoarvet*.
Stockholm: Piratförlaget.
- Adesam, Yvonne, Dannélls, Dana &
Tahmasebi, Nina (2019). »Exploring
the Quality of the Digital Historical
Newspaper Archive KubHist«, DHN,
9:17, s. 23–26.
- Ahlqvist, Josefine (2018). *Kunskaps-
underlag Julia Stéen och Hvita Korset:
Älmhults kommun, Kronobergs län*.
Växjö: Smålands museum
- Andersen, Jens (2014). *Denna dagen, ett
liv. En biografi över Astrid Lindgren*.
Stockholm: Norstedts.
- Andersen, Rebecka (2022). *I kvinnornas
värld. Omsorg och tvång på uppfostrings-
anstalten Viebäckhemmen 1905–1947*,
diss. Stockholm: Marie Cederchiöld
högskola.
- Andersson, Jenny (2005). »Mellan tillväxt
och (o)trygghet«, i Andersson, Jenny,
Björkman, Jenny & Humlesjö, Inger
(red.) *Välfärdsstatens skräpvind. Histo-
risk spår i dagens välfärdspolitik*. Lund:
Studentlitteratur, s. 97–119.
- Andersson, Klara (2021). »Barnpensionat.
Berättelser om minnen och erfarenheter
från barndomen«, Opublicerat av-
handlingsmanus 7/12 2021. Linköping:
Linköpings universitet.
- Andresen, Astri (2006). *Hender små.
Bortsetting av barn i Norge 1900–1950*.
Bergen: Fagbokforlaget.
- Artaeus, Irene (1992). *Kvinnorna som blev
över. Ensamstående stadskvinnor under
1800-talets första hälft – fallet Västerås*,
diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Aschberg, Brita (1984). *På grund av kärlek*.
Stockholm: Förf.
- Beadie, Nancy (2008). »Toward a History
of Education Markets in the United
States: An Introduction«, *Social Science
History* 32:1, s. 47–73.
- Bengtsson, Erik (2020). *Världens jämlikaste
land? Lund: Arkiv förlag*.
- Berg, Annika (2009). *Den gränslösa hälsan*.

- Signe och Axel Höjer, *folkhälsan och expertisen*, diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Bergenlöv, Eva (2002). *Skuld och oskuld. Barnamord och barnkvävning i rättslig diskurs och praxis omkring 1680–1800*, diss. Lund: Lunds universitet.
- Bergman, Helena (2003). *Att fostra till föräldraskap. Barnavårdsmän, genuspolitik och välfärdsstat 1900–1950*, diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Bernhardsson, Peter (2016). *I privat och offentligt. Undervisningen i moderna språk i Stockholm 1800–1880*, diss. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Bihang till riksdagens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1917 (1913). Samling 2, Avd. 2, Bd 1, *Lagförslag om adoption och om barn utom äktenskap*. Stockholm.
- Bjurde, Ulla (2011). *Ett hjärta av guld. En berättelse om barnmorskan Anna Lovisa Petterssons liv nedtecknat av Ulla Bjurde 2011*. Opublicerat manus.
- Björk, Gunnela (2021). *Lust och nöd. Karin & Nils Adamsson – sexualupplysningens pionjärer*. Lund: Historiska Media.
- Björkman, Jenny (2001). *Vård för samhällets bästa. Debatten om tvångsvård i svensk lagstiftning 1850–1970*, diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Bohman, Nils & Dahl, Torsten (red.), (1942–1955). *Svenska män och kvinnor: biografisk uppslagsbok*. Ingår i projekt Runeberg. Stockholm: Bonnier. <http://runeberg.org/smok/3/> (hämtad 26/1 2023).
- Brembeck, Helene, Berggren Torell, Viveka, Falkström, Marie & Johansson Barbro (2001). *Det konsumerande barnet. Representationer av barn och konsumtion i svensk dags- och veckopress under 1900-talet med utgångspunkt i reklamannonser*. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.
- Broberg, Gunnar & Tydén, Mattias (1991). *Oönskade i folkhemmet. Rashygien och sterilisering i Sverige*. Stockholm: Gidlund.
- Calleman, Catharina (2007). *Ett riktigt arbete? Om regleringen av hushållstjänster*. Säter: Pang.
- Carlsson, Karin (2013). *Den tillfälliga husmodern. Hemvårdarinnekåren i Sverige 1940–1960*, diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Carlsson, Karin (2020). *Kvinnosaker. Ett sekel av kvinnohistoria genom 50 föremål*. Stockholm: Bonnier fakta.
- Cook, Daniel Thomas (2008). »The Missing Child in Consumption Theory«, *Journal of Consumer Culture* 8:2, s. 219–243.
- Dahlberg, Carin (1995). »Barnpensionat en studie av en företeelse i det svenska folkhemmet under 1940- och 50-talen«. Stockholm: Institutet för folklivsforskning, Stockholms universitet.
- Dahlgren, E.W. (1897). *Stockholm: Sveriges hufvudstad: skildrad med anledning af Allmänna konst- och industriutställningen 1897 enligt beslut af Stockholms stadsfullmäktige*. Stockholm: J. Beckman.
- Deutgen-Aschberg, Brita (1991). *Vad är av vikt?* Stockholm: B. Deutgen-Aschberg.
- Downs, Laura Lee (2005). »Milieu social or milieu familial? Theories and practices of childrearing among the popular classes in 20th-century France and Britain. The case of evacuation (1939–45)«, *Family & Community History* 8:1, s. 49–66.
- Eckeryd, Robert (2017). *Acceptans eller utstötning? Ogifta mödrar i Ångermanland 1860–1940*, diss. Umeå: Umeå universitet.
- Edvinsson, Rodney & Söderberg, Johan (2011). »A consumer price index for Sweden 1290–2008«, *Review of Income and Wealth* 57:2, s. 270–292.
- Ekstedt-Sogneus, Benedicta (2020). »Julia Stéen och Hvita korset«, i Käll Andersson, Birgit (red.), *Kvinnor i Linnébygden. Med Julia Stéens livsverk Hvita Korset*. Kulturföreningen Alma, s. 173–199.
- Ekstrand, Britten (2000). *Småbarnsskolan. Vad hände och varför? En sekellång historia studerad med fokus på förändring*

- av pedagogisk verksamhet från 1833 och framåt, diss. Lund: Lunds universitet.
- Englund, Boel, Heyman, Ingrid, Linné, Agneta, Skog-Östlin, Kerstin & Trotzig, Eva (2020). *Att forma en ny tid: kvinnor som samhällspedagoger runt 1900. En kollektivbiografi*. Stockholm: Stockholmia förlag.
- Esping-Andersen, Gøsta (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Cambridge: Polity.
- Fass, Paula (2012). »Viviana Zelizer: Giving Meaning to the History of Childhood«, *Journal of the History of Childhood and Youth* 5:3, s. 457–461.
- Florin, Christina & Johansson, Ulla (1993). »Där de härliga lagrarna gro«. *Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850–1914*. Stockholm: Tiden.
- Folbre, Nancy (2009). *Greed, lust & gender: a history of economic ideas*. Oxford: Oxford University Press.
- Forsgren, Greta (2022). »Förlossningsutmaningen. En jämförande studie om förlossningsvårdens lokalisering«, masteruppsats. Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet.
- Forslin, Lars (2009). »Barnmorskan Julia Stéens eviga myndighetsbekymmer«, *Aktstycket* juni 2009, s. 3–7.
- Fredricson, Annelie Maria (2020). *Barnträdgårdens didaktik. Kontinuitet och förändring i talet om material och arbetssätt i tidskriften Barnträdgården 1918–1945*, diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Frykman, Jonas (1975). »Sexual intercourse and social norms. A study of illegitimate births in Sweden 1831–1933«, *Ethnologia Scandinavica* 1975.
- Goffman, Erving (1963/2014). *Stigma. Den avvikandes roll och identitet*. Lund: Studentlitteratur.
- Gunnarsson, Carina (2003). »Barnpensionat – en bortglömd barnomsorg. En studie av barnpensionaten i Dalarna mellan 1940 och 1970«, *Akka* 2003, s. 71–104.
- Hallberg, Mathilda & Sandin, Bengt (2021). »Pictured Political Projects: Sunshine Over a Welfare State in the Shadow of War«, *Journal of the History of Childhood and Youth* 14:1, s. 85–112.
- Halldén, Gunilla (2016). *Ett hem av solsken. Disa Beijer och barnträdgården som arena*. Stockholm: Carlssons.
- Hammarlund, K.G. (1998). *Barnet och barnomsorgen. Bilden av barnet i ett socialpolitiskt projekt*, diss. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Harvard, Jonas (2016). »Kampen mot textreklam runt sekelskiftet 1900. Statligt ingripande eller självreglering?«, i Nydahl, Erik & Harvard, Jonas (red.), *Den nya staten: Ideologi och samhällsförändring kring sekelskiftet 1900*. Lund: Nordic Academic Press.
- Hatje, Ann-Katrin (1974). *Befolkningsfrågan och välfärden. Debatten om familjepolitik och nativitetsökning under 1930- och 1940-talen*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Hatje, Ann-Katrin (1999). *Från trekläng till triangeldrama. Barnträdgården som ett kvinnligt samhällsprojekt under 1880–1940-talen*. Lund: Historiska Media.
- Hedenborg, Susanna & Wikander, Ulla (2003). *Makt och försörjning*. Lund: Studentlitteratur
- Herrman, Margaretha & Svensson, Lillemor (1988). »Det befästa fattighuset. Livsbetingelser i samhällsperspektiv med utgångspunkt i en arbetarstadsdel vid industrialismens genombrott. Arbetarstaden Göteborg, Tema Gärda«. Nr 2 B-uppsats, Etnologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Hildebrand, Albin (red.) (1895–1913). *Svenskt porträttgalleri. XIII – Läkarekåren*. Ingår i Projekt Runeberg. Stockholm: Tullberg. [http://runeberg.org/spg/13/\(5/1\)2023](http://runeberg.org/spg/13/(5/1)2023).
- Hirdman, Yvonne (1988). »Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning«, *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 3, s. 49–63.
- Hirdman, Yvonne (2000 [1989]). *Att lägga*

- livet till rätta. *Studier i svensk folkhems- politik*. [2. uppl.] Stockholm: Carlsson.
- Hjelm, Ann-Marie & Hjelm, Sören (2021). *Med barnen i centrum: 100 år av hjälp- verksamhet för sjuka och behövande barn i Östergötland*. Vadstena: Hj information.
- Hollari, Solveig (2000). *Barnens dags förening 1905–1925. De välgörande entreprenörerna?*, lic.-avh. Stockholm: Stockholms universitet.
- Holmlund, Kjerstin (2016). »Barnen och sällskapet Pro Patria mittibland Stockholms fattiga«, i Amnå, Erik (red.), *För det allmänna bästa. Ett kungligt sällskap mellan stat och marknad under 250 år*. Stockholm: Atlantis, s. 137–166.
- Honig, Michael-Sebastian, Anett Schmitz & Martine Wiltzius (2015). »Early Education and the Unloved Market of Commercial Childcare in Luxembourg«, i Willekens, Harry, Scheiwe, Kirsten & Nawrotski, Kristen (red.), *The Development of Early Childhood Education in Europe and North America Historical and Comparative Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015, s. 254–274.
- Hygienisk Revy (1930). »Svenska barnsköterskeföreningen mot Hvita Korset«, nr 10, oktober.
- Isberg, Hagbard (1928). *Exploateringen av mödrar och nyfödda barn. Vad som händer trots all barnvårdsföretning*. Stockholm: Skånska barnvårdsförbundet.
- Jansson, Torkel (1985). *Adertonhundra- talets associationer. Forskning och problem kring ett sprängfullt tomrum eller sammanslutningsprinciper och för- eningsformer mellan två samhällsforma- tioner c:a 1800–1870*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Karlsson, Anita Maria (2006). *Obemärkta kvinnor och okända män*. Nora: Marika- melus.
- Karlsson, Tobias (2019). »Databasen Svenska dagstidningar – mycket text, mindre kontext«, *Historisk tidskrift* 139:2, s. 408–417.
- Kling, Sofia (2007). *Vi våga ej helt leva. Barnbegränsning, sexualitet och genus under den svenska fertilitetstransitionen*, diss. Umeå: Umeå universitet.
- Klinth, Roger (2002). *Göra pappa med barn. Den svenska pappapolitiken 1960–95*, diss. Umeå: Boréa.
- Korsvold, Tora (2008). *Barn og barndom i velferdsstatens småbarnspolitik. En sammenlignende studie av Norge, Sverige og Tyskland 1945–2000*. Oslo: Universi- tetsforl.
- von Krusenstjerna, Agnes (1930). *Kvinnogatan*. Stockholm: Bonnier.
- Kälvemark, Ann-Sofie (1977). »Att vänta barn när man gifter sig. Föräktenskapli- ga förbindelser och giftermålsmonster i 1800-talets Sverige«, *Historisk tidskrift* 97:2, s. 181–199.
- Kälvemark, Ann-Sofie (1978). »Hotet mot familjen. Den ogifta modern i Sverige i historiskt perspektiv«, *Historisk tid- skrift* 98:1, s. 83–101.
- Landahl, Joakim (2013). *Stad på låtsas. Samhällssimulering och disciplinering vid Norra Latins sommarhem 1938–1965*. Göteborg: Daidalos.
- Larsson, Maja (2022). *Kläda blodig skjorta. Svenskt barnafödande under 150 år*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Lewén, Aurora (2017). *Resfeber. Berättelser från semesterns barndom 1938–1959*, diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Lindgren, Anne-Li & Söderlind, Ingrid (2019). *Förskolans historia. Förskolepoli- tik, barn och barndom*. Malmö: Gleerups.
- Lindgren, Cecilia (2006). *En riktig familj. Adoption, föräldraskap och barnets bästa 1917–1975*. Linköping: Carlsson.
- Lindstedt Cronberg, Marie (1997). *Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880*, diss. Lund: Studentlitteratur.
- Lindstedt Cronberg, Marie (2001). »Den ogifta modern och hennes barn. En reform och dess konsekvenser«, i Teg- borg, Lennart & Jarlert, Anders (red.), *Sveriges kyrkohistoria 6. Romantikens och liberalismens tid*. Stockholm: Verbum i samarbete med Svenska kyrkans forskningsråd.

- Lister, Ruth (1997). *Citizenship: Feminist perspectives*. London: Macmillan.
- Littmarck, Sofia (2017). *Barn, föräldrar, välfärdsstat. Den politiska debatten om föräldrautbildning och föräldrastöd 1964–2009*, diss. Linköping: Linköpings universitet.
- Ljungdahl Zackrisson, Barbro (2012). *Feriebarnets århundrade. Stockholmsbarn i ett landskap av ideal, rekreation och ekonomi 1900–2000*. Stockholm: Stockholmia.
- Lund, Kristina (2009). *Tvåttstugan. En svensk historia*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Lundqvist, Åsa & Petersen, Klaus (2010). »Experts, knowledge and the Nordic welfare state. An introduction«, i Lundqvist, Åsa & Petersen, Klaus (red.), *In experts we trust. Knowledge, politics and bureaucracy in Nordic welfare states*. Odense: University Press of Southern Denmark.
- Lärn, Viveca (2019). *Sladdisen. En bok om min barndom*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Lönnroth, Louise (2018). *Doktor Dubb dikterar. Omsorg om fattiga barn i Göteborg 1800–1850*. Göteborg: Landsarkivet i Göteborg.
- Löw, Joel (2020). *Världen, Sverige och barnen. Internationell påverkan på svensk barnpolitik under välfärdsstatens framväxt i mellankrigstidens tidevarv*, diss. Linköping: Linköpings universitet.
- Martinson, Moa (1939/2019). *Kungens rosor*. Falun: Natur & Kultur.
- Matovic, Margareta (1984). *Stockholmsäktenskap. Familjebildning och partnerval i Stockholm 1850–1890*, diss. Stockholm: LiberFörlag.
- Milton, Lena (2001). *Folkhemmets barnmorskor. Den svenska barnmorskekårens professionalisering under mellan- och efterkrigstid*, diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Münger, Ann-Charlotte (2000). *Stadens barn på landet. Stockholms sommarlovs-kolonier och den moderna välfärden*, diss. Linköping: Linköpings universitet.
- Myrdal, Janken (2012). »Source pluralism as a method for historical research«, I Fellman, Susanna & Rahikainen, Marjatta (red.), *Historical Knowledge. In Quest of Theory, Method and Evidence. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars*, s. 155–189.
- Nehlin, Ann (2017). »Building Bridges of Trust: Child Transports from Finland to Sweden during the Second World War«, *War & Society* 36:2, s. 133–153.
- Nelson, Julie A. & Folbre, Nancy (2000). For Love or Money – Or Both?, *Journal of Economic Perspectives* 14:4, s. 123–140.
- Norburg, Ulrika (2015). *Fängelse, skola, uppfostringsanstalt eller skyddshem? Åkerbrukskolonien Hall för pojkar år 1876–1940*, diss. Linköping: Linköpings universitet.
- Nordström, Ester Blenda (1914). *En piga bland pigor*. Stockholm: Wahlström & Widstrand. Andra upplagan.
- Nyberg, Anita (1995). »Barnomsorgen. Ett kvinnligt nollsummespel eller?« i Amnå, Erik (red.), *Medmänsklighet att hyra?* Örebro: Libris, s. 47–82.
- Näslund, Lena (1999). *Uppdrag barn. Göta Roséns långa liv i samhällets tjänst*. Lund: Hjalmarson & Högberg.
- Ohlander, Ann-Sofie (1993). *Det bortträngda barnet. Uppsatser om psykoanalys och historia*. Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet.
- Olsson, Ole (1999). *Från arbete till hobby. En studie av pedagogisk filantropi i de svenska arbetsstugorna*, diss. Linköping: Linköpings universitet.
- Ossandón, José & Zelizer, Viviana (2019). »How Did I Become a Historical Economic Sociologist? Viviana Zelizer in Conversation with José Ossandón«, *Sociologica* 13:3, s. 191–196.
- Penn, Helen (2014). »The Business of Childcare in Europe«, *European Early Childhood Education Research Journal* 22:4, s. 432–456.
- Persson, Birgit (1990). »Vem är min mor? Om anonymitetsrätten«, i Halldén,

- Gunilla (red.), *Se Barnet! Tankegångar från tre århundraden*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Petersson, Torsten (1927). *Översikt över Allmänna Barnhusets historia*. Stockholm: Centraltryckeriet.
- Polanyi, Karl (2002). *Den stora omdaning- en. Marknadsekonomins uppgång och fall*. Lund: Arkiv.
- Prop. 1931:161. *Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående förslag till stadga angående enskilda sjukhem och förlösningshem, given Stockholms slott den 20 februari 1931*.
- Prop. 1931:98. *Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till lag angående ändring i vissa delar av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnavård; given Stockholms slott den 20 februari 1931*.
- Prop. 1937:39. *Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående förbättrad förlösningsvård samt anordnande av s.k. förebyggande mödra- och barnavård; given Stockholms slott den 15 januari 1937*.
- Prop. 1943:339. *Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående statsbidrag till daghem och lekskolor m.m.; given Stockholms slott den 8 oktober 1943*.
- Prop. 1945:227. *Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till lag angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnavård och ungdomsskydd (barnavårdslag), m.m.; given Stockholms slott den 23 februari 1945*.
- Prop. 1969:124. *Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till lag om ändring i ärvdabalken, m.m.; given Stockholms slott den 26 september 1969*.
- Qvarsell, Roger (2016). »Patriotism, paternalism och offentlig vård. Pro Patrias barnbördshus 1774–1951«, i Amnå, Erik (red.), *För det allmänna bästa. Ett kungligt sällskap mellan stat och marknad under 250 år. Kungl. Sällskapet Pro Patria 1766–2016*. Stockholm: Atlantis.
- Radin, Margaret Jane (1996). *Contested Commodities*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Runcis, Maija (2007). *Makten över barnen. Tvångsomhändertagande av barn i Sverige 1928–1968*. Stockholm: Atlas.
- Sainsbury, Diane (1996). *Gender, Equality, and Welfare States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sallnäs, Marie & Wiklund, Stefan (red.) (2018). *Socialtjänstmarknaden. Om marknadsorientering och konkurrensut-sättning av individ- och familjeomsorgen*. Stockholm: Liber.
- Sallnäs, Marie (2000). *Barnavårdens insti-tutioner. Framväxt, ideologi och struktur*, diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Samulesson, Johan & Michaëlsson, Madeleine (2021). »Funding of Progressive Education, 1891–1954. A Swedish Case«, *Nordic Journal of Educational History* 8:2, s. 155–185.
- Sandgren, Petter (2015). *Internatskolorna. Att fostra en elit*. Stockholm: Atlantis.
- Sandin, Bengt (2012). »More children of better quality. Pricing the child in the welfare state«, i Sparman, Anna, Sandin, Bengt & Sjöberg, Johanna (red.), *Situating Child Consumption; Rethinking values and notions of children, childhood and consumption*. Lund: Nordic Academic Press.
- Sandin, Bengt (2014). »History of children's well-being«, i Ben-Aryeh, Asher m.fl. (red.), *Handbook of Child Well-Being: Theories, Methods and Policies in Global Perspective*. Dordrecht: Springer, s. 31–86.
- Sandin Bengt (2018). Vad är barn värda och vems är pengarna? Barn- och studiebi-dragen som välfärdspolitisk innovation och som resurs i familjers vardag, i *Barn och föräldrar i Socialförsäkringen, Socialförsäkringsrapport 2018:4*, Försäkringskassan.
- Sandin, Bengt (2003). »Barndomens omvandling. Från särart till likart«, i Sandin, Bengt & Halldén, Gunilla (red.), *Barnets bästa. En antologi om barndomens innebörder och välfärdens organisering*. Eslöv: B. Östlings bokförlag Symposium.

- SCB (1914). *Statistiska meddelanden Serie A Bd I, Utom äktenskapet födda barn I*. Stockholm.
- SCB (1917). *Sveriges Officiella statistik, Befolkningsrörelsen: översikt för åren 1901–1910*. Stockholm.
- SCB (1929). *Statistisk årsbok för Sverige 1929*. Stockholm.
- SFS 1856:74 (1856). Kongl. Maj:ts förnyade nådiga reglemente för barnmorskor.
- SFS 1887:10 (1887). Kongl. Maj:ts nådiga förordning angående anmälningar om födda barn.
- SFS 1902:63 (1902). Lag om fosterbarns vård.
- SFS 1909:108 (1909). Kungl. Maj:ts nådiga reglemente för barnmorskor.
- SFS 1923:161 (1923). Lag om ändrad lydelse av 8, 9 och 10 §§ i lagen den 14 juni 1917 (nr 387) om adoption.
- SFS 1931:171 (1931). Lag angående ändring i vissa delar av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnavård.
- SFS 1931:172 (1931). Stadgan den 29 maj 1931 (nr 172) angående enskilda sjukhem och förlossningshem.
- SFS 1937:743 (1937). Kungörelsen den 21 juli 1937 (nr 743) angående statsbidrag till driften av förlossningsanstalter och väntehem m.m.
- SFS 1945:503 (1945). Lag angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnavård och ungdomsskydd barnavårdslag.
- Shanks, Emeilie, Backe-Hansen, Elisabeth, Eriksson, Pia, Lausten, Mette, Lundström, Tommy, Ranta, Heikki & Sallnäs, Marie (2021). »Privatisation of residential care for children and youth in Denmark, Finland, Norway, and Sweden«, *Nordisk Vårldsforskning/Nordic Welfare Research* 6:3, s. 128–141.
- Sjöberg, Johanna & Sköld Johanna (2021). »Childcare for Sale. Mapping Private Institutions in Sweden 1900–1975«, *Journal of the History of Childhood and Youth* 14:1, s. 113–132.
- Sjöberg, Johanna & Sköld, Johanna (2022). »Selling Anonymity. The Market for Secrecy Around Illegitimate Births«, *Journal of Family History* 47:3, s. 261–277.
- Sjöberg, Johanna (2013). *I marknadens öga: barn och visuell konsumtion*, diss. Linköping: Linköpings universitet.
- Sjöberg, Johanna (2021). »När mor och far ska ha ledigt«. De kommersiella barnpensionatens annonser under åren 1915–1972, *Barn* 39:4, s. 11–27.
- Sjölin, Ingegerd (1999). *Dopsed i förändring. Studier av Örebro pastorat 1710–1910*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Sköld, Johanna (2006). *Fosterbarnsindustri eller människokärlek. Barn, familjer och utackorderingsbyrån i Stockholm 1890–1925*, diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Sköld, Johanna (2013). »Vanvård till döds. Om änglamakeri vid sekelskiftet 1900«, i Holmlund, Sofia & Sandén, Annika (red.), *Usla, elända och arma. Samhällets utsatta under 700 år*. Stockholm: Natur & kultur, s. 239–248.
- Sköld, Johanna & Sjöberg, Johanna (2021). »'Obemärkt dam får god vård'. Annonsmarknaden för ogifta gravida kvinnor«, *Arbetshistoria* 179–180: 3–4, s. 42–53.
- Sköld, Johanna & Söderlind, Ingrid (2014). *Fosterbarn i tid och rum: lokal och regional variation i svensk fosterbarnsvård ca 1850–2000*. Stockholm: Carlsson.
- Sköld, Johanna (2015). »Skammen och nöden. Kommentar till texter om utom äktenskapet födda barn och deras mödrar«, i Laskar, Pia, Arnberg, Klara & Sundevall, Fia (red.), *Sexualpolitiska nyckeltexter*. Stockholm: Leopard.
- Sköld, Johanna, Söderlind, Ingrid & Bergman, Ann-Sofie (2014). *Fosterbarn i tid och rum. Lokal och regional variation i svensk fosterbarnsvård ca 1850–2000*. Stockholm: Carlsson.
- Socialstyrelsen (2006). *Förekom övergrepp och kränkningar vid institutioner inom den sociala barnvården 1950–1980?* Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2021). *Statistik om graviteter, förlossningar och nyfödda barn 2020*. Stockholm: Socialstyrelsen.

- Socialstyrelsen (2022). *Utveckling av förlossningsvården. Kartläggning och analys*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU 1929:28, Socialdepartementet (1929). *Betänkande angående moderskapsskydd avgivet den 26 september 1929 av inom Kungl. Socialdepartementet tillkallade sakkunniga*. Stockholm.
- SOU 1938:20, Befolkningskommissionen (1938). *Betänkande angående barnkrubbor och sommarkolonier m.m.* Stockholm.
- SOU 1942:19, Fritidsutredningen (1942). *Betänkande med utredning och förslag angående semester för husmödrar*. Stockholm.
- SOU 1942:45, Socialvårdskommittén (1942). *Statistisk undersökning angående barnhemmen*. Stockholm.
- SOU 1944:34, Socialvårdskommittén (1944). *Utredning och förslag angående revision av lagstiftningen om barnvårdsanstalter och fosterbarnsvård*. Stockholm.
- SOU 1955:29, 1954 års familjeutredning (1955). *Samhället och barnfamiljerna: betänkande*. Stockholm.
- S.T.F. (1925). *Svenska Turistföreningens vägvisare. Vilo- och kurorter samt hotell i Sverige 1925: en översikt av badorter, luftkurorter, sanatorier, hotell, pensionat, lanthem m.m.* 23. omarb. uppl. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Strandgaard Jensen, Helle (2021). »Digital Archival Literacy for (All) Historians«, *Media History* 27:2, s. 251–265.
- Sundkvist, Maria (1994). *De vanartade barnen. Mötet mellan barn, föräldrar och Norrköpings barnvårdsnämnd 1903–1925*, diss. Linköping/Uppsala: Hjelm. *Svenskt kvinnohistoriskt lexikon*. <https://www.skbl.se/sv>.
- Sveriges Officiella Statistik – SOS (1913–1946). *Allmän hälso- och sjukvård, 1913–1946*. Stockholm: Medicinalstyrelsen, Socialstyrelsen.
- Sveriges officiella statistik – SOS (1931). *Lönestatistik årsbok för Sverige 1930*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Sveriges Officiella Statistik – SOS (1931). *Lönestatistik årsbok för Sverige 1929*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Swain, Shurlee & Howe, Renate (1996). *Single Mothers and Their Children. Disposal, Punishment, and Survival in Australia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Söderlind, Ingrid (1999). *Barnhem för flickor. Barn, familj och institutionsliv i Stockholm 1870–1920*, diss. Linköping: Linköpings universitet.
- Söderlind, Ingrid & Sköld, Johanna (2018). »Privata utförare av social barnvård. En affär under flera sekel«, i Sallnäs, Marie & Wiklund, Stefan (red.), *Socialtjänstmarknaden. Om marknadsorientering och konkurrensutsättning av individ- och familjeomsorgen*. Stockholm: Liber, s. 30–60.
- Tallberg Broman, Ingegerd (1990). *Hjälp för mödrar, barnaglädje åt barnen! Svensk barnomsorgshistoria genom Ellen och Maria Mobergs arbete*. Malmö: Lärarhögskolan.
- Tellgren, Britt (2008). *Från samhällsmoder till forskarbehörig lärare. Kontinuitet och förändring i en lokal förskolläroarbildning*, diss. Örebro: Örebro universitet.
- Ulmanen, Petra & Szebehely, Marta (2015). »From the state to the family or to the market? Consequences of reduced residential eldercare in Sweden«, *International Journal of Social Welfare* 24:1, s. 81–92.
- Underdånigt förslag till ordnande af fosterbarnsvården m.m. / afgifvet af den af Kongl. Maj:t för ändamålet tillsatta komité* (1897). Stockholm.
- Vallgårda, Signhild (1996). »Hospitalization of deliveries. The change of place of birth in Denmark and Sweden from the late nineteenth century to 1970«, *Medical History* 40, s. 173–196.
- Vikström, Lotta (2000). »In the name of shame? The correlation between migration and illegitimacy in Sundsvall during industrialization«, i Tedebrand, Lars-Göran (red.), *Sex, State and Society. Comparative Perspectives on the History*

- of *Sexuality*. Södertälje: Almqvist & Wiksell International, s. 153–179.
- Vita korset (1911). *Vita korset. Några ord om dess uppkomst, mål och medel m.m. Av Förbundets mellan Sveriges K.F.U.M. Vita kors-komité*. Stockholm.
- Wallander, Sven (1965). *Minnen. D. 1, HSB:s öden från 1920-talet till 1957*. Stockholm: HSB:s riksförbund.
- Weiner, Gena (1995). *De räddade barnen. Om fattiga barn, mödrar och fäder och deras möte med filantropin i Hagalund 1900–1940*, diss. Linköping/Uppsala: Hjelm.
- Westberg, Johannes (2008). *Förskolepedagogikens framväxt. Pedagogisk förändring och dess förutsättningar, ca 1835–1945*, diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Westberg, Johannes (2009). »Och fram växer en 'småskog af otuktade telningsar'. Hemmen, formbarheten och inrättandet av småbarnsskolor«, i Berg, Anne & Enefalk, Hanna (red.), *Det mångsidiga verktyget. Elva utbildningshistoriska uppsatser*. Uppsala: Uppsala universitet, s. 123–135.
- Westberg, Johannes (2011). »The funding of early care and education programmes in Sweden, 1845–1943«, *History of Education* 40:4, s. 465–479.
- Westberg, Johannes (2017). »En förskola för alla? Rationaliteten bakom den svenska förskolans expansion«, i Westberg, Johannes, Larsson, Esbjörn, Berg, Anne, Michaëlsson, Madeleine & Åkerlund, Andreas (red.), *Utbildningens revolutioner: till studiet av utbildningshistorisk förändring*. Uppsala: Uppsala Studies of History and Education, s. 211–232.
- Wisselgren, Maria J. (2005). *Att föda barn. Från privat till offentlig angelägenhet*, diss. Umeå: Umeå universitet.
- Wängelin, Lena (1997). »'Obemärkt önskar inackordering ...' En studie av den obemärkta kvinnan och hennes levnadsvillkor under 1900-talet i lagar, annonser och debatt«, opublicerad C-uppsats. Växjö: Högskolan i Växjö.
- Zalewski, Barbara (1999). »Forbilleder: Frivilligt arbejde i Svensk og Dansk Røde Kors 1865–1935«, i Vammen, Tinne & Janfelt, Monika (red.), *Den privat-of-fentlige grænsen. Det sociala arbetets strategier och aktörer i Norden 1860–1940*. Köpenhamn: Nordisk Ministerråd.
- Zelizer, Viviana (1994). *Pricing the Priceless Child. The Changing Social Value of Children*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Zelizer, Viviana (2005). *The Purchase of Intimacy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Zetterqvist Nelson, Karin (2009). »När Bowlby kom till Sverige. Från motstånd till erkännande: anknytningsteori i Sverige 1950–2000«, i Markström, Ann-Marie, Simonsson, Maria, Söderlind, Ingrid & Ånggård, Eva (red.), *Barn, barndom och föräldraskap*. Stockholm: Carlsson, s. 271–289.
- Zetterqvist Nelson, Karin & Junila, Marianne (2021). »Till Sverige för vård: Barn, barnsyn och befolkningspolitik i ett transnationellt samarbete mellan finska och svenska barnläkare 1942–1948«, *Historisk tidskrift för Finland* 106:3, s. 477–509.
- Öberg, Lisa (1994). »Privatpraktiserande barnmorska – ett yrke som försvann«, i Wikander, Ulla & Carlsson Wetterberg, Christina (red.), *Det evigt kvinnliga. En historia om förändring*. Stockholm: Tiden.
- Öberg, Lisa (1996). *Barnmorskan och läkaren. Kompetens och konflikt i svensk förlossningsvård 1870–1920*, diss. Stockholm: Ordfront.
- Öberg, Lisa (2021). »Läkargärning«, i Blomberg, Eva (red.), *En Kvinna läkare: Doktor Karolina Widerström*. Stockholm: Appell Förlag.

Tidningar

Arbetaren
Arbetartidningen
Arbetet
Aftonbladet
Blåklinten
Dagens Nyheter (DN)
Dagligt Allehanda
Expressen
Falu Länsstidning
Göteborgs Aftonblad
Göteborgs Dagblad
Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning
Hudiksvallstidningen
Hygienisk Revy
Idun
Kalmar
Kolmårdsnytt
Norrköpings Tidningar
Skånska Dagbladet
Stockholms-Tidningen
Svenska Dagbladet (SvD)
Söderhamns Tidning
Sölvesborgs-Tidningen
Trelleborgstidningen

Övrigt (inklusive webbsidor)

Demografisk databas södra Sverige, »Kort om källmaterialet – födelse-, vigsel- och dödböcker«, 24/6 2020. <http://www.ddss.nu/sources#:~:text=Kort%20om%20k%C3%A4llmaterialet%3A%20F%C3%B6delse%2D%2C%20vigsel%20och%20d%C3%B6db%C3%B6cker&text=Den%20fick%20sin%20delvis%20unika,Riksskatteverket%20och%20skattemyndigheterna%20tog%20%C3%B6ver> (hämtad 8/3 2023).

Intervju Margareta Indebetou. Av Ylva Mårtens. I privat ägo.

Intervju Brita Aschberg. Av Ylva Mårtens. I privat ägo.

Intervju Göta Rosén och Brita Hasselrot. Av Ylva Mårtens. I privat ägo.

Intervju Christina Folkesson, Krokeks

hembygdsförening, 30/9 2021. I författarnas ägo.

Jag minns mina barnpensionat, Sveriges Radio P1, program av Ylva Mårtens (1993).

Skatteverket (2022). Lista över församlingar med förlossningsanstalter fram till 1947. <https://www.skatteverket.se/folkbokforing/sverigesforsamlingarnomtiderna/forlossning.4.18e1b10334e-be8bc80004268.html> (hämtad 20/8 2022).

Skolverket (2022). Antal förskoleenheter och inskrivna barn, tabell 3. https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fskolverket.se%2Fsisiris%2Fsitevision_doc.getFile%3Fp_id%3D552324&wdOrigin=BROWSELINK (hämtad 22/9 2023).

Svenska dagstidningar I. <https://tidningar.kb.se>.

Svenska dagstidningar II. <https://www.kb.se/hitta-och-bestall/hitta-i-samlingarna/svenska-dagstidningar.html> (hämtad 5/11 2019).

Älmhults kommun, »Hvita korset byggnaden bevarad i film«, 23/11 2022. <https://www.almhult.se/kommunpolitik/nyheter/nyhetsarkiv/hvitakorsetbyggnadenbevaradifilm.3772.html> (hämtad 20/1 2023).

PERSONREGISTER

Siffror i kursiv hänvisar till bildtexter.

A

Andersson, Hildegard 106
Aschberg, Brita 139–140, *141*,
142–149, 173

B

Berglind, Ragnhild 90
Bexelius, Ernst 89
Bjurde, Ulla 28, *100*
Bowlby, John 161, 177–178, 180–181, 216
Brynielsson, Carl 97–98, 200–201

C

Carlehed, Gustav 201, 204, 207
Carlehed, Helena 201, *202*, 203–207
Crafoord-Wallenberg, Lilly 140, 149

D

Düringer, Tyra 60

F

Freidenfelt-Sjövall, Matilda 60
Freud, Anna 178, 180–181

G

Gustav III 43
Gårdlund, Waldemar 97

H

Hagéus, Gösta 161–162, 177
Hassel, Anna 59
Hasselrot, Brita 180–181, 186–187, 213
Hellström, Iwar 130
Hertzman-Ericson, Merit 166–167, 179
Hill, Ester 129, *130*, 164
Högberg, Elsa 53
Höjer, Axel 109–112, 126, 177, 187, 189,
196–197

I

Indebetou, Margareta 139–143, *141–142*,
146–149

Isberg, Hagbard 24, 26, 28, 37, 48, 53–54,
57–60, 62–63, 98, 122–123, 175–177, 183,
187, 189, 191, 194–197, 199–201, 203–208
Isberg, Anna 176

J

Jundell, Isak 177

K

Karlson, Sigrid 23, 132–133, 136–139,
138, 143
Karlström, Alice 172
Kjellmark, Maria 124
von Koch, G.H. (Gerhard Halfred) 187,
189, 196
von Krusenstjerna, Agnes 7–8, 12
Krüger-Hellström, Stella 130

L

Lichtenstein, Adolf 133, 177
Lundgren, Gerda 70, 129, 150
Lundkvist, Ester 60

M

Martinson, Moa 25
Mellerstedt, Sandra 130
Moberg, Ellen 124, 150
Moberg, Maria 124, 150
Myrdal, Alva 187, 192
Myrdal, Gunnar 192
Mårtens, Ylva 23–24, 139–140, 143,
146–149, 180–181, 186–187
Möller, Gustav 187, 192

N

Nilsson, Maj-Brith 201, 203, 207
Nordlund, Elsa-Britta 148
Nordström, Ester Blenda 44

P

Palmgren, Elsa 130
Petersson, (Jo)Hanna 36–40, 60

Pettersson, Anna Lovisa 28, 99, *100–101*,
102–104, 106–108
Pettersson, Otto 99–100

R

Rinman, Tyra 66, 129
Rosén, Göta 23, 89, 180–181, 183, 186–187,
207–208, 213

S

Stéen, Gustaf 108–113, 118–121, 125–128,
196–199
Stéen, Julia 28, 108–128, *109, 115, 119–120*,
122, 124, 126, 160, 162, 177, 195–201,
207–208, 219
Stéenhoff, Gotthilf 109–112, 126, 196
Sundberg, Paulina 150
Svensson, Elise *125*

T

Tham, Henrik Casper 113

V

Västberg, Disa 187

W

Way-Matthiesen, Solveig 130
Welander, Lullu 80, 130
Werner, Greta 90, 214
Werner, Hillevi 214–215
Westbeck, Arthur 103, 106
Widerström, Karolina 96, 150
Winnicott, Donald 178

Barnavård till salu har tryckts och givits ut med stöd från:

Vetenskapsrådet
Kungl. Patriotiska Sällskapet
Magn. Bergvalls stiftelse
Stiftelsen Elise Ottesen-Jensens fond för familjeplanering – Ottarfonden
Stiftelsen Konung Gustaf VI Adolfs fond för svensk kultur
Stiftelsen Lars Hiertas Minne
Sven och Dagmar Saléns stiftelse
Åke Wibergs Stiftelse

Denna bok är utgiven inom Kriterium, ett konsortium som sakkunniggranskar svensk vetenskaplig litteratur. Samtliga böcker utgivna inom Kriterium finns tillgängliga open access via www.kriterium.se.

Appell Förlag, Stockholm www.appellforlag.se

Barnavård till salu
Förlossningshem och barnpensionat 1900–1975
Johanna Sköld och Johanna Sjöberg
Första upplagan
Första tryckningen

© Appell Förlag och författarna 2024
Förläggare: Helena Hegardt
Redaktör: Barbro Andersson
Grafisk form och illustrationer: Kristin Lidström
Tryckt och inbunden hos Livonia Print, Rīga, Lettland, 2024
ISSN: 2002-2131 Kriterium (Online)
DOI: <https://doi.org/10.60156/kriterium.60>
ISBN: 978-91-989128-2-1